

■ ELMÉLETILEG

ÉRTÉK ÉS ÉRTÉKTEREMTÉS VÁLLALATI MEGKÖZELÍTÉSŐL

— ELMÉLET ÉS GYAKORLAT

(Reisinger Adrienn–Nárai Márta)

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

ZÖLD STRATÉGIÁK A COVID–19-JÁRVÁNY ALATT

KORTÁRS KLÍMAOZGALMAK ELÉRÉSÉNEK ÉS BELSŐ STRUKTÚRÁJÁNAK ELEMZÉSE
2020 ÉS 2022 KÖZÖTT

(RÁKOS ANDRÁS DOMINIK)

HATALOMNÉLKÜLIEK-E A CIVILEK A MAGYAR ILLIBERÁLIS DEMOKRÁCIÁBAN?

2010–2022 FŐBB TÖRTÉNÉSEINEK ELEMZÉSE

(Havasi Virág)

■ TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM

A VIDÉK EGÉSZSÉGE

EGY KORMÁNYHIVATALI EGÉSZSÉGÜGYI SZŰRŐPROGRAM EREDMÉNYEI

(Rákóczi Attila–Gaálné Maráczai Gabriella)

■ VILÁG-NÉZET

CORPORATE FOUNDATIONS COMPARED TO FOUNDATIONS IN POLAND

(Wojciech Mincewicz)

A SZAKMAI SZERVEZETEK SZEREPE A TURIZMUSPIAC

PROFESSZIONALIZÁCIÓJÁBAN

NEMZETKÖZI KOMPARATÍV ELEMZÉS

(Tóth-Batizán Emese Emőke)

CIVIL SZEMLE

Szerkesztőbizottság/Editorial Board

Belia Anna, Harsányi László, Kirschner Péter, Kuti Éva,
Marschall Miklós, Mislivetz Ferenc, Nagy Ádám, Rajcsányi-Molnár Mónika

Szerkesztőség/Editors

Felelős szerkesztő/Executive Editor
Lapigazgató/Managing Editor
Rovatszerkesztők/Editors

Nárai Márta

Németh István

Bögre Zsuzsanna, Csongor Anna (Társadalom és állam/
Society and State; Felszállópálya/Take-off)

Kákai László, Nárai Márta (Elméletileg/Theoretically)

Kóvári Attila, Bacsa-Bán Anetta (Oktatás, digitalizáció és civil
társadalom/Education, Digitalisation and Civil
Society)

Péterfi Ferenc (Közösségek és civil társadalom/Community
and Civil Society)

Sebestény István, Glied Viktor (Világ-nézet/International
Review)

Technikai szerkesztő/Technical Editor

Duma Attila

A lap megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap

Kiadó

CIVIL SZEMLE ALAPÍTVÁNY – DUE Press

www.civilszemle.hu

1137 Budapest, Pozsonyi út 14.

Tel/fax: (+36-1) 221-8099

E-mail: civilszemle@gmail.com

2401 Dunaújváros, Táncsics Mihály utca 1/A

Tel.: (+36-25) 551-100

E-mail: duepress@uniduna.hu

Felelős kiadó: Nizák Péter kuratóriumi elnök – Németh István igazgató

Készült a HTS Art Nyomdában

Felelős vezető: Halász Iván

ISSN 1786-3341

■ **ELMÉLETILEG**

Reisinger Adrienn–Nárai Márta:

ÉRTÉK ÉS ÉRTÉKTEREMTÉS VÁLLALATI MEGKÖZELÍTÉSŐL — ELMÉLET ÉS GYAKORLAT

5

■ **KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM**

RÁKOS ANDRÁS DOMINIK:

ZÖLD STRATÉGIÁK A COVID—19-JÁRVÁNY ALATT

KORTÁRS KLÍMAOZGALMAK ELÉRÉSÉNEK ÉS BELSŐ STRUKTÚRÁJÁNAK ELEMZÉSE 2020 ÉS 2022 KÖZÖTT

29

Havasi Virág:

HATALOMNÉLKÜLIEK-E A CIVILEK A MAGYAR ILLIBERÁLIS DEMOKRÁCIÁBAN?

2010–2022 FŐBB TÖRTÉNESEINEK ELEMZÉSE

47

■ **TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM**

Rákóczi Attila–Gaálné Maráci Gabriella:

A VIDÉK EGÉSZSÉGE

EGY KORMÁNYHIVATALI EGÉSZSÉGÜGYI SZŰRŐPROGRAM EREDMÉNYEI

75

■ **VILÁG-NÉZET**

Wojciech Mincewicz:

CORPORATE FOUNDATIONS COMPARED TO FOUNDATIONS IN POLAND

91

Tóth-Batizán Emese Emőke:

A SZAKMAI SZERVEZETEK SZEREPE A TURIZMUSPIAC PROFESSZIONALIZÁCIÓJÁBAN

NEMZETKÖZI KOMPARATÍV ELEMZÉS

105

■ **FOTÓ**

Csanádi Gábor:

borító, 4, 28, 46, 133

■ **SZERZŐINK**

123

Fotó/Csanádi Gábor

ÉRTÉK ÉS ÉRTÉKTEREMTÉS VÁLLALATI MEGKÖZELÍTÉSŐL — ELMÉLET ÉS GYAKORLAT

Reisinger Adrienn–Nárai Márta

Bevezetés

■ Az érték fogalma központi elem a társadalomtudományokban és a gazdaságtudományban is, általában azonban eltérő értékfelfogások, megközelítésmódok jellemzőek. Tanulmányunkban a gazdasági szereplők oldaláról mutatjuk be az értékek, értékteremtés témakörét, azonban kiindulópontként általánosabb keretből indulunk ki annak érdekében, hogy minél szélesebb körű, komplex megalapozását tudjuk adni a témának.

A tanulmány célja, hogy áttekintést adjon az érték, értékteremtés fogalmi rendszeréről először általánosan, több tudományterületet is bevonva, majd fókuszálva a vállalati folyamatokra elméleti és gyakorlati vonatkozásban is. Írásunkban szeretnénk rámutatni arra, hogy a vállalati érték nemcsak az első megközelítésben pénzügyi, anyagi szempontokat jelent, hanem ennél szélesebb körű értelmezési lehetőségeket, mely a vállalati működés komplexitásából is adódik. Tág értelmezésben minden vállalat már azáltal értéket teremt, hogy működik; célunk, hogy bemutassuk az ezen túlmutató értékmegközelítéseket és szemléleteket, ezzel is hozzájárulva egyrészt a téma szakirodalmának szintetizálásához, továbbgondolásához, másrészt a gyakorlati szakemberek munkájának segítéséhez. Bízunk abban, hogy tanulmányunkkal segíthetjük mind az elméleti, mind a vállalati szakemberek munkáját.

A tanulmány első felében először – a teljesség igénye nélkül – bemutatjuk néhány tudományág, köztük a filozófia, a szociológia és a közgazdaságtudomány érték-értelmezését, továbbá az értékteremtés gazdaságtudományban jellemző megközelítését. Ezt követően az értékteremtés egy újfajta értelmezését, a Porter

és Kramer (2006, 2011) által megalkotott Creating Shared Value (közös értékteremtés) koncepcióját ismertetjük. A témáról a diskurzus alapvetően a nemzetközi szakirodalomban zajlik, felkapott szakkifejezés lett a gyakorlatban és a management elméletben is (Beschorner–Hajduk 2017), hazai írásokban azonban kevésbé jelenik meg maga a fogalom és a szemlélet is. Tanulmányunk elméleti részét követően egy, a vállalatok és a társadalom kapcsolódási pontjainak, egymásra hatásának vizsgálatára irányuló ösztöndíjas kutatás részeként, győri KKV-k körében készült interjúk segítségével betekintést nyújtunk abba, hogyan értelmezik a vállalati értékteremtést a gazdasági szereplők. Az értékteremtés szakirodalma nagyrészt a nagyvállalati körben értelmezi a témát, éppen ezért voltunk empirikus kutatásunkban kíváncsiak arra, hogy a KKV-k hogyan értelmezik a fogalmat, mit jelent számukra az érték és értékteremtés. Bízunk benne, hogy kutatásunkkal új megközelítésekkel tudjuk bővíteni a témával kapcsolatos szakmai diskurzust.

Az érték és értékteremtés fogalma

Az érték több tudományterület esetében is alapvető, meghatározó fogalom, az értékek, értékrendek, értékpreferenciák vizsgálata számos hazai és nemzetközi kutatás tárgyát képezi, ezek között vannak rendszeres időközönként megvalósuló felmérések is (talán a legismertebbek a European Values Study és a World Value Survey, valamint a European Social Survey¹⁾), ugyanakkor az értékkel kapcsolatban nincs egységes fogalomrendszer, sőt egymástól eltérő értelmezésekkel, megközelítésmódokkal is találkozhatunk. Gráfik Imre (2017: 598) egyenesen úgy fogalmaz, hogy „meglehetősen ingoványos talajra lépünk, amikor az érték fogalmát igyekszünk meghatározni, értelmezni”.

Az érték fogalma alapvetően filozófiai, metafizikai fogalom (Beluszky 2000). Hétköznapi értelemben az érték az értékes fogalmával kapcsolódik össze, általában fontosságot szokás érteni alatta (Angyal 2005). A filozófiában az érték alapvetően „minőségi kategória” (Angyal 2005: 6), a dolgok (tárgyak, jelenségek, folyamatok, tevékenységek, viszonyok stb.) pozitív vagy negatív jelentőségét képezi le (Angyal 2005). Az értékek társadalom-, illetve kultúrspecifikus „eszmei objektívációk”, amelyek a dolgokban felismert minőséget fejezik ki (Bábosik 2001). Beluszky (2000: 137) kiemeli, hogy „csak akkor beszélhetünk értékről a szó eredeti értelmében, ha van valamilyen érvényes viszonyítási alapunk, melyhez mérten értéknek tekinthetünk valamit.” Tehát az értékek viszonylagosak, az értékelés (minősítés) folyamata során dől el, hogy mit tekintünk értéknek. Ebből a megközelítésből az értékelés maga is értékképzés, melynek során realizálódnak a dolgok jelentőségének fel- és elismerései, és szerepet játszanak a dolgoknak az emberi életben betöltött jelentőségére vonatkozó ismeretek és tapasztalatok mellett az emberi vágyak és érzelmek is. Így akár az alapvető emberi szükségletek szempontjából kevés értéket képviselő események vagy tárgyak (pl. sportsikerek, művészeti alkotások), vagy akár fogalmak (pl. fenntarthatóság) is értékke (értékessé) válhatnak (Angyal 2005).

Az érték mint fogalom definiálása és az értékek kutatása tekintetében kiemelt jelentőségű a szociológia tudománya. Többféle szociológiai értékdefiníció, illetve „irányzat” különíthető el, melyekben azonban közös, hogy az értékeket az emberi cselekvést, magatartást meghatározó irányelvekként, preferenciákként értelmezik (lásd pl. Szabó 2001; Tibori 2001; Keller 2011; Rác 2013; Hofmeister-Tóth 2016; Pál 2016), amelyek vezérelvként működnek (Rohan 2000). Az értékek ezen természetéből kifolyólag Keller (2011) azt hangsúlyozza, hogy az értékek társadalmi erőforrásokat jelentenek, melyek egy ország jövőjének és fejlődésének szempontjából is meghatározóak.

A hagyományos értékrendelméletekben a létezéshez nélkülözhetetlen szükségletek adják az alapját az érték meghatározásának, így beszélhetünk alapvető/létfenntartó és létkiteljesítő értékekről. Tulajdonképpen ennek a megközelítésnek felel meg az objektív és a szubjektív értékek megkülönböztetése (Hankiss 1977). Objektív érték minden, ami a létezéshez (működéshez, fejlődéshez) alapvetően elengedhetetlen (pl. ivóvíz, friss levegő, tudás), a szubjektív érték viszont az, „amit egy rendszer önmaga számára, önnön léte, működése és fejlődése szempontjából szükségesnek érez, vél, íté” (Hankiss 1977: 342–343). Az értékek ölthetnek tárgyi-alakot (pl. pénz, ingatlan, ivóvíz) és lehetnek immateriálisak is (pl. emberi jószág, tehetség, szeretet) (Borgulya–Rab 2011).

A kulturális meghatározottságot hangsúlyozó értékmegközelítésben az értékek olyan „kulturális alapelvek”, amelyek kifejezik, hogy adott társadalomban mit tartanak kívánatosnak, jónak, fontosnak, vagy épp rossznak, elítélendőnek (Andorka 2006: 569). Ezáltal az értékeknek normatív, szabályozó szerepük is van,² hiszen behatárolják, hogy mi az elfogadható, illetve követendő magatartás (Pál 2016), tulajdonképpen a társadalmi elvárások kognitív megjelenéseiként is felfoghatók (Perczel 1990). Feather (1982) megfogalmazásában (hivatkozva Keller 2011: 19) az értékek „a tapasztalat szervezett összegződése, amelyek normatív minőséggel, vagyis a »kell« minőséggel rendelkeznek, és kritériumokként vagy viszonyítási keretként működnek.” Füstös és Szakolczai (1994: 57) az értékeket az emberi magatartást hatékonyan irányító „szervező közegként” definiálja, ami nemcsak arra van hatással, hogy mit és hogyan cselekszünk, hanem arra is, hogy bizonyos dolgokat (miért) nem teszünk meg. Számos szociológiai értékdefiníció tartalmazza a „kívánatos viselkedés”, „kívánatos dolgok” szókapcsolatot vagy ezek szinonimáit (lásd pl. Kluckhohn 1951; Morris 1956; Rokeach 1973; Feather 2003; Schwartz 2003; Hofstede 2008 – a szerzőket hivatkozva Keller 2011), azaz az értékfogalmak közös alapja, hogy az értéket valamilyen kívánt állapotra vonatkozó motiváció kognitív reprezentációjaként határozzák meg, olyan motivációként, ami tudatosult az egyénben bizonyos célok eléréséért (Rohan 2000).

A kultúra és az értékek egymás közötti kölcsönhatására épülő értékmegközelítés az egyéni (belső: pl. gondolkodásmód, döntési szabadság) és a kulturális (külső: pl. normák, betöltött társadalmi szerep, pozíció) meghatározottságot is hangsúlyozza. Az értékek így egyrészt a változás lehetőségét hordozzák magukban, másrészt viszont kulturális meghatározottságuk miatt rendkívül tartósak, azaz stabilak, folyto-

nosak és változatlanok (Füstös–Szakolczai 1994). Ez utóbbi megállapítás tulajdonképpen kifejezi, hogy az értékek, illetve az értékrend csak hosszú távon képesek radikálisan megváltozni³ (Kapitány Á.–Kapitány G. 2012).

Az értékek nem önmagukban állnak, hanem relatív fontosságuk szerint rangsorolódnak (Schwartz 2003; Hofmeister-Tóth 2016), mintegy összetett, komplex struktúrát alkotnak (Pál 2016), egységes rendszerré, értékenddé állnak össze (Kapitány Á.–Kapitány G. 1983). Az értékek és sorrendjük (értékrend) társadalmanként és korszakonként eltérő lehet, sőt ugyanazon társadalmon belül is nagy különbségek lehetnek társadalmi osztályonként (Andorka 2006), akár demográfiai csoportonként⁴ is, ugyanakkor léteznek globálisan uralkodó, időn és kultúrákon átívelő egyetemes értékek is (Bábosik 2001; Pál 2016).⁵

Az értékrendek különbözősége kapcsán Borgulya és Rab (2011) felhívják a figyelmet arra, hogy az eltérő értékrend könnyen kulturális konfliktust és ennek nyomán kommunikációs zavart eredményez, az azonos értékrend viszont megkönnyíti az emberi interakciók harmonikus működtetését. Az értékek nemcsak a cselekvésünket befolyásoló, meghatározó irányelvek, hanem mások (a többi ember) cselekvése és kommunikációja értelmezésének keretét is megadják (Borgulya–Rab 2011).

Neveléstudományi meghatározás szerint az érték olyan produktum, amely kettős funkciót tölt be: egyrészt hozzájárul a különböző közösségek fejlődéséhez, másrészt elősegíti az egyén fejlődését, tehát közösségfejlesztő és individuális fejlesztő funkcióval is bír (Bábosik 1999). Az értékek a szocializációs folyamat során a személyiség részévé váló (Borgulya–Rab 2011) tartós pszichikus képződmények (Szabó 2001). Az értékek közvetítésének, átadásának legfőbb szereplői a család és az iskola, számos tanulmány foglalkozik ezzel a kérdéskörrel (lásd pl. többek között Borgulya–Rab [2011] és Szabó [2001] írását). Az iskolai értékközvetítés kapcsán Szabó (2001) kiemeli, hogy a társadalom és iskola között értékütközések is vannak, általában a kontinuitás–diszkontinuitás, illetve a hagyományok–modernség dimenziók mentén.

Az eddigi áttekintésből láthatjuk, hogy az érték és az értékrend fogalma központi elem például a szociológiában, és a szocializáció során megvalósuló értékátadás/értékközvetítés a hangsúlyos, az értékek változása is meghatározó és gyakori vizsgálati terület, de az értékteremtés mint fogalom kevésbé használt értelmezési kategória a társadalomtudományokban. A gazdaságtudományban azonban az értékteremtés fogalma és folyamata is ma már az alapvető és gyakran használt koncepciók közé tartozik (Stocker 2013). A továbbiakban rátérünk annak bemutatására, hogy az érték és értékteremtés milyen megközelítéseivel, értelmezési kereteivel találkozhatunk a gazdálkodási és menedzsment szakirodalomban.

Értémgöközölítések a közgazdaságtanban és a vállalati értéktérmtés értelmzése

A gazdálkodástudományban számos értékfogalommal, értémgöközölítéssel találkozhatunk (1. táblázat).

1. táblázat. Értémgöközölítések a gazdálkodástudományban

Pénzügyileg értelmezhető értékfogalmak	– vagyon, jövedelem és forgalommutatók (ár, bevétel, haszon); – kereskedelmi, piaci hasznosítást tükröző kategóriák (minőség, hasznosság); – nem közvetlen vagyoni értékkel rendelkező, de pénzben is kifejezhető kategóriák (pl. hírnév/márkanév, szabadalmi jog, licenc);
Személyiséghez kapcsolható értékfogalmak	– viselkedési szokások, normák; – preferenciák, egyéni fontosságok, prioritások;
Szervezetekhez kapcsolható értékfogalmak	– a vállalkozás minőségét jelző objektíven mérhető, illetve nem mérhető hatások (pl. környezet tehermentesítése, közösségi élet támogatása); – szervezeti kultúra, szocializáció; – szervezetalkítás és fejlesztés; – döntéshatározó mechanizmusok; – etika, vállalati felelősség;
Vezetéshez kötődő értékfogalmak	– vezetési megoldások, stílus; – kommunikáció; – konfliktusmegoldási módok; – stratégiai tervezés; – vállalati kormányzás.

Forrás: Angyal (2005: 5).

Az érték és értéktérmtés kapcsán a közgazdaságtanban gyakori, hogy pusztán pénzügyi kategóriaként értelmezik e fogalmat, illetve folyamatot (pl. hozzáadott érték, vállalati érték). Értékképző lehet a munka, a tőke, a környezet, a vállalkozás stb. (Angyal 2005), újabb megközelítésekben maga a fogyasztó is (lásd pl. Prahalad 2009; Stocker 2013). Alapértelmezésben az értéktérmtés egy olyan transzformációs folyamat, melynek során inputokat felhasználva valamilyen hasznos terméket és/vagy szolgáltatást állítanak elő (Szász–Demeter 2017), azaz a vállalat erőforrásai fogyasztói értékke konvertálódnak (Chikán 2008). Az értéktérmtés fogalma tehát a munkavállalókra és a fogyasztókra is kiterjed, kizárólag a tulajdonosi értéktmaximálás nem lehet a vállalat célja (Radácsi 2021). E szemlélet alapján Chikán (2008) kettős értéktérmtésként közelíti meg a vállalati működést: „a vállalat számára egyaránt fontos, hogy a fogyasztóik részére és a tulajdonosaik részére is értéket teremtsenek. A fogyasztók számára létrehozott érték a termékekben és a szolgáltatásokban testesül meg, míg a tulajdonosok részére létrehozott érték a profitban vagy az osztalékban,„ (hivatkozza Stocker 2013: 44).

A piacgazdaságot elsősorban az anyagi érdek vezérli, de ma már evidensnek tűnő megállapítás, hogy „az érdekevezérelt magatartás mellett más erők is hatnak a vállalkozókra” (Angyal 2005: 8) (pl. erkölcsi normák, motivációk, szükségletek, közösségi érdekek, érzelmek, értékek). Az érdekeken kívüli vezérlő tényezőket összefoglalóan felelősségnek, felelősségtudatnak nevezi Angyal (2005), melyet értéként tételez a vállalati létben, piaci szférában. A felelős vezetés értékét követő vállalatokra felelős vállalati viselkedés jellemző, azaz az anyagi érdekek mellett más, felelősségi motivációk is befolyásolják a vállalat működését. Ma már több olyan útmutató, irányelv is a vállalatok rendelkezésére áll, amelyek segíthetik a felelős vezetés megvalósítását, megkönnyítik a felelős viselkedést azáltal például, hogy definiálják a vállalkozói felelősség területeit és jellemzőit (pl. UN Global Compact, Global Sullivan Principles of Corporate Social Responsibility, SIGMA [Sustainability Integrated Guidelines for Management], OECD Principles of Corporate Governance), vagy iránymutatást adnak a hatásmérésre, minősítésre (pl. Social Accountability, Account Ability) (Angyal 2005).

A vállalatok nemcsak gazdasági szereplők, hanem minden értelemben a társadalom alkotói és alakítói is, működésüket befolyásolják a társadalmi folyamatok, és működésük széleskörű társadalmi hatásokkal jár. Ezek köre sokkal szélesebb annál, mint amire általában gondolunk, nem merül ki a közvetlen stakeholderekre (munkatársak/foglalkoztatottak, beszállítók, fogyasztók, egyéb üzleti partnerek, hatóságok) gyakorolt hatásban. Reisinger (2022) a vállalatok és a társadalom lehetséges kapcsolódási pontjait feltáró tanulmányában megkísérli e hatások azonosítását, összegyűjtését. A társadalmi hatások tudatosítására, azonosítására, sőt mérésére való törekvés a felelős vállalati magatartás része (Radácsi 2021), az értékalapú működés, a nemcsak pénzügyi értelemben vett értékképzés, értékteremtés feltétele (Angyal 2005).

Fontos megemlíteni az értékek szerepének más aspektusát is a piaci szféra szereplőinek gondolkodásában. A vásárlók döntéseit, a termék- és márkaválasztást, azaz a fogyasztói magatartást értelemszerűen az értékrend, az értékpreferenciák (mind egyéni, mind társadalmi szinten) jelentős mértékben meghatározzák, melynek kapcsán az értékek természetének és szerkezetének megismerése, figyelemmel kísérése a marketingterület számára fontos elvárássá vált (Hofmeister-Tóth-Simányi 2006; Rekettye 2018).

Az értékek, értékpreferenciák változása hatással van a vásárlói döntésekre is: napjainkban a materiális értékek ismételt előtérbe kerülése például a fogyasztás felerősödésével jár (Hofmeister-Tóth 2016). A vállalkozások versenyképességét nemcsak az befolyásolhatja, hogy napjaink folyamatai (pl. az ún. „globális megatrendek”⁶ [Rekettye 2018]) hogyan alakítják át a fogyasztók értékpreferenciáit, hanem az is, hogy az új helyzetekre értékteremtési funkciójukat tekintve hogyan reagálnak maguk a vállalkozások, hiszen termék- és szolgáltatáskínálatukkal nemcsak alkalmazkodhatnak a megváltozott igényekhez, hanem alakíthatják is azokat.

A gazdasági szereplők egyik fontos társadalmi hatása, hogy kínálatukkal, szemléletükkel maguk is befolyásolói az értékpreferenciák, így az értékrend alakulásá-

nak, így kétségkívül a vállalkozások felelőssége is, hogy termékeik, szolgáltatásaik és a marketing által kialakított fogyasztási környezet mit üzen az embereknek. Így például értéknek állítja-e be az egészséget, a környezetet, az emberi jogok védelmét, a takarékoságot, a fenntarthatóságot stb., ez által ösztönözve a takarékos fogyasztásra, az egészséges életmódra, a környezetvédelemre és még sorolhatnánk. Hofmeister-Tóth (2016: 28) az értékek fontosságára és megvalósulására irányuló kutatásának eredményei alapján például az egészségre, mint a legfontosabbnak jelölt értékre fókuszálva hívja fel a figyelmet arra, hogy „a társadalmi marketing feladata lehetne a fogyasztók egészségtudatosabb nevelése, és az egészséges életmód egészségmegőrző szerepének hangsúlyozása”, egyrészt termékek, másrészt tájékoztatás, oktatás segítségével is.

Rácz (2013) egy új fogyasztói trend, az egészséget, a környezet védelmét, a társadalmi igazságot előtérbe helyező fogyasztók élelmiszerfogyasztásának jellemzőit vizsgálva hangsúlyozza, hogy a vásárlók egy része megnövekedett információigénnyel bír az élelmiszervásárlási döntései során, így a csomagoláson elhelyezett címkék információtartalma, valós jelentése egyre fontosabbá válik. Ezek a címkék valójában nevelő-tanító funkciót tölthetnek be, ha jelentéstartalmuk felismerhető, érthető a fogyasztók számára. Rekettye (2018) az autópárból hoz példát, az első hibrid-meghajtású autók gyártásának legnagyobb értéke szerint az, hogy elősegítette az autósok környezettudatosabb viselkedését. A konkrét példákon túl általánosabb megközelítésben a vállalkozások felelőssége, hogy értékalapú működésük, így az értéképzés részeként a társadalmi marketing által elősegítsék a felelős gondolkodásmód és a felelős fogyasztás (értékének) kialakítását (Sheth et al. 2011).

A fogyasztói magatartások változása kapcsán Kulcsár (2014) ágazati megközelítésű, a szolgáltató szegmensre, elsősorban a turisztikai vállalkozásokra és a turisztikamenedzsmentre koncentráló tanulmányában kiemeli, hogy napjainkra a fogyasztóiérték-dimenziókban az élménykomponensek szerepe egyre nagyobb, az élmények bekapcsolása pedig az értékteremtésbe az immateriális értékek növekedését eredményezi a fogyasztói értékben (Stocker 2013; Kulcsár 2014). Az élmény szerepének felértékelődése kapcsán Stocker (2013) azt hangsúlyozza, hogy maga az egyén, a fogyasztó is immateriális erőforrássá válik a vállalkozás számára, tulajdonképpen az értékteremtés katalizátora lesz, sőt akár annak társalkotójává, aktív résztvevőjévé is válhat (Pralhad 2009). Az érték ilyenfajta innovatív létrehozása mellett Rekettye (2018) az értékek kommunikációjának fontosságát hangsúlyozza a tudáspiacon való értékteremtés kapcsán, azaz nem elég 'csak' létrehozni a fogyasztói értéket, azt hatékonyan kell közvetíteni nemcsak a fogyasztói piacon, hanem a legszélesebb társadalmi körben is. Az immateriális erőforrások, illetve az immateriális értékek szerepének megnövekedése dematerializálódási folyamatot indított el az értékteremtésben, ami az értékteremtés konfigurációinak megváltozását is eredményezte. A hagyományos Porter-féle vállalati értéklánc mellett az értékteremtés újféle konfigurációi jelentek meg, mint például az értékműhely, értékhálózat, közös értékteremtés (Stocker 2013).

Ugyanakkor a különböző értékmegközelítések nem kapcsolják össze az érték, illetve értékteremtés és a vállalati méret kérdéskörét, azaz nem térnek ki arra, hogy a méretnagyság befolyásolja-e azt, hogy a vállalatok működése során mely érték-felfogás kerül előtérbe, hogyan gondolkodnak az értékteremtésről, mely értékteremtési konfigurációt alkalmaznak. Véleményünk szerint azonban valószínűsíthető, hogy mást jelent az érték fogalma egy kisvállalkozásnak, mint egy nagyvállalatnak, illetve más jelenti számukra az értéket, és az értékteremtésről is eltérő módon vélekednek, eltérő gyakorlatokat követnek. Tanulmányunk empirikus részében a KKV-k értékelfogásába nyújtunk betekintést, előtte azonban a közös értékteremtés (CSV) koncepcióját mutatjuk be, illetve vetjük össze a vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) elméleti kereteivel, hogy egyértelművé tegyük, e két megközelítés nem ugyanazt jelenti.

A közös értékteremtés (Creating Shared Value – CSV) koncepciója

A tanulmány első részében bemutatottak alapján látható, hogy az értékteremtés vállalati megközelítése sokféle módon történhet, attól függően, hogy milyen szempontok kerülnek a fókuszba és milyen tudományterület vizsgálja azokat.

A fentiekén túl az értékteremtés egy újfajta értelmezését vezette be a köztudatba Porter és Kramer 2011-ben, megalkották a Creating Shared Value (CSV) koncepcióját (magyarul közös értékteremtés), melyet a vállalatok és a társadalom egy újfajta kapcsolódásaként értelmeztek. A közös értékteremtés értelmezésükben azt jelenti, hogy a vállalatok figyelik azokat a társadalmi folyamatokat, melyek hatással lehetnek és vannak a működésükre és ezeken a területeken különböző tevékenységekkel beavatkoznak ezekbe a folyamatokba oly módon, hogy kielégítik a közösségek igényeit is, ezáltal értéket teremtenek mind a társadalom, mind a vállalat számára, mely által nő a vállalat versenyképessége. A fogalom bevezetése nem előzmény nélküli, több mint egy évtizeddel korábban jelent meg Porter és Kramer témához kapcsolódó első írása, amit további két tanulmány és gyakorlati alkalmazás is követett (Crane et al. 2014):

- 1999-ben jelent meg a szerzőpáros írása arról, hogy a nonprofit szervezetek, kiemelten az alapítványok milyen módon tudnak társadalmi értéket teremteni (Porter–Kramer 1999). A tanulmány még nem a vállalatokról szólt és a fókuszban a társadalmi érték volt.
- Néhány évvel később, 2002-ben már arról írtak (Porter–Kramer 2002), hogy a vállalati jótékonykodás hogyan teremthet társadalmi és gazdasági értéket. A szerzőpáros itt hozta be először azt a megközelítést, hogy a társadalmi programok hatással lehetnek egy vállalat versenyképességére.
- A ‘shared value’ fogalma először 2006-ban jelent meg (Porter–Kramer 2006), a szerzőpáros ekkor már fókuszáltan az üzleti, vállalati működés és a társadalom kapcsolatát értelmezte.⁷ Megállapították, hogy egy sikeres vállalatnak szüksége van egészséges társadalomra és az egészséges társadalmi működéshez sikeres

üzleti folyamatok kellenek, és mind az üzleti döntéseknek, mind a társadalmi irányelveknek a közös érték elvét kell követni. A tanulmány fókuszában még alapvetően a vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) állt, azonban már kibővítve a közösérték-szemlélettel.

- Porter és Kramer időközben az elméletben felvázolt megközelítéseiket a gyakorlatba is átültették. A 2000-es évek elején kezdtek el együtt dolgozni a Nestlé-vel, melynek eredményeképpen 2006-ban a vállalat publikálta a Latin-Amerikára vonatkozó CSR jelentését (Nestlé 2006), melyben már jelen volt a közös értéktéremtés szemlélete is. Ezután rendszeresen jelentek meg a vállalat CSV jelentései.⁸

A közös értéktéremtés teljes körű értelmezése 2011-ben jelent meg.⁹ Porter és Kramer kiemelik, hogy a fogalom abban a kontextusban értelmezhető, hogy a vállalatoknak új szerepet kell felvállalniuk, mégpedig az üzleti és társadalmi folyamatok összekapcsolását, mely által gazdasági siker érhető el. Úgy gondolják, hogy a vállalatok fő célját, vagyis a profit-teremtést át kell értelmezni a közös értéktéremtésre, mely egy teljesen új vállalati menedzsment gondolkodást jelent (Baines 2015), ahol a vállalatok és a társadalom új megközelítésben gondolkodik egymásról (Mironska–Steuwe 2018). Ennek értelmében az kerül fókuszba, hogy milyen módon tudnak egymásból profitálni, vagyis olyan tevékenységeket folytatni, melyek mindkét fél számára előnyösek lehetnek.

Porter és Kramer (2011) hangsúlyozzák, hogy a CSV nem vállalati jótékonykodást, nem a társadalmi felelősségvállalás egy újabb formáját jelenti, hanem új utakat a vállalati működésben 1) új termékek, szolgáltatások fejlesztésével, új piacokon való megjelenéssel; 2) az értékláncok átalakításával; 3) a vállalati kapcsolatok alakításával, pl. klaszterek létrehozásával. Tehát a CSV nem a CSR egy fejlesztett változata, hanem egy másfajta vállalati gondolkodás, ahol bár ugyanúgy, mint korábban a profit és a versenyképesség van előtérben, de egy érték- és társadalomközpontú megközelítésben, amelynek során új érték keletkezik (Wójcik 2016).

Porter és Kramer a 2011-es tanulmányukban több szempont szerint is bemutatták, hogy miben különbözik a CSV a CSR-tól (2. táblázat).

A két fogalom összevetését azóta több szerző is megtette (pl. Baines 2015; Wójcik 2016; Beschorner–Hajduk 2017), mindegyikük arra jutott, hogy a CSV nem a CSR továbbfejlesztett vagy alternatív verziójaként értelmezhető, hanem attól elkülönült fogalom, mert itt a társadalom és az üzlet közötti értékcsereőről van szó (Baines 2015). Baines (2015) továbbá kiemeli, hogy a CSV nem olyan tevékenység, amit majd egyszer a vállalat meg tud valósítani, ha lesz elegendő profitja, vagy ha lesz megfelelő környezet hozzá, hanem ezt minél előbb érdemes beépíteni a menedzsment gondolkodásba, hogy minél hamarabb érezhető legyen a pozitív hatása a vállalati versenyképességre.

2. táblázat. A vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) és a közös értékteremtés (CSV) fogalmi rendszerének összehasonlítása

CSR	CSV
Érték: jót tenni	Érték: gazdasági és társadalmi haszon
Felelősség, fenntarthatóság	Közös vállalati és társadalmi értékteremtés
Önkényes vagy külső nyomásnak engedő (külső motiváció)	A versenybe beleépítve
Nem jelenik meg a profitmaximalizáció	A profitmaximalizációhoz kapcsolódik
Külső jelentések és személyes preferenciák határozzák meg	Vállalat specifikus és belső tényezők a meghatározók
Csak a költségvetés egy részét érinti	A teljes költségvetést érinti

Forrás: Porter–Kramer (2011: 16).

Az elmúlt kicsivel több, mint egy évtized során a fogalom széles körben elterjedt a nemzetközi menedzsment irodalomban,¹⁰ tanulmányok ezrei mutatták be a fogalmat különböző megközelítésekből, feltárva annak sokszínűségét, kapcsolódását más koncepciókhoz. Számos tanulmány foglalkozik azzal, hogy vajon a CSV egy új koncepciónak tekinthető vagy csak már meglévő elméletekből származtatott, de újnak nem mondható felfogás? Mengwhar és Daood (2021) szerint, akik 242 2010 és 2020 között megjelent publikációt elemeztek, a tanulmányok két nagy csoportra oszthatók e tekintetben: 1) amelyek szerint ez egy új fogalom; 2) amelyek szerint nem.

1) Az első csoportba tartozó szerzők (pl. Porter–Kramer 2011; Pfitzer et al. 2013; Smith 2016; Wójcik 2016; Chen et al. 2018) szerint a CSV-koncepció egy forradalmian új és a vállalati működésben hasznos elmélet. Miközben a vállalatok egyértelmű célja továbbra is a profit, teljesen elfogadható nézet, hogy a lehetőségek bővítésével vagy a termelékenység növelésével képes lehet a vállalat társadalmi értéket is teremteni, mely egyben számára is értéket jelent, nő a profitja és javul a versenyképessége.

2) Akik szerint ez nem új koncepció (pl. Beschorner 2014; Crane et al. 2014; Strand–Freeman 2015; Dembek et al. 2016; Jones–Wright 2018) azzal érvelnek, hogy a CSV már meglévő elméletekből származtatható, mint például: érintetti elmélet, vállalati társadalmi felelősségvállalás, a piramisalján-elmélet, társadalmi vállalkozások. Beschorner (2014) és Dembek és társai (2016) továbbá azzal érvelnek, hogy a CSV inkább divatszónak tekinthető, mint valós önálló fogalomnak. Crane és társai (2014) kiemelik, a fogalom talán azért lett olyan népszerű, mert Porter és Kramer találták ki, akiknek jelentős befolyása van a vállalati menedzsmentben. Strand és Freeman (2015) szerint a CSV csak a korábbi érintetti elmélet egyfajta újrafogalmazása és nem új fogalom.

Mengwhar és Daood (2021) a fenti vitát csak a CSV-koncepcióval szemben megfogalmazott kritikák egyikének tartják, szakirodalmi feldolgozásuk alapján további két fenntartást is megfogalmaztak a fogalommal kapcsolatban. A CSV-koncepció nem foglalkozik a társadalmi és a gazdasági folyamatok közötti feszültségekkel, ellentmondásokkal, továbbá megállapítják, hogy még a CSR – aminek nem a folytatása a CSV, de mégis egyfajta kiindulópontjaként tekinthető – pontos, általánosítható megfogalmazása is hiányzik, így nehéz a CSV értelmezése is.

Hasznos lehet látni azt, hogy a CSV mennyiben kapcsolódik vagy nem kapcsolódik az egyes, már meglévő elméletekhez.¹¹ A 3. táblázat segítségével Benedikt von Liel (2016) rendszerezését felhasználva, azt kiegészítve rövid, vázaltszerű áttekintést adunk az egyes elméletek és a CSV viszonyáról. A tanulmánynak nem célja, hogy egyrészt ezeket az elméleteket részletesen bemutassa, viszont lábjegyzetben feltüntetjük az egyes elméletekhez leginkább kapcsolódó irodalmakat, melyek segíthetik a témában való további elmélyülést. Másrészt nem cél az sem, hogy az elméletek és a CSV kapcsolatát részletekbe menően vizsgáljuk, a cél egy rövid áttekintést adni annak érdekében, hogy látni lehessen, az egyes elméletek esetében melyek a fő hasonlósági és különbözőségi szempontok. Ha végig tanulmányozzuk azokat az elméleteket, amelyek hasonlítanak a CSV-hez vagy akár annak kiindulópontjaként is szolgálhatnak, láthatjuk, hogy valóban sok a kapcsolódási pont az egyes elméletek és a CSV között, de ugyanez elmondható a már korábban is létező elméletekről is. Ennek alapján úgy gondoljuk, hogy adott társadalmi, gazdasági környezetben a CSV-koncepció értelmezhető önálló fogalomként, de ez több tényezőtől is függhet, mint például a vállalati méret, melyről az alfejezet végén írunk.

A fentiek alapján látható, hogy a CSV-koncepció jelentős fogalomként értelmezhető a nemzetközi tudományos életben, azonban a hazai tudományos írások még hiányoznak, csak néhány olyan publikációt találhatunk, mely részben érinti a témát (pl. Braun 2015; Szennay 2020; 2022, Radácsi 2021; Katona–Tessényi 2022). Feltehető a kérdés, hogy ez azért van, mert a fogalom még kevésbé ismert a hazai kutatók számára és/vagy kevésbé értelmezhető a hazai vállalatok körében. E tanulmány keretein belül természetesen erre a felvetésre válaszolni nem tudunk, azt viszont meg tudjuk fogalmazni a CSV-hez kapcsolódó releváns szakirodalommal és korábbi saját kutatói tapasztalataink alapján,¹⁹ hogy hazánkban még a CSR vállalati gyakorlatként való megjelenése sem általános, így a vállalatok CSV keretében értelmezett társadalmi folyamatokhoz való kapcsolódása is gyerekcipőben jár még. Eddig nem volt arról szó az alfejezetben, hogy milyen vállalatokra is értelmezhető a CSV, erről az általunk feldolgozott irodalmak sem szólnak általában.

3. táblázat. Vállalati felelősséghez és etikához kapcsolódó elméletek és kapcsolatuk a közös értéktéremtéshez

Vállalatifelelősség-koncepciók	Az elmélet lényege	CSV-re és az elméletre is jellemző tényezők	Csak a CSV-re jellemző tényező
Vállalati társadalmi felelősségvállalás¹² (Corporate Social Responsibility)	Jót tenni a társadalomnak	– vállalati stratégiába történő integrálás – pénzügyi és társadalmi megtérülés is értelmezhető	– szigorú mérési folyamat – közvetlen kapcsolat a megtérüléssel – az üzleti tevékenységekkel együtt értelmezhető
Vállalati állampolgárság¹³ (Corporate Citizenship)	Felelős szereplőnek lenni	– értéklánc-optimalizáció – a társadalmi szerepvállalás pénzügyi megtérülése	– a társadalom az üzlet szerves része
A piramisalja-elmélet¹⁴ (Bottom of the Pyramid)	Javítani a szegények életminőségét	– a társadalmi szerepvállalás pénzügyi kapcsolódása – jelentős piaci potenciál	– a CSV több dimenziót felölel – eltérő piacokon való jelenlét
Érintetti elmélet¹⁵ (Stakeholder Theory)	Minden érintett érdekeit figyelembe venni	– a társadalmi és gazdasági folyamatok összefonódnak – a vállalatok társadalmi szerepének pozitív pénzügyi hatása van	– a CSV túlmutat az érintetteken – új innovatív üzleti megoldásokra van szükség
Vállalati fenntarthatóság¹⁶ (Corporate Sustainability)	Figyelembe venni a környezeti kérdéseket	– társadalmi, környezeti és gazdasági dimenziók integrálása – vállalati stratégiába történő integrálás	– a környezeti ügyek nincsenek a fókuszban – a társadalmi lehetőségekre fókuszál
Társadalmi vállalkozás¹⁷ (Social Entrepreneurship)	Megtalálni az üzleti lehetőségeket a társadalmi szektorban	– a társadalmi szerepvállalás pénzügyi kapcsolódása – a fókusz innovatív új megoldások megtalálásán van	– a cél a profit elérése – minden tevékenység-típusra alkalmazható
Hármas-eredményesség-kritérium¹⁸ (Triple Bottom Line)	A vállalati teljesítmény gazdasági, környezeti és társadalmi szempontú értékelése	– A társadalmi folyamatok beemelése a vállalati működésbe – A profithoz való kapcsolódás	– A társadalmi és üzleti folyamatok a hangsúlyosak – Új tevékenységekre fókuszál.

Forrás: von Liel (2016: 6) alapján saját kiegészítéssel.

A CSR kapcsán ma már általános tény, hogy bár a fogalom a nagyvállalatoktól indult, ma már kisebb vállalatok esetében is értelmezhető az ilyen típusú aktivitás, de jelentős, stratégiai szintű (Porter–Kramer 2006), akár médiafigyelmet is kapó tevékenységek még ma is inkább nagyvállalati körben ismertek. A CSR KKV-k körében történő vizsgálata nemzetközi szintén is csak a 2000-es évek elején kezdődött meg (Berk 2017), ma már egyre több tudással rendelkezünk a témáról

e téren, azonban a hazai kutatások csak az utóbbi években indultak meg nagyobb számban. Ha a CSR alapvetően nagyvállalati körben értelmezhető magas szinten, akár stratégiai megközelítéssel (Porter–Kramer 2006), akkor ennek alapján a CSV-koncepciót ma még egyértelműen nagyvállalati körben tudjuk elképzelni.

A nemzetközi irodalmak nem térnek ki arra, hogy a téma bemutatása során milyen méretű vállalatokra vonatkozóan mutatják be a témát, azonban a koncepció összetettsége miatt feltételezhető, hogy a nagyvállalatok állnak az elemzések fókuszában. Ahogy a CSR esetében megfigyelhető volt a kisebb vállalatok felé történő elmozdulás, így vélhetően a CSV-koncepció esetében is megtörténhet ez egy–két évtizeden belül. Azonban amíg a tudományos diskurzus arról szól, hogy egyáltalán van-e értelme egy külön vállalati értékelméről beszélni, vagy a CSV csak a korábbi elméletekre építő fogalom, addig ez még várhatóan nem fog megtörténni.

A vállalati értékteremtés értelmezése győri KKV-k körében

Módszertan

Az előző fejezetben szakirodalmi források alapján láthattuk, hogy milyen módokon lehet értelmezni az értékteremtés fogalmát a vállalati működésben. A téma vizsgálata során kíváncsiak voltunk arra is, hogy a gyakorlatban milyen értelmezések fordulhatnak elő, ennek érdekében vállalati felmérés készült interjúkutatás formájában győri KKV-k körében. A kutatás keretei az alábbiak voltak:

- A felmérés egy ösztöndíjas kutatás részét képezi, melynek célja a vállalatok és a társadalom kapcsolódási pontjainak, azok egymásra hatásának vizsgálata. Ennek keretében vizsgáltuk azt, hogy a vállalatok a gyakorlatban hogyan értelmezik az értékteremtés fogalmát.
- Kvalitatív kutatás keretében strukturált mélyinterjúk felmérésre került sor 2021 augusztusa és 2022 júliusa között.
- A kutatás célcsoportjára vonatkozóan két kritériummal éltünk: 1) győri székhellyel rendelkezzen; 2) a foglalkoztatás alapján kis- és középvállalat (továbbiakban: KKV) kategóriába tartozzon, vagyis a 2021/2022-es létszám adatok alapján a foglalkoztatottak száma 10 és 249 fő között legyen. Nem szűkítettük le a kutatást tevékenység vagy egyéb szempontok alapján.
- A mintába 40²⁰ vállalat került. A minta összeállítása elsődlegesen az Opten adatbázis alapján történt, a 2021. január 31-ei vállalati lista alapján elsődlegesen azok a vállalatok kerültek megkeresésre, amelyek esetében a vállalati honlapon elérhető az ügyvezetők telefonszáma. A kutatás elején szerzett tapasztalat alapján azon vállalatok esetében, ahol nem volt lehetőség rögtön az ügyvezetővel felvenni a kapcsolatot, hanem pl. központi e-mail címre volt lehetőség írni, nagyon nagy arányban történt elutasítás. A közvetlen megkeresés alkalmával is történtek elutasítások, de jelentősen segítette a kutatás folyamatát, hogy a visszajelzé-

sekre ebben az esetben nem kellett akár heteket is várni. 2022. július közepéig összesen 85 vállalat került felkeresésre, melyek közül 45 ügyvezető nem vállalta az interjút. Az elutasítás okai között szerepelt pl. időhiány, a pandémiás helyzet okozta nehézségek, az interjú témájával szembeni elutasítás. A mintába került 40 vállalatból 11 esetben volt vagy előzetes kapcsolat az ügyvezetővel, vagy ismerős általi ajánlás.

- Mindegyik vállalat esetében az ügyvezetővel²¹ készült interjú, három esetben volt jelen további kolléga is. Az interjúk jellemzően személyesen történtek, néhány esetben a pandémiás helyzet vagy egyéb okok miatt telefonon került sor az interjúra.

A 4. táblázat foglalja össze a vállalati minta főbb jellemzőit. Az Opten adatbázis szerint 2021. január 31-én Győrben összesen 601 KKV működött, így a megkérdezési arány 6,66%. A mintába végül 29 kis és 11 közepes vállalat került, a teljes sokasághoz képest²² a középvállalatok száma kis mértékben felülreprezentált, azonban a kutatás témája miatt fontosnak tartottuk a közepes vállalatok markánsabb jelenlétét. A vállalatokat közel azonos arányban alapították 2000 előtt és után, egy vállalat kivételével mindet 1989 után. A vállalatok jelentős többsége Kft. formában működik. Az ágazati megoszlás alapján az iparban és a szolgáltatásban működő vállalatok aránya közel azonos. Az iparban működők két vállalat kivételével a feldolgozóiparban tevékenykednek, míg a szolgáltatások esetében a kereskedelem, gépjárműjavítás tevékenység kategória a legjellemzőbb.

4. táblázat. A vállalati minta jellemzői (n = 40)

Vállalatok száma	40
Vállalati méret	
Kisvállalat	29
Közepes vállalat	11
Alapítás	
2000 előtt	22
2000 vagy utána	18
Jogi forma	
Kft.	37
Zrt.	3
Ágazat	
Ipar	22
Szolgáltatás	17
Mezőgazdaság	1

Forrás: Saját szerkesztés interjús felmérés alapján.

Az érték és értékteremtés fogalmának értelmezése

A vállalatvezetőket arra kértük, hogy fogalmazzák meg, hogy számukra és a vállalat számára mit jelent az értékteremtés fogalma. Az ügyvezetők többsége azt mondta, hogy tudatosan ezzel a fogalommal nem foglalkoztak korábban, különösen a 10 és 20 fő közötti foglalkoztatotti létszámmal rendelkező vállalatok vezetői nyilatkozták ezt, kiemelve, hogy ők olyan kis vállalatok, hogy ilyen jellegű kérdések eddig nem merültek fel náluk. Ettől függetlenül minden ügyvezető tudott érdemi választ adni, mert 1) vagy eleve foglalkoztak már a kérdéskörrel; 2) ha nem is foglalkoztak vele, de az interjú előtt utánanéztek a témának; 3) ha nem is foglalkoztak vele és nem is néztek utána az interjú előtt, a beszélgetés során érintett témák alapján ezt a kérdést is átgondolták. Általános tapasztalatunk, hogy az értékteremtés fogalma helyett a vezetők jellemzően magát a vállalati érték fogalmát ragadták meg és ehhez kapcsolódóan mondták el gondolataikat, ki néhány szóban, ki hosszabban, akár 5–10 perces válaszban.

Kis túlzással azt mondhatnánk, hogy ahány vállalat, annyiféle megközelítéssel lehet értelmezni a vállalati értéket. A szakirodalmi áttekintés alapján láthattuk, hogy a vállalati érték gyakran a pénzügyi, gazdasági eredményhez kapcsolódik, azonban az interjúk során az ügyvezetők nem a gazdasági érték felől közelítették meg a fogalmat, sokkal szélesebb körűen értelmezték azt. Összesen 30 féle megközelítést azonosítottunk, melyeket négy csoportba rendeztünk (5. táblázat):

- A) A vállalati működéshez kapcsolódó értékek, melyet 21 vállalat említett.
- B) A termékekhez, szolgáltatásokhoz kapcsolódó értékek, melyet 16 vállalat említett.
- C) A környezethez, partnerekhez kapcsolódó értékek, melyet 11 vállalat említett.
- D) A munkatársakhoz kapcsolódó értékek, melyet 9 vállalat említett.

A legtöbb értelmezés a vállalati működéshez kapcsolható, de nem közvetlenül gazdasági értelemben, hanem általánosságban a vállalat tevékenységéhez, a gyártott termékhez, a nyújtott szolgáltatáshoz és általában a vállalat működéséhez. A vállalatok felénél a négy közül egy kategóriába tartozó értelmezéseket, a többiek esetében kettő, egy esetben három csoportba tartozó meghatározásokat azonosítottunk.

5. táblázat. Vállalati értékek a megkérdezett ügyvezetők véleménye alapján (n = 40)

A) A vállalati működéshez kapcsolódó értékek (21) – a tevékenység, mely sok esetben valami egyediséget is jelent (8) – a felépített brand (3) – jó minőségű munka (2) – a hely ahol működik a vállalat – jól működő vállalati folyamat – problémamegoldásra koncentráls problémakeresés helyett – az üzleti filozófia – folyamatos fejlődés – szervezettség, hatékonyság – folyamatosan új ötletek megfogalmazása – reklám nélkül is megkeresik a vállalatot	B) A termékekhez, szolgáltatásokhoz kapcsolódó értékek (16) – alkotási folyamat – legmodernebb technológiák alkalmazása – a termék és/vagy szolgáltatás, sok esetben egyedi gyártás (14)
C) A környezethez, partnerekhez kapcsolódó értékek (11) – az ügyfél érdekeinek képviselője (3) – pozitívan hatni a környezetre – elégedett ügyfél – jól működő logisztikai folyamatok – széles körű partneri hálózat – a gazdasági fejlődéshez való hozzájárulás – aktivitás a gazdasági közéletben – tiszta környezethez való hozzájárulás – emberi kapcsolatok	D) A munkatársakhoz kapcsolódó értékek (9) – a jó munkahelyi légkör, jó vállalati kultúra (2) – a dolgozók megbecsülése – kollégák kreativitása – emberi kapcsolatok – munkavállalók segítése – a munkavállalók fejlesztése – a kézzel megfogható és nem megfogható tudás – a meglévő eszközöket nem rontják el a munkavállalók

Megjegyzés: Zárójelben az említések száma szerepel, ahol nincs szám, az 1 említést jelent.

Forrás: Saját szerkesztés interjúk felmérés alapján.

Megvizsgáltuk, hogy azonosíthatók-e mintázatok az egyes csoportokba tartozó megfogalmazások alapján (6. táblázat), néhány esetben találtunk összefüggést:²³

- A vállalat működésével kapcsolatos értékeket nagyobb arányban közepes vállalatok foglalmazták meg, mindegyikük Kft. formájában működik.
- A munkatársakhoz kapcsolódó értékeket nagyobb arányban foglalmazták meg 2000 vagy azutáni alapítású vállalatok.
- A környezethez, partnerekhez kapcsolódó értékek nagyobb arányban az ipari, míg a munkatársakhoz kapcsolódók a szolgáltatás területén működő vállalatok esetében jellemzőbb.

6. táblázat. Az egyes csoportokba tartozó értelmezést megfogalmazó vállalatok jellemzői (n = 40)

	A	B	C	D	Minta
	csoportba (is) tartozó értelmezést megfogalmazó vállalatok				
Összesen	21	16	11	9	40
Kft.	21	14	10	8	37
Zrt.	0	2	1	1	3
2000 előtti alapítású	10	8	6	3	22
2000 vagy utáni alapítású	11	8	5	6	18
Kisvállalat	13	12	8	7	29
Közepes vállalat	8	4	3	2	11
Gazdasági ágazat					
Mezőgazdaság	0	1	0	0	1
Feldolgozóipar	12	9	5	3	20
Építőipar	2	0	5	0	2
Kereskedelem, gépjármű-javítás	4	5	0	4	11
Szállítás, raktározás	1	0	0	0	1
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	1	0	0	1	1
Információ, kommunikáció	0	0	1	0	1
Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	1	1	0	0	2
Egyéb szolgáltatás	0	0	0	1	1
Összesen: Mezőgazdaság	0	1	0	0	1
Összesen: Ipar	14	9	10	3	22
Összesen: Szolgáltatás	7	6	1	6	17

Forrás: Saját szerkesztés interjús felmérés alapján.

Megkérdeztük a vállalatokat arról is, hogy hallották-e az értékteremtéshez kapcsolódó Creating Shared Value (CSV) kifejezést. Egyik vállalatvezető sem hallotta még sem a fogalmat, sem a hozzá kapcsolódó jelentéstartalmat. Ez az eredmény nem meglepő, hiszen ahogy arról korábban írtunk, a fogalom még nem elterjedt hazánkban, néhány elméleti tanulmány foglalkozott csak vele, de eddig a vállalati gyakorlat néhány esettől eltekintve nem integrálta a működésbe. Azt is bemutattuk, hogy maga a fogalom a nemzetközi környezetben is jellemzően a nagyvállalatokat célozza, így érthető, ha a KKV-k körében még nem ismert jelenségről van szó.

Összegzés

A tanulmány célja az volt, hogy áttekintést adjunk az érték, értékteremtés általános és vállalatokhoz kapcsolódó fogalmi rendszeréről egyrészt elméleti, másrészt gyakorlati megközelítésből. Az érték kifejezés rendkívül széles körűen értelmezhető a különböző tudományterületek alapján, a vállalatokhoz kapcsolódó elméletekben gyakran pénzügyi, gazdasági vonatkozásban használják elsősorban. Éppen ezért kíváncsiak voltunk arra, hogy a vállalatok valóban ilyen megközelítésből értelmezik-e a fogalmat a gyakorlatban, vagy vannak más megközelítések is. Az elméleti részben bemutattunk egy értékteremtéshez kapcsolódó, nemzetközi környezetben már több mint egy évtizede használt fogalmat is (Creating Shared Value), mely bár még hazai körben kevésbé ismert, de érdekes megközelítést veti fel az értékteremtés koncepciójának.

Egy ösztöndíjas kutatás részeként vizsgáltuk az érték, értékteremtés témakörét. 2021 augusztusa és 2022 júliusa között 40 győri székhelyű kis- és közepes méretű vállalattal készült interjú. A vállalatokat arról kérdeztük, hogy mit értenek érték, értékteremtés alatt. A válaszok alapján rendkívül széles körű megközelítés rajzolódott ki. A szakirodalomban vállalati értéként megjelenített pénzügyi megközelítés egyáltalán nem került fókuszba, helyette a vállalati általános működéshez, a termékekhez és szolgáltatásokhoz, a partnerekhez és a munkatársakhoz kapcsolódóan jelentek meg értékmegközelítések összesen 30 különféle módon.

A vállalatok jelentős részénél elmondásuk alapján az interjúk előtt nem voltak tudatosak az érték és értékteremtés fogalmak értelmezésében, azonban az interjúkra való felkészülés jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy átgondolják a témához fűződő kapcsolatukat és meg tudják fogalmazni, hogy számukra mi is az érték. A megkérdezett vállalatok egy része utalt arra is, hogy a témát a későbbiekben már tudatosabban fogják kezelni és hozzákapcsolni a vállalat gazdasági és társadalmi folyamataihoz. Ezen gondolatok mentén úgy gondoljuk, hogy a kutatás értékteremtésre vonatkozó része nemcsak a tudomány számára nyújthat új megközelítéseket, hanem a vállalatokat is segítheti működésük tudatosabbá tételében. Annak tudatában végezni a napi feladatokat és megküzdzeni a napi kihívásokkal – mely az utóbbi két és fél évben minden vállalatot érintett valamilyen szinten –, hogy mind a vállalatvezetők, mind a munkavállalók értik és érzik munkájuk értékét, pozitív lehet mind a napi működés, mind a közép és hosszú távú célok elérésében. Egy értékeivel tisztában lévő és azt tudatosan a napi működésbe beépítő vállalat továbbá hozzájárulhat egy térség fejlődéséhez is, bízunk abban, hogy kutatásunkkal hozzá tudunk járulni ezekhez a folyamatokhoz is.

Köszönetnyilvánítás

„A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

Irodalom

- Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Második javított és bővített kiadás. Szerkesztette: Spéder Zsolt. Budapest: Osiris.
- Angyal Ádám (2005): Vállalati felelősség mint érték. *Vezetéstudomány*, 36., (1), pp. 2–12.
- Bábosik István (1999): *A nevelés elmélete és gyakorlata*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bábosik Zoltán (2001): Értékközvetítés napjainkban. *Új Pedagógiai Szemle*, 51., (12.), pp. 3–10.
- Baines, Peter (2015): *Doing Good by Doing Good*. New York: Wiley.
- Beluszky Tamás (2000): Értékek, értékrendi változások Magyarországon 1945 és 1990 között. *Korall*, (3.), pp. 137–154.
- Berk, Abigail (2017): Small Business Social Responsibility: More than Size. *The Journal of Corporate Citizenship*, 67., pp. 12–38. DOI: 10.9774/T&F4700.2017se.00003
- Beschorner, Thomas (2014): Creating shared value: The one-trick pony approach. *Business Ethics Journal Review*, 17., (1), pp. 106–112. DOI: 10.12747/bejr.2013.0.117
- Beschorner, Thomas–Hajduk, Thomas (2017): Creating Shared Value. A Fundamental Critique. In: Wieland, Josef (Ed.): *Creating Shared Value – Concepts, Experience, Criticism*. Springer. pp. 27–37.
- Borgulya Istvánné Vető Ágnes–Rab Eszter (2011): Az értékrendek kialakulása és a kulturális közti kommunikáció: mely értékekre neveljük a gyerekeket a családban? *Iskolakultúra*, (4–5.), pp. 30–43.
- Bouma, Jan Jaap–Wolters, Teun (2019) (Eds.): *Corporate Sustainability*. Routledge.
- Braun Róbert (2015): *Vállalati társadalmi felelősségvállalás*. Budapest: Akadémiai.
- Carroll, Archie B. (1979): A three-dimensional conceptual model of corporate social performance. *Academy of Management Review*, (4.), pp. 497–505.
- Carroll, Archie B. (1991): The pyramid of corporate social responsibility: toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34., (4.), pp. 39–48. DOI: 10.1016/0007-6813(91)90005-G
- Chen, Yi-Ru Regina–Hung–Baesecke, Chun-Ju Flora–Bowen, Shannon A.–Zerfass, Ansgar–Stacks, Don W.–Boyd, Ben (2018): The role of leadership in shared value creation from the public's perspective: A multi-continental study. *Public Relations Review*, 46., (1), pp. 1–11. DOI: 10.1016/j.pubrev.2018.12.006
- Chikán Attila (2008) *Vállalatgazdaságtan*. Budapest: Aula.
- Crane, Andrew–Palazzo, Guido–Spence, Laura J.–Matten, Dirk (2014): Contesting the Value of 'Creating Shared Value'. *California Management Review*, 56., (2.), pp. 130–153.
- Das, Jitendra K.–Taneja, Shallini–Arora, Hitesh (2021) (Eds.): *Corporate Social Responsibility and Sustainable Development*. Routledge.

- Dembek, Krzysztof–Singh, Prakash–Bhakoo, Vikram (2016): Literature review of shared value: A theoretical concept or a management buzzword? *Journal of Business Ethics*, 137, (2.), pp. 231–267. DOI: 10.1007/s10551-015-2554-z
- Elkington, John (1998): *Cannibals with forks: the triple bottom line of 21st century business*. Gabriola Island, BC: New Society Publishers.
- Farkas Ágnes Mária (2011): *A közös értékteremtés koncepciója és annak megvalósítása a Nestlé gyakorlatának tükrében*. Szakdolgozat. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Freeman, Edward R. (1984): *A Stakeholder Approach to Strategic Management*. Marshfield: Pitman.
- Füstös László–Szakolczai Árpád (1994): Értékek változásai Magyarországon, 1978–1993. Kontinuitás és diszkontinuitás a kelet-közép-európai átmenetben. *Szociológiai Szemle*, (1.), pp. 57–90.
- Gráfik Imre (2017): Többes értékvilágok és/vagy értékzavar. Helyi értékek nyomában. *Vasi Szemle*, LXXI., (5.), pp. 589–602.
- Hankiss Elemér (1977): *Érték és társadalom*. Budapest: Magvető.
- Hartmann, Nicolai (1977): *Esztétika*. Budapest: Magyar Helikon.
- Hofmeister-Tóth Ágnes (2016): Fogyasztói értékek, trendek és magatartás. *Vezetéstudomány*, XLVII., Marketingtudományi különszám, pp. 26–29.
- Hofmeister-Tóth, Ágnes–Simányi, Léna (2006): Cultural Values in Transition. *Society and Economy*, 28., (1.), pp. 41–59.
- Jones, Stewart–Wright, Christopher (2018): Fashion or future: Does creating shared value pay? *Accounting & Finance*, 58., (4.), pp. 1111–1139. DOI: 10.1111/acfi.12243
- Kamarás István (2010): *Érték, értékelés és értékrend (szociológiai és szociálpszichológiai szempontból)*. http://www.metaelmelet.hu/pdfek/tanulmanyok/ertek_ertekeles.pdf
- Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (1983): *Értékrendszereink*. Budapest: Kossuth.
- Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (2012): Konszenzusok és ambivalenciák. Reflexiók egy érték-kutatás eredményeihez. In: Messing Vera–Ságvári Bence (Szerk.): *Közösségi viszonyulásaink. A családdal, az állammal és a gazdasággal kapcsolatos társadalmi attitűdök, értékek európai összehasonlításban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet. pp. 102–125.
- Katona Norbert István–Tessényi Judit (2022): Hogyan működik a közös értékteremtés a gyakorlatban?: A Nestlé Hungária Kft. CSV tevékenységnek esetalapú bemutatása. *GRADUS*, 9., (1.), pp. 1–8. DOI: 1047833/2022.1.ECO.004
- Keller Tamás (2008): Az érték-koncepció – egy talált fogalom megtisztítása. In: Császár Melinda–Rosta Gergely (Szerk.): *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Budapest: LOISIR. pp. 295–310.
- Keller Tamás (2011): *Társadalmi értékek és a fenntartható fejlődés*. Műhelytanulmányok No. 07. Budapest: Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács.
- Kiss Julianna (2015) Társadalmi célok, gazdasági tevékenységek. *Civil Szemle*, 11., (2.), pp. 5–23.
- Kulcsár Noémi (2014): Az értékteremtés szerepe a szolgáltató vállalkozások versenyképességében. *Vezetéstudomány*, XLV., (12.), pp. 28–37.
- Liskó Ilona (2001): Értékválság a munka világában. *Educatio*, (3.), pp. 493–503.
- Matten, Dirk–Crane, Andrew (2005): Corporate Citizenship: Toward an Extended Theoretical Conceptualization. *Academy of Management Review*, 30., (1.), pp. 166–179. DOI: 10.5465/amr.2005.15281448

- Mengwhar, Sagar–Daood, Antonio (2021): Creating shared value: A systematic review, synthesis and integrative perspective. *International Journal of Management Reviews*, 23., (4.), pp. 466–485. DOI: 10.1111/ijmr.12252
- Mironska, Dominika–Steuwe, Inga (2018): Creating Shared Value – Theoretical Shortcomings and Ways to Overcome them in Practice. *Journal of Corporate Responsibility and Leadership*, 5., (2.), pp. 79–92. DOI: 10.12775/JCRL.2018.013
- Pál Eszter (2016): Értékkutatások – a fiatalok számára fontos értékek. In: Fehér András–Kiss Virág Ágnes–Soós Mihály–Szakály Zoltán (Szerk.): *Hitelesség és értékorientáció a marketingben*. EMOK XXII. Országos konferencia 2016 Tanulmánykötet. Debrecen: Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar. pp. 446–459.
- Perczel Tamás (1990): *Életstratégia, foglalkozási szerep, értékorientáció*. Budapest: Akadémia.
- Pfitzer, Marc–Bockstette, Valerie–Stamp, Mike (2013): Innovating for shared value. *Harvard Business Review*, 91., September, pp. 100–107.
- Porter, Michael E.–Kramer, Mark R. (1999): Philanthropy's new agenda: creating value. *Harvard Business Review*, 77., pp. 121–131.
- Porter, Michael E.–Kramer, Mark R. (2002): The competitive advantage of corporate philanthropy. *Harvard Business Review*, 80., December, pp. 56–69.
- Porter, Michael E.–Kramer, Mark R. (2006): Strategy & Society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review*, 84., (12.), pp. 79–92.
- Porter, Michael E.–Kramer, Mark R. (2011): *The Big Idea. Creating Shared Value – How to reinvent capitalism and unleash a wave of innovation and growth*. Harvard Business Review, January–February, pp. 3–17.
- Prahalad, Coimbatore Krishnarao (2009): *Új menedzsment-paradigmák felé, az alapvető képességtől a közös értékteremtésig*. Budapest: Alinea Kiadó–Rajk László Szakkollégium.
- Prahalad, Coimbatore Krishnarao–Hart, Stuart L. (2002): The fortune at the bottom of the pyramid. *Strategy and Business*, 6., pp. 1–15.
- Rácz Georgina (2013): *Az értékek változásának és a fenntartható fejlődés trendjének hatása a hazai élelmiszerfogyasztásra*. Doktori értekezés. Gödöllő: Szent István Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola.
- Radácsi László (2021): *Felelős és fenntartható vállalat*. Budapest: Saldo.
- Rekettgye Gábor (2018): *ÉRTÉKTEREMTÉS 4.0. Termékek és szolgáltatások vevőorientált tervezése, fejlesztése és menedzselése*. Budapest: Akadémiai.
- Reisinger Adrienn (2022): A vállalatok és a társadalom lehetséges kapcsolódási pontjai: elméleti megközelítésben. *Civil Szemle*, 19., (1.), pp. 5–23.
- Rohan, Meg J. (2000): A Rose by Any Name? The Values Construct. *Personality and Social Psychology Review*, 4., (3.), pp. 255–277.
- Rokeach, Milton (1973): *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Schwartz, Shalom. H. (2003): Univerzálisak az értékek tartalmában és struktúrájában. Elméleti előrelépések és empirikus próbák húsz országban. In: Váriné Szilágyi Ibolya (Szerk.): *Az értékek az életben és a retorikában*. Budapest: Akadémiai. pp. 105–154.
- Sheth, Jagdish N.–Sethia, Nirmal K.–Srinivas, Shanthi (2011): Mindful consumption: a customer-centric approach to sustainability. *Journal of the Academic Marketing Science*, 39., pp. 21–39.
- Smith, Craig (2016): From corporate philanthropy to creating shared value: Big pharma's new business models in developing markets. *GfK Marketing Intelligence Review*, 8., pp. 30–35. DOI: 10.1515/GFKMIR-2016-0005

- Stocker Miklós (2013): Dematerializálódás az értékteremtésben. *Vezetéstudomány*, XLIV., (12.), pp. 44–53.
- Strand, Robert–Freeman, Edward R. (2015): Scandinavian cooperative advantage: The theory and practice of stakeholder engagement in Scandinavia. *Journal of Business Ethics*, 127., pp. 65–85. DOI: 10.1007/s10551-013-1792-1
- Szabó László Tamás (2001): Értékek az iskolában. *Educatio*, (3.), pp. 461–471.
- Szász Levente–Demeter Krisztina (Szerk.) (2017): *Ellátáslánc-menedzsment*. Budapest: Akadémiai.
- Szennay Áron (2020): A vállalati társadalmi felelősségvállalás megközelítései és a fenntartható fejlődés. *Közgazdasági Szemle*, 67., (10.), pp. 1057–1074. DOI: 10.18414/KSZ.2020.10.1057
- Szennay Áron (2022): *A magyarországi üzleti szervezetek környezeti teljesítménye, különös tekintettel a kis- és középvállalkozásokra*. Doktori disszertáció. Győr: Széchenyi István Egyetem Regionális-és Gazdaságtudományi Doktori Iskola.
- Tibori Tímea (2001): Kulturális magatartás- és értékváltozások. *Educatio*, (3.), pp. 517–529.
- Törőcsik Mária (2016): A fogyasztói magatartás új tendenciái. *Vezetéstudomány*, XLVII., Marketingtudományi különszám, pp. 19–25.
- von Liel, Benedikt (2016): *Creating Shared Value as Future Factor of Competition*. Springer.
- Wójcik, Piotr (2016): How creating shared value differs from corporate social responsibility. *Journal of Management and Business Administration Central Europe*, 24., (2.), pp. 32–55.

Internetes források

- Nestlé (2006): The Nestlé concept of corporate social responsibility – as implemented in Latin America. <https://ungc-production.s3.us-west-2.amazonaws.com/attachments/196/original/COP.pdf?1262614174> Letöltve: 2022. június 10.
- <https://www.nestle.hu/csv/kozos-ertekteremtes-jelenteseink>

Jegyzetek

- ¹ További példák olvashatók Keller (2011) munkájában.
- ² De nem azonosak a normákkal.
- ³ Az értékek gyakori változása a társadalom számára kedvezőtlen, hiszen elbizonytalanodást hoz magával (Törőcsik 2016). Az értékek zűrzavara, ellentmondása egyaránt megfigyelhető az emberek mindennapi magatartásában, funkcionálásában, társas kapcsolataiban, a szervezetek, intézmények működésében, működtetésében, a politikai-ideológiai viszonyokban, és visszatükröződik a közgondolkodásban is (Hofmeister-Tóth–Simányi 2006; Hofmeister-Tóth 2016). Mindazonáltal jelen írásunkban nem célunk bemutatni a napjainkban zajló értékváltozási folyamatokat.
- ⁴ Az értékeknek tulajdonképpen csoportképző szerepe is van, „egy adott csoport által fontosnak tartott érték lehatárol másoktól, és egyben egy összetartást is jelent” (Pál 2016: 448), értékrendünk behatárolja és kifejezi „társadalmi hovatartozásunkat, társadalmi énünket” (Kamarás 2010: 1). Ugyanakkor Liskó (2001) a folyamat másik oldalát hangsúlyozza, miszerint értékrendünket tradícióink, neveltetésünk, nemünk, életkorunk, lakóhelyünk, szakmánk, munkaerő-piaci helyzetünk is mind befolyásolja.
- ⁵ A szakirodalomban sokféle értékfelosztás, értékkategorizálás létezik, ezek egy része átfedésben van egymással. Tartalmi és terjedelmi korlátok miatt tanulmányunknak nem tárgya az értékek különböző felosztásának bemutatása, de a tájékozódáshoz javasoljuk pl. Hartmann (1977); Schwartz (2003) és Pál (2016) munkáit.

⁶ Például ide sorolható a globális klímaváltozás, a demográfiai trendek (pl. elöregedés), a világgazdaság hatalmi ártrendeződése, technikai-technológiai fejlődés (Rekettye 2018).

⁷ Erről részletesen magyar nyelven lásd: Reisinger (2022).

⁸ A Nestlé mint jó példa a CSV-koncepcióra hazánkban is tárgyát képezte már tudományos írásnak, pl. Katona–Tessényi 2022; Farkas 2011; illetve a Nestlé Hungária Kft. honlapján több évre visszamenőleg elérhetőek a vállalat közös értéktérítéshez is kapcsolódó jelentései, beszámolóí (https://www.nestle.hu/csv/kozos-ertekteremtes-jelenteseink).

⁹ „A megközelítés 2011 elején történt publikálása alapján vélelmezhető, hogy az üzleti szektor globális pénzügyi válság alatt megroppant reputációja, a nagyvállalatokkal szembeni bizalom csökkenése is hozzájárulhatott a kapitalizmus közös értéktérítésen alapuló újrafogalmazása iránti igényhez.” (Szennay 2022: 33)

¹⁰ Porter és Kramer 2011-es tanulmányára a Google Scholar-ban közel 15 ezer hivatkozást találni.

¹¹ A kritikák egy része éppen azt kifogásolja, hogy nagyon sokrétű a CSV kapcsolódása a különböző vállalati elméletekhez.

¹² Carroll 1979; 1991

¹³ Matten–Crane 2005

¹⁴ Prahalad–Hart 2002

¹⁵ Freeman 1984

¹⁶ Bouma–Wolters 2019; Das et al. 2021

¹⁷ Kiss 2015

¹⁸ Elkington 1998

¹⁹ Mindkét szerző jelentős kutatói tapasztalattal rendelkezik a társadalmi felelősségvállalás, társadalmi szerepvállalás területén.

²⁰ A kutatási tervben 50 vállalat megkeresése szerepel, a tanulmány írásának időpontjáig 40 vállalattal készült interjú, további 10 vállalattal folyamatosan készül interjú.

²¹ Ha volt több ügyvezető is, akkor az előzetes egyeztetések során került megbeszélésre, hogy ki vállalja az interjút.

²² Győrben a középvállalatok aránya a KKV szektoron belül 16,31%, míg a mintában 27,5%.

²³ Ezeket a kis elemszám miatt nem kapcsolati mutatószámmal, hanem a minta arányaihoz történő viszonyítással mutattuk ki.

Fotó/Csanádi Gábor

ZÖLD STRATÉGIÁK A COVID—19-JÁRVÁNY ALATT

KORTÁRS KLÍMA MOZGALMAK ELÉRÉSÉNEK ÉS BELSŐ STRUKTÚRÁJÁNAK ELEMZÉSE
2020 ÉS 2022 KÖZÖTT

Rákos András Dominik

Bevezetés

A Fridays For Future és az Extinction Rebellion mozgalmak 2018-as színre lépése átformálta az ökológiai aktivizmus napirendjét, azonban a COVID—19-járvány a kortárs zöld csoportok mozgásterét is gyökeresen átalakította. Az éghajlatváltozás és globális felmelegedés témakörei 2020-ban és 2021 első felében elvesztették közbeszédformáló erejüket (Boykoff et al. 2022), a széles körű korlátozó intézkedések pedig jelentősen beszűkítették a hagyományos utcai aktivizmus lehetőségeit (Bethke—Wolff 2020). A hirtelen változások világszerte kihívás elé állították az alulról szerveződő klíma mozgalmakat, és mivel a COVID—19-válság precedens nélküli helyzetet teremtett, számos különböző alkalmazkodási stratégiával találkozhattunk.

A tanulmány egy nagyobb kutatási projekt részeként íródott, amelynek a célja annak feltárása, hogy a pandémiás évek miként hatottak a hazai újgenerációs zöld szervezetek mobilizációs erejére, működésére és narratívájára. Jelen írás a kortárs magyarországi klíma mozgalmak elérésének és belső struktúrájának alakulását helyezi a vizsgálat fókuszába 2020 és 2022 között. A 2018–2019-es tüntetéshullám jelentőségét, mozgósítási potenciálját és demográfiai összetételét felmérő irodalomból indul ki, majd nyolc félig strukturált interjú tematikus elemzését végzi el. Az interjúk alanyai négy hazai szervezetből (Greenpeace Magyarország Egyesület, Fridays For Future Magyarország, Extinction Rebellion Magyarország, Fridays For Future Pécs) kerültek ki. A kvalitatív felmérést statisztikai adatgyűjtéssel egészítettem ki.

A vizsgálat eredményeképpen a tanulmány arra a következtetésre jut, hogy miközben a Greenpeace Magyarország Egyesület szervezetileg sikeresen alkalmazkodott a pandémia realitásához, a három fiatal zöld mozgalom az output, online követőtábor, szervezői aktivitás, önkénteskoordináció és csoportkohézió terén egyaránt komoly nehézségekbe ütközött. Ennek hátterében a diverz tevékenységi kör és a jól kommunikálható eredmények hiányát, illetve a rendszeres munkavégzés jelentette rutin megszűnését azonosítom.

A 2018–2019-es zöld tüntetéshullám jelentősége

A 2018–2019-es évek zöld aktivizmusát többen a klímamozgalom legújabb korszakának nyitányaként ünnepelték. Mielőtt értékelnénk e gyakran olvasott állítás érvényességét, tekintsük át a fejezetcímben szereplő időszak történetét. A 2018–2019-es évek aktivizmusát előmozdító két legmeghatározóbb szervezet a nemzetközi diáktüntetések összefogó Fridays For Future (FFF) és a látványos, közvetlen akciókkal fellépő Extinction Rebellion (XR) volt. Az FFF-mozgalom 2018 szeptemberében alakult Svédországban (Kühne 2019), majd a következő hónapokban világszerte többszáz városban jelentek meg helyi csoportjai¹ azzal a céllal, hogy kollektív polgári engedetlenségi akciókkal hívják fel a figyelmet az éghajlatváltozás súlyosságára és a döntéshozók tétlenségére² (Fridays For Future 2022a). Az első globálisan összehangolt eseményre 2019 márciusában került sor, az eddigi legnagyobb, 2019. szeptemberi sztrájkhullám (Global Week for Future) pedig 150 országból – különböző becslésekre hagyatkozva – 4–8 millió embert mobilizált (Barclay–Resnick 2019; Global Climate Strike 2019; Taylor et al. 2019). Az FFF szervezetté tette a társadalom megmozdulását és sikere további fiatalokat tömörítő csoportok létrejöttét segítette, mint a Zero Hour, a One Up Action és a Sunrise Movement (Kythreotis et al. 2021).

A 2018–2019-es évek másik mértékadó mozgalma az XR volt. A csoport 2018 októberében szerveződött, amikor aktivistái a londoni parlament előtt felolvasták a „lázadás nyilatkozatát” (*„Declaration of Rebellion”*) (Extinction Rebellion 2022a). Általánosságban elmondható a szervezetről, hogy célja az ökológiai válság tükrében erőszakmentes közvetlen akciókon és kollektív polgári engedetlenségi megmozdulásokon keresztül azonnali cselekvésre bírni a kormányokat és érvényesíteni a társadalmi igazságosság eszméjét. Noha tevékenysége a mai napig az Egyesült Királyságban koncentrálódik, a tanulmány megírásának pillanatában az XR 86 országban volt jelen összesen 1 208 helyi csoporttal (Extinction Rebellion 2022b).

Az FFF és XR alapvető célja a kezdetektől a széles társadalmi bázis kiépítése volt; kommunikációjukat ez alá rendelték és tartózkodtak konkrét, szakpolitikai javaslatok megfogalmazásától (de Moor et al. 2021). A 2018–2019-es tüntetéshullám egyik legjelentősebb eredménye, hogy nagyszámban bevonta a fiatalságot a klímamozgalomba. A 2019. márciusi első globális klímasztrájkon a 14–19 éves korosztály a tüntetők 45 százalékát (Wahlström et al. 2019: 9), a 2019. szeptemberi

megmozduláson pedig a 31 százalékát tette ki (de Moor et al. 2020: 11). Szintén figyelemre méltó jellemvonása az FFF mobilizációjának a nők jelentős felülreprezentáltsága a fiatal aktivisták között, így a diáksztrájkok elősegítették a nők politikai emancipációját és napirendalakítási potenciálját (Gorman 2021). Stratégiájuk további eredményét mutatja, hogy 2019 végéig nyolc állam nemzeti szinten, több mint 1 200 törvénykezés pedig helyi szinten hirdetett klímavészhelyzetet (Davidson et al. 2020).

A teljes kép érdekében viszont érdemes az FFF és az XR tevékenységének kritikájával is tisztában lenni. Kétségtelen, hogy az említett demonstrációk milliókat mobilizáltak, ám ahogy de Moor és szerzőtársai (2020), illetve Saunders, Doherty és Hayes (2020) rámutatnak, a középosztály és a felsőfokú végzettségű réteg jelentősen felülreprezentált volt a tüntetők között, a marginalizált csoportok viszont látványosan kimaradtak a mobilizációból. Továbbá megjegyzendő, hogy a 2019. szeptember–októberi mozgósítást a későbbiekben nem sikerült felülmúlni és a rendszeres tüntetésre járók száma már a COVID–19-járvány kitörése előtt hétről-hétre csökkent (Thompson 2020).

Elismerve, hogy a tüntetések résztvevőinek háttere döntően középosztálybeli, kétségtelen, hogy az FFF és XR szélesítették a klímamozgalom elérését. A 2018–2019-es globális sztrájkhullámok demográfiai megoszlása eltért a korábbi évtizedek nagyszabású zöld demonstrációitól. Ami a fiatal szervezetek eszmei hátterét, célkitűzéseit és stratégiáit illeti, már nehezebb megmondani, mi az, amiben valóban „újat” hoztak (de Moor et al. 2021). A kortárs aktivizmus szerepének értékelését tovább nehezíti az a felismerés, hogy a zöld/ökológiai/környezetvédelmi mozgalom már a kialakulásakor is egymással vitatkozó gondolatok, társadalomfilozófiák és stratégiák heterogén elegye volt, amely nagyban adódott hálózatos jellegéből, hirtelen transznacionalizálódásából és az ökológiai problémák komplexitásából (Boda 2004; Glied 2016; Mikecz 2016). Az, hogy az FFF és az XR színre lépésével elinduló változások mennyiben tekinthetők trendnek és nem csak egy egyszeri mobilizáció eredményének, további kutatásokat igényel, nagyobb időtávból visszatekintve.

A következő fejezetben a COVID–19-járvány hatásait tekintjük át az imént tárgyalt klímamozgalmakra nézve.

A COVID–19-válság hatása a kortárs klímamozgalomra

A COVID–19-világjárvány okozta egészségügyi és gazdasági válság új valóságot teremtett a kortárs zöld aktivizmus számára. A pandémia először is komoly hatást gyakorolt az ökológiai kérdések közbeszédben elfoglalt helyére. Boykoff és munkatársai (2022) átfogó médiaelemzése, valamint az Eurobarometer felmérései (Európai Bizottság 2019, 2021, 2022) alapján modellezhető, miként vesztette el Európában a klímaváltozás kérdésköre azt a közfigyelmet, ami 2019-ben övezte, és miként vált a téma az oltottsági adatok javulásával és a glasgow-i klímakonferencia (COP 26) közeledtével ismét a politikai napirend meghatározó elemévé. A pandémia másik

releváns következménye, hogy az egyén szabad mozgását korlátozó intézkedések beszűkítették a fizikai teret a civil társadalom előtt, ami a közösségszervezés és a tömegmobilizáció hagyományos módjaira egyaránt kiterjedt (Bethke–Wolff 2020). A COVID–19-járvány ezáltal taktikai alkalmazkodásra kényszerítette a mozgalmakat. A leggyakoribb reakció a széles körű digitalizáció volt (Pinckney–Rivers 2020); 2020 tavaszán a zöld szervezetek tevékenysége (toborzás, eseményszervezés, belső működés stb.) szinte teljes egészében az *online* térbe tevődött át (Soler i Martí et al. 2020).

A kortárs klímamozgalmak előtt álló egyik legnagyobb kihívás a pandémia tükrében az volt, hogyan állítsák vissza – és végső soron növeljék – a 2019. őszi mobilizációs és nyomásgyakorló erejüket, illetve a velejáró sajtólefedettséget (Haßler et al. 2021). Fontos megemlíteni, hogy a szakirodalomból hiányoznak azon átfogó jellegű írások, amelyek az említett mozgalmak cselekvőképességének változását elemeznék a COVID–19-válság alatt. A témában íródott esettanulmányok a mozgalmak alkalmazkodási stratégiáit világítják meg különböző aspektusokból (Soler i Martí et al. 2020; Gardner–Neuber 2021; Lee 2021; Pleyers 2021). Ami a hazai szakirodalmat illeti, a magyarországi civil szféra COVID–19-válsághoz való alkalmazkodását többen feltérképezték (Foltányi et al. 2020; Ádám et al. 2021; Aradi 2021; Szekeres 2021), eddig azonban nem készült olyan tudományos kutatás, amely specifikusan a magyarországi zöld szervezetekre fókuszált volna. A tanulmány hátralevő része ezt a kérdéskört igyekszik körbejárni arra keresve a választ, hogyan alakult a magyarországi új generációs klímamozgalmak szervezeti bázisa és felépítése a pandémiás években. A következő fejezetben az alkalmazott módszertan kerül kibontásra.

Módszertan

A kutatási kérdés megválaszolására a tanulmány nyolc, hazai zöld szervezet képviselőivel készített félig strukturált interjúra támaszkodik. A interjúk elemzésén túl a klímaaktivizmus mobilizációs erejét *online* és *offline* elérésre vonatkozó statisztikai adatok gyűjtésével vizsgálom. Az adatokhoz a kiválasztott szervezetek hivatalos oldalairól (honlap és közösségi média felületek), illetve e-mailes adatbekérésen keresztül jutottam hozzá.

Az interjúzáshoz négy hazai szervezetet jelöltem ki. Az első kettő a Fridays For Future Magyarország (továbbiakban: FFF Mo.) és a Fridays For Future Pécs (továbbiakban: FFF Pécs), azaz a nemzetközi mozgalom budapesti és pécsi csoportjai. Az FFF Mo. 2019 februárjában alakult, és csatlakozva Greta Thunberg kezdeményezéséhez (Fridays For Future 2022b) minden pénteken sztrájkot hirdetett a Kossuth-téren (Fridays For Future Magyarország 2019). Az első nagyobb tömegeket megmozgató demonstrációra 2019 májusában került sor, majd a 2019. szeptemberi globális klímahéten, becslések szerint, a szervezet 6–10 ezer embert vitt utcára (Horváth 2019; InfoRádió 2019). Ugyan a 2018–2019-es években 18 magyar települé-

lésen alakultak *ad hoc* jellegű szervező közösségek (Fridays For Future Magyarország 2022), tartósan egyedül az FFF Mo. és az FFF Pécs maradt aktív; ez indokolja kiválasztásukat.

Az elemzésbe bevont harmadik mozgalom a budapesti súlypontú Extinction Rebellion Magyarország (továbbiakban: XR Mo.), amely a nemzetközi XR „lázadásához” csatlakozva 2019-ben tartotta első nyilvános eseményét. Ezt követően az aktivistacsoport elsősorban mozgalomépítéssel és látványos utcai akciók szervezésével foglalkozott (pl. *die-in*-ek, *flashmob*ok, művészeti installációk) (Extinction Rebellion Magyarország 2022). Jelentős eltérés a nyugat-európai csoportokhoz képest, hogy a magyarországi XR tevékenységi körében nagyobb súllyal szerepeltek az ismeretterjesztő események, és hogy a mozgalom ténylegesen nem hajtott végre polgári engedetlenségi akciókat. Az FFF Mo.-on, FFF Pécsen és XR Mo.-on kívül hasonló elvek szerint működő mozgalom nem alakult Magyarországon, így a kutatás az új generációs hazai klímaaktivista csoportok mindegyikére kiterjed.

A negyedik kijelölt szervezet a Greenpeace Magyarország Egyesület (továbbiakban: GP), amely egy nagymúltú, nemzetközi nem kormányzati szervezet (NGO) hazai láncszeme stabil anyagi háttérrel, fizetett szakmai stábbal és kiterjedt kapcsolatrendszerrel. A GP mind szerveződésében, mind erőforrásaiban, mind elérésében kilóg a három *grassroots* mozgalom közül, így egy az egyben összehasonlítni őket nem érdemes. Ugyanakkor a GP több rokon vonást mutat a klímaaktivizmus új generációjával, hiszen profiljának a kezdetektől részét képezik a közvetlen nyomásgyakorló akciók (Schreurs–Papadakis 2020). A szervezet emellett felkarolta a formálódó fiatal aktivista csoportokat és több ponton segítette munkájukat: anyagi, eszközbeli és tudásbeli támogatást nyújtott, megosztotta velük erőforrásait (pl. közös események szervezése, keresztnmarketing, a „Bolygó”-kezdemenyezés), valamint facilitálta a mozgalmak közötti kommunikációt (pl. klímataborok és stratégiázások szervezése) (Greenpeace Magyarország 2020; Bolygó 2022). A kortárs klíma mozgalmisággal kompatibilis profilja és a gyakorlatban megvalósult összefonódások miatt indokoltnak látom a GP bevonását a kutatásba mint egyfajta „kontrollszervezet”, amelynek elemzésével látványosabbá tehető a három fiatal mozgalom mozgósítási erejének alakulása.

A négy szervezet két-két képviselőjével végeztem félig strukturált interjút. Kiválasztásuknál három szempontot vettem figyelembe: 1) aktív és beágyazott tagjai legyenek a szervezetnek; 2) legalább két éve vegyenek részt a szervezet munkájában, hogy a koronavírus-járvány előtti működésről is legyen emlékeztük; illetve 3) pozíciójuknál/szerepüknél fogva legyen rálátásuk a szervezet külső elérésére és toborzására. A hazai zöld szférába való személyes beágyazódásom – 2019 és 2020 között az XR aktivistája voltam – ellensúlyozása végett továbbá arra is figyelmet fordítottam, hogy a kiválasztott személyeket vagy egyáltalán ne, vagy csak felületesen ismerjem. Az aktivista múltból adódó torzítások értelemszerűen nem különbözhetnek ki teljes egészében; ez mindenképp a tanulmány limitációjának tekinthető.

Az interjú tematikája egy átfogóbb kutatási projekt keretében került összeállításra. A hat blokkból felépülő vezérfonal jelen kutatás számára releváns kérdései többek között a követők számának, a pénzbeli támogatások értékének és az aktivisták attitűdjének alakulására, illetve az aktivizmus virtualizálódására vonatkoznak.³ A kérdéseket három próbainterjú során teszteltem. A nyolc, nagyjából 60 perces félig strukturált interjút 2022. január 21. és február 3. között rögzítettem, hetet élőben és egyet online. Az elkészült interjúk néhány lényeges paraméterét az 1. táblázat összegzi.

1. táblázat. A kutatás során készített félig strukturált interjúk kódja és paraméterei.

Interjú kód	Szervezet	Pozíció	Életkor	Felvétel időpontja	Interjú időtartama
GP1	Greenpeace Magyarország Egyesület	Fizetett stáb tagja	30–34	2022. január 21.	1:10:26
GP2	Greenpeace Magyarország Egyesület	Fizetett stáb tagja	35–39	2022. február 3.	0:41:53
F1	Fridays For Future Magyarország	Aktivista	30–34	2022. január 24.	0:54:16
F2	Fridays For Future Magyarország	Aktivista	15–19	2022. január 28.	0:50:45
XR1	Extinction Rebellion Magyarország	Aktivista	20–24	2022. január 31.	0:56:33
XR2	Extinction Rebellion Magyarország	Aktivista	30–34	2022. február 2.	1:10:58
Z1	Fridays For Future Pécs	Aktivista	15–19	2022. január 25.	0:52:19
Z2	Fridays For Future Pécs	Aktivista	45–49	2022. január 26.	1:00:14

Forrás: Saját szerkesztés.

A rögzített nyolc interjú feldolgozása tematikus elemzéssel történt a Braun és Clarke (2006) által lefektetett módszertant követve. Az interjúk felvételét és legépelését követően primer kódokat állapítottam meg, majd azonosítottam az átfogó tematikus egységeket és azokat táblázatos formában rögzítettem⁴ Fontos, hogy a megalkotott tematikus egységek egyértelműen definiálva legyenek és világosan elhatárolódjanak egymástól (Braun–Clarke 2006). Jelen tanulmány elkészítése során a következő tematikus egységeket állapítottam meg, amelyek egyben elemzési szempontok is és könnyen összehasonlíthatóvá teszik a vizsgált szervezetek elérését és mobilizációs erejét: *output*, *online* követőtábor alakulása, pénzügyi háttér, szervezői mag alakulása, önkénteskoordináció, belső hatékonyság és csoportkohézió (2. táblázat). A tanulmány hátrélvő része a felsorolt szempontok alapján a kutatás eredményeit mutatja be.

2. táblázat. Összefoglaló táblázat a kijelölt szervezetek struktúrájának és mobilizációs erejének alakulásáról a COVID-19-válság tükrében

	Greenpeace Magyarország Egyesület	Fridays For Future Magyarország	Extinction Rebellion Magyarország	Fridays For Future Pécs
Output	Kezdeti nehézségek után külső sikerek száma nőtt	Sikertelen bázisépítés és nyomásgyakorlás	Sikertelen bázisépítés és nyomásgyakorlás	Sikertelen bázisépítés és nyomásgyakorlás
Online követőtábor alakulása	Dinamikusan gyarapodó	Stagnáló (2021 őszen emelkedett)	Stagnáló (2021 őszen emelkedett)	Fluktuáló (2020 őszen és 2021 tavaszán kiugróan magas volt)
Pénzügyi háttér	Magánszemélyek felajánlásaiban hosszabbtávon a korábbi évekhez képest növekedés tapasztalható	Nincs költségvetés (a nagyobb hazai zöld NGO-k a járvány alatt is támogatták)	Nincs költségvetés (a nemzetközi XR és a nagyobb hazai zöld NGO-k a járvány alatt is támogatták)	Költségvetése megszűnt (járványtól független okok miatt)
Szervezői mag/fizetett stáb aktivitása	Fizetett stáb létszáma nőtt (adománygyűjtésben és toborzásban létszám-bővítés)	Fokozatosan elapadó lelkesedés, csökkenő létszám (2021. őszi óta megújulás jelei)	Fokozatosan elapadó lelkesedés, csökkenő létszám (2021. őszi óta megújulás jelei)	Egykori szervezői mag kikopott
Önkéntes-koordináció	Számuk töretlenül növekedett, de a bevonásuk nehézkessé vált	Számuk töretlenül növekedett, de a bevonásuk nehézkessé vált	Az önkéntestoborzás gyakorlatilag megszűnt	Az önkéntestoborzás gyakorlatilag megszűnt
Belső hatékonyság	Kezdetben nehézségek, de hosszútávon hatékonyabb működés, online eszközök integrálása	Kezdetben nehézségek, de hosszútávon hatékonyabb működés, online eszközök integrálása	Kezdetben nehézségek, de hosszútávon hatékonyabb működés, online eszközök integrálása	Kezdetben nehézségek, de hosszútávon hatékonyabb működés, online eszközök integrálása
Csoportkohézió	Belső szolidaritás növekedése, főváros-vidék viszony kiegyenlítődése a szervezeten belül	Kapcsolatok elszemélytelenedése, elidegenedés, motivációvesztés	Kapcsolatok elszemélytelenedése, elidegenedés, motivációvesztés	Kapcsolatok elszemélytelenedése, elidegenedés, motivációvesztés

Forrás: Az interjúk alapján saját szerkesztés.

A vizsgált szervezetek elérésének és működésének változása (2020–2022)

Az adatgyűjtés eredményeképpen kettős kép rajzolódik ki: míg a GP sikeresen vette a COVID-19-válság akadályait és a kínálkozó lehetőségeket a maga előnyére fordította, addig az FFF Mo., az FFF Pécs és az XR Mo. nem tudott hatékonyan

alkalmazkodni a széles körű lezárások képezte új valósághoz. Mielőtt részletesebben áttekinténénk a három *grassroots* mozgalom mobilizációs erejének alakulását, röviden bemutatom a GP mint kontrollszerkezet által 2020 és 2022 között megélt valóságot.

Mint ahogy egy korábbi elemzés (Ádám et al. 2021) tanúsítja, a GP a vele összemérhető erőforrásokkal rendelkező hazai szervezetek között is kiemelkedően jól kezelte a COVID–19-válság hatásait, és hosszútávon fenntartható működésrendre állt át. A járvány első hónapjainak sokkján túllendülve a GP-nek sikerült befelé és kifelé is hatékony és a stáb mentális egészségét szem előtt tartó működésrendet kialakítania (GP1 és GP2 interjú). Takarékosabb és hatékonyabb lett a munkaszervezés, több online eszközt építettek be a mindennapi tevékenységükbe, növekedett a szervezeten belüli szolidaritás, illetve kiegyenlítődték a fővárosi központ és a vidéki alközpontok közötti földrajzi különbségek. Az interjúalanyok a 2020–2022-es időszakot *output* szempontjából is sikeresnek ítélték, köszönhetően a szervezet sok embert megmozgató *online* kampányainak, a pozitív jogszabályi változások kiharcolásának (pl. egyszer használatos műanyag zacskók korlátozása, illegális szemétkerékek felszámolása), illetve a látványos utcai megmozdulásoknak (Greenpeace Magyarország 2020).

A számszerű adatokat illetően a GP *online* követőtábor a pandémiás években töretlenül, noha 2021-től lassabb mértékben növekedett, míg Facebook oldalának elérése a járvány előtti szinten stagnált. Az eredmények hátterében a GP1 és GP2 interjúalanyok sokkal inkább a Facebook algoritmusának időszakos változását vélték azonosítani, mint a járvány hatását. Az előzetes várakozások ellenére a magánszemélyek adományaiból származó bevételek is növekedtek: 2019-hez képest 2020-ban 18 százalékkal (Fővárosi Törvényszék 2021). E növekmény belső okai az elvégzett interjúk alapján a tudatos tervezés, külső oka pedig, hogy a szervezet rendszeres adományozói számára hosszútávon nem okozott egzisztenciális válságot a járvány (GP1 és GP2 interjú). Végezetül az e-mailes adatbekérés és a GP éves közhasznúságú jelentései (2019; 2020) alapján megállapítható, hogy mind a fizetett stáb,⁵ mind az önkéntesek száma⁶ gyorsuló ütemben nőtt 2020-ban, mindazonáltal a szigorú járványügyi korlátozások idején a személyes kontaktus mérséklődésével kihívást jelentett az önkéntesek megtartása (GP1 interjú).

A GP-t a COVID–19-járvány idején érő szervezeti változások bemutatása után a következőkben a három *grassroots*-mozgalom eredményeit vázolom, külön figyelmet fordítva a hasonlóságokra és a különbségekre.

A járvány alatti tevékenység sikere

A járvány első hónapjai mind a négy vizsgált szervezetet sokként érték. Az FFF Mo. és az XR Mo. 2020 tavaszán ennek hatására befelé fókuszálta energiáit: az előbbi működési struktúrájának finomításával (F1 interjú), az utóbbi szervezeti stratégiájának újragondolásával (XR1 interjú) foglalkozott. Az FFF Pécs tevékenysége a

koronavírus-járvány első hullámának kitörése után hetekkel szinte teljesen megszűnt. 2020. áprilisát követően két területen maradt aktív a szervezet: a belső és külső *online* kommunikációban és a városi kerékpározás előmozdításában.

2020 nyaratól a GP-nél látottaktól eltérő irányú változások következtek a vizsgált *grassroots*-mozgalmak életében. Mivel nem rendelkeztek széles tevékenységi körrel, cselekvőképességük a pandémiát megelőző időkhöz képest beszűkült, és döntően előre meg nem hirdetett performansz-szerű utcai akciók felé mozdultak el. Elsődleges céljuk ezzel a sajtóban és a közösségi médiában való megjelenés volt, amelyet azonban csak kevés sikerrel tudtak realizálni. A hagyományos demonstrációk ellehetetlenülése az FFF Mo.-ot és az FFF Pécs-et viselte meg legjobban, ugyanis stratégiájuk alappilléreként képezték a nagyszabású vonulások (F1, F2, Z1 és Z2 interjú). Az XR Mo. számára az átállás kisebb innovációs kényszerrel járt, mivel korábban is gyakran szervezett performansz-szerű akciókat (XR1 és XR2 interjú). Mindenesetre elmondható, hogy a három *grassroots*-mozgalom borúsán viszonyult a világjárvány dominálta évekhez.

Társadalmi és pénzügyi bázis változása

A vizsgált szervezetek alapvető fontosságú célja a társadalmi bázis szélesítése, melynek sikerességét a COVID-19-válság idején az *online* elérés alakulása jól megragadja. A 3. táblázatban látható, hogy a különböző szervezetek közösségi médiára vonatkozó statisztikái hasonlóan alakultak a 2020 és 2022 közötti időszakban. Az FFF Mo. és az XR Mo. új Facebook-oldal kedvelőinek száma a pandémia első hullámának kitörésével meredeken zuhanni kezdett, és egészen 2021 nyaráig csökkent, holott a Facebook-oldal elérési adatai nem mutattak masszív visszaesést (3. táblázat). A két szervezet megkérdezett képviselői ezt több tényezővel magyarázták. Először, az előző fejezetben leírtak szerint az FFF Mo. és az XR Mo. nem tudott a korábbiakhoz hasonló léptékű eseményeket szervezni. Másodszer, a pandémiás években olyan médiapiaci helyzet alakult ki, melyben az ökológiai válság problémáját célzó tartalmakra csökkent a kereslet (XR1 és XR2 interjú). Harmadszor, az újgenerációs klímaaktivizmus újdonságértékének elmúlása szintén hozzájárulhatott az FFF Mo. és az XR Mo. követőtáborának lassuló gyarapodásához (XR2, F1 és F2 interjú).

3. táblázat. A vizsgált szervezetek közösségi médiaoldalainak elérési adatai, ahol egy adatpont három hónapnak felel meg (2020. március 1. – 2022. február 28.)

Facebook oldal elérése								
	2020				2021			
	Tavaszi	Nyári	Őszi	Téli	Tavaszi	Nyári	Őszi	Téli
GP	2 466 576	2 049 660	2 006 043	2 603 088	2 335 273	1 992 587	2 423 795	2 420 321
FFF Mo.	202 233	303 319	152 835	97 543	204 841	184 698	216 140	151 037
XR Mo.	172 251	166 448	80 853	62 229	63 557	64 724	91 773	49 584
FFF Pécs	3 322	6 074	30 554	2 249	19 510	9 867	2 584	1 754
Új Facebook oldalkedvelések								
	2020				2021			
	Tavaszi	Nyári	Őszi	Téli	Tavaszi	Nyári	Őszi	Téli
GP	1 811	4 188	5 572	6 175	1 376	1 251	1 493	1 436
FFF Mo.	507	351	297	128	156	87	231	140
XR Mo.	204	181	123	69	51	54	210	90
FFF Pécs	106	176	489	191	297	212	182	181
Új Instagram követések								
	2020				2021			
	Tavaszi	Nyári	Őszi	Téli	Tavaszi	Nyári	Őszi	Téli
GP	1 798	1 530	2 322	599	N/A	1 702	1 131	1 397
FFF Mo.	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	174	403	196
XR Mo.	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	38	173	75
FFF Pécs	50	216	143	60	77	47	87	31

Forrás: Saját szerkesztés e-mailes adatbekérésből származó adatok alapján.

Az FFF Mo. és az XR Mo. online követőbázisa 2021 őszén ismét dinamikusabb növekedésbe kezdett, ami döntően a két mozgalom által közösen szervezett VI. Globális Klímasztrájkhoz köthető (Lénárd 2021).⁷ A megújuló érdeklődés további okai az ökológiai válság témakörének politikai napirenden való előrelépése és a GP „Bolygó” kezdeményezésének felhajtóereje (F1, F2 és XR1 interjú). A 2021–2022 telére vonatkozó statisztikai adatok ismételt zuhanást mutatnak, amely mögött valószínűsíthetően már nem a COVID–19-járvány húzódik meg mint kiváltó tényező. Az FFF Pécs közösségi média elérése ugyancsak alacsony szinten maradt, de a szervezet amúgy is kicsi követőbázisa miatt fluktuációkat mutatott (Z2 interjú).

A három kijelölt *grassroots*-mozgalom a felmérés pillanatában nem rendelkezett állandó költségvetéssel. Az FFF Mo. és az XR Mo. esetében ennek alapvető oka a jogi személyiség hiánya volt (F1 és XR1 interjú). Noha az FFF Pécs működésének költségeit sokáig a Zöld Fiatalok Egyesület Pécs és az Energiaklub fedezte, a mozga-

lom működtetésére szánt keret még a koronavírus-járvány kitörése előtt kiapadt. Mindhárom szervezet képviselői beszámoltak azonban a stabil költségvetés szükségtelenségéről, ugyanis számos hazai és külföldi, főleg környezetvédelmi NGO/alapítvány – kiváltképp a GP – segítette munkájukat anyagi és eszközbeli juttatásokkal, az utcai megmozdulások ellehetetlenülésével pedig a szervezeti kiadások gyakorlatilag megszűntek (F1, F2, XR1, XR2 és Z2 interjú).

Önkéntesek, szervezők és a fizetett stáb aktivitása

Az önkéntesek és a stáb attitűdjét illetően szintén különböző tapasztalatokat hozott a COVID–19-járvány. Az FFF Mo. és az XR Mo. a kutatás pillanatában nem rendelkezett hivatalos tagsággal, viszont az aktív szervezőket informális módon nyilvántartották. A megkérdezett interjúalanyok a stáb lelkesedésének és létszámának fokozatos elapadásáról számoltak be. Az első járványhullámot – ahogy korábban kitértem rá – egyfajta befelé forduló újrastrukturálódás jellemezte, ami fenntartotta a tagság motivációját. A 2020. őszi második és a 2021. tavaszi harmadik járványhullám során viszont a lelkesedés fokozatosan csökkent, az aktív mag kikopott (XR1, XR2 és F2 interjú). Az XR2 interjúalany ezt egyrészt magánéleti okokkal, másrészt az ügy lecsengésével, harmadrészt a személyes találkozások és az utcai rendezvények jelentette rutin eltűnésével magyarázta.

A szervezői mag aktivitása híján a toborzás és az önkéntesekkel való kapcsolattartás is nehézkes lett. Az F1 interjú szerint az FFF Mo. iránt érdeklődő önkéntesek száma a pandémiás évek alatt töretlenül növekedett, de az utcai demonstrációk kiesésével nem maradt feladat, amit elvégezhettek volna, továbbá a visszacsatolás hiánya ellehetetlenítette annak megbecsülését, hogy közülük ténylegesen hányan maradtak aktívak. A készült interjúk alapján a XR Mo.-on belül szinte teljesen megszűnt a toborzás. Az önkéntes csoport aktivitására vonatkozó kérdésre válaszként az FFF Mo. képviselőihez hasonlóan az XR2 interjúalany is megemlítette a feladatdelegálási és kommunikációs nehézségeket, ám a problémát mélyebbről eredeztette és alapjában véve problematizálta a Facebook-alapú bevonási rendszereket. Az elérési adatok növekedésével párhuzamosan 2021 őszén aztán mindkét szervezetben végbement egy megújulás, fellendítve az önkéntestoborzást és felfrissítve a szervezői mag összetételét (XR1 és F1 interjú).

A vizsgált négy szervezet közül a COVID–19-járvány kitörésekor a legalacsonyabb létszámú szervezői stábbal az FFF Pécs rendelkezett. A Z1 interjú résztvevője szerint a toborzással korábban is voltak problémák, mivel a 12–16 éves korú fiatalságot a pandémia előtt sem sikerült nagyszámban megszólítani. Noha 2020 elején a szervezet újult erővel vetette bele magát az aktivizmusba, a járványügyi korlátozások, az ezzel járó egzisztenciális nehézségek és az *online* tér monotonitása gyorsan erodálta a tagság motivációját és ezzel együtt az önkéntestoborzás is gyakorlatilag megszűnt (Z1 és Z2 interjú).

A belső hatékonyság és a csoportkohézió alakulása

A társadalmi mozgalmak belső struktúrájának kvalitatív elemzése során a belső hatékonyság és a csoportkohézió is lényeges szempontok. Belső hatékonyság alatt a szervezés gyorsaságát és pontosságát értem, amelybe egyaránt beletartozik a munkamegosztás minősége és a rendelkezésre álló erőforrások célszerű felhasználása. E szempontot illetően mindhárom szervezet pozitívan értékelte az online térbe szorulás hatásait, mivel a mindennapi működésbe beépített digitális eszközök könnyebbé és átláthatóbbá tették a munkát. Az *online* megoldások kiváltképp hasznosnak bizonyultak a megbeszélések szervezésében (XR1, Z1 és F2 interjú) és megadták a hirtelen reagálás lehetőségét (Z2 interjú). A közösségi média felértékelődésének nyomán továbbá a fiatal szervezetek jelentősen gyarapították tapasztalataikat az *online* elérésben és a digitális eszközök használata megszokottá vált (Z2 interjú).

A csoportkohézió a stáb összetartását, a tagok mentális egészségét, illetve a csoporton belüli emberi kapcsolatok minőségét foglalja magába. A GP-vel ellentétben az FFF Mo., az FFF Pécs és az XR Mo. megkérdezett képviselői e tekintetben egyöntetűen romló tendenciákat közöltek. A Z2 interjú szerint az emberek többsége elsősorban nem az üggyel való azonosulás, sokkal inkább a közösség miatt marad aktivista. A személyes találkozók rutinja fenntartotta a tagok lelkesedését (XR2 és Z1 interjú) és hiányukban az emberi interakciók folyamatos csökkenése volt megfigyelhető mindhárom szervezetben, ami elidegenedéshez (Z2 interjú), a kapcsolatok elszemélytelenedéséhez (F2 interjú) és végső soron lemorzsolódáshoz vezetett (XR1 interjú).

Tanulságok

A COVID–19-járvány képezte új realitáshoz a különböző méretű, szervezeti kultúrájú és erőforrásokkal rendelkező mozgalmak/NGO-k eltérő eredményességgel alkalmazkodtak. A GP-vel ellentétben az FFF Mo., az FFF Pécs és az XR Mo. számára komoly nehézségeket okozott az időszak a pénzügyi háttér és a belső hatékonyság kivételével az összes vizsgált szempontból. A kutatás eredményeit összegezve négy tanulság fogalmazható meg. Az első, hogy a pandémia rávilágított a széles tevékenységi kör nélkülözhetetlenségére társadalmi ügyek előremozdításában. Az FFF Mo., az FFF Pécs és az XR Mo. céljaik elérését szinte kizárólag az utcai jelenletre alapozták, így amikor a tömegrendezvények korlátozásra kerültek, esz-köztelenné váltak. A második, hogy jól kommunikálható eredmények nélkül (pl. jogszabályi módosítás kiharcolása, tömegeket megmozgató kampány/tüntetés szervezése) a 21. század médiaterében szinte lehetetlen a közfigyelem fenntartása (vö. Soler i Martí et al. 2020). Az újgenerációs zöld aktivizmus újdonságértékének csökkenésével a pandémiás években a korábbiaknál is nagyobb szükség lett volna látványos sikerekre, ám a három *grassroots*-mozgalom elvétve élt csak meg ilyen

pillanatokat. A harmadik észrevétel, hogy a strukturált keretek és a folyamatos munkavégzés rutinjának hiánya rövidtávon is romboló hatással bír az önkéntes alapon szerveződő csoportok moráljára és összetartására. A GP formalizált struktúrája és fizetett stábjában nem meglepő módon ellenállóbbnak bizonyult a távmunka negatív hatásaival szemben. Az eredmények negyedik tanulsága pedig, hogy a várakozások ellenére a stabil pénzügyi háttér nem alapfeltétele a COVID-19-válságban való helytállásnak; az FFF Mo., az FFF Pécs és az XR Mo. a pandémiás években állandó költségvetés nélkül is finanszírozni tudta működését (csökkenő) költségeit.

Konklúzió

A koronavírus-járvány és a velejáró korlátozó intézkedések a társadalmi mozgalmakat világszerte stratégiájuk teljeskörű újragondolására kényszerítette. A tanulmány célja a kortárs hazai zöld csoportok tapasztalatainak feltárása volt. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy a pandémiás időszakban miként alakult az újgenerációs magyarországi zöld szervezetek mobilizációs ereje. A kutatás során nyolc félig strukturált interjú tematikus elemzését végeztem el, három 2019-ben létrejött hazai klímamozgalom – Fridays For Future Magyarország, Fridays For Future Pécs és Extinction Rebellion Magyarország – és a Greenpeace Magyarország Egyesület két-két képviselőjének bevonásával.

A tanulmány a vizsgált szervezetek mobilizációs erejében eltérő előjelű változásokat azonosított. Mialatt a Greenpeace Magyarország Egyesület a COVID-19-válságban növelte online elérését és önkénteseinek számát, stabilizálta adományozói bázisát, valamint fenntartotta a stáb aktivitását és összetartását, a három fiatal mozgalom a pénzügyi háttér és a belső hatékonyság kivételével az összes vizsgált szempontból stagnálást vagy visszaesést mutatott. A kutatás összegzésként a mozgósítás tekintetében a széles tevékenységi kör, a látványos és jól kommunikálható sikerek, valamint a strukturált és rutinszerű munkavégzés nélkülözhetetlenségére hívta fel a figyelmet.

A tanulmány a szakirodalom első eleme, amely a magyarországi kortárs zöld aktivizmus és a COVID-19-válság összefüggéseit vizsgálta. Ezzel együtt fontos hiányossága, hogy mivel fókuszában magyarországi szervezetek állnak, eredményei nehezen általánosíthatók és húzhatók rá más országok mozgalmaira. Az újgenerációs klímaaktivizmusba való beágyazódásom – noha a kutatás során törekedtem az ebből adódó torzítások kiküszöbölésére – szintén a tanulmány megszorításaként jelenik meg. Továbbfejlesztési lehetőség tehát egy összehasonlító elemzés készítése más államok klímamozgalmainak bevonásával, illetve a kutatói elfogultságot kiküszöbölendő társszerzők felkérése.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-1-I kódszámú Új Nemzeti Kiválósági Program keretén belül a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Irodalom

- Ádám Zsófia–Lohász Cecília–Mihály Melinda–Molnár Zóra–Rosenfeld Annajuli–Sebály Bernadett –Vass Zsuzsanna–Zsámboki Miklós (2021): *Válságból lehetőség – lehetőségből válság. Szerveződések és önkormányzatok cselekvőképessége a koronavírus-járvány alatt*. Budapest: A Közélet Iskolája. https://kozeletiskolaja.hu/wp-content/uploads/2021/12/akciokutatas_web-1.pdf
- Aradi Sára (2021): *Covid– 19-járványhelyzet hatása a civil szervezetek önkéntes menedzsmentjére*. Szakdolgozat. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Vezetéstudományi Intézet. <http://szd.lib.uni-corvinus.hu/14045/>
- Boda Zsolt (2004): *Globális ökolitika*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Bethke, Felix S.–Wolff, Jonas (2020): COVID–19 and shrinking civic spaces: patterns and consequences. *Zeitschrift für Friedens- und Konfliktforschung*, 9., pp. 363–374. doi: <https://doi.org/10.1007/s42597-020-00038-w>
- Boykoff, Max–Pearman, Olivia–Nacu-Schmidt, Ami–Katzung, Jennifer (2022): *A Review of Media Coverage of Climate Change and Global Warming in 2021*. Boulder: Media and Climate Change Observatory. doi: <https://doi.org/10.25810/3vaz-2z04>
- Braun, Virginia–Clarke, Victoria (2006): Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3., (2.), pp. 77–101. doi: <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Davidson, Kathryn–Briggs, Jessie–Nolan, Elanna–Bush, Judy–Håkansson, Irene–Moloney, Susie (2020): The making of a climate emergency response: Examining the attributes of climate emergency plans. *Urban Climate*, 33. <https://doi.org/10.1016/j.uclim.2020.100666>
- Európai Bizottság (2019): *Standard Eurobarometer 92 – Autumn 2019. “Public opinion in the European Union, First results”*. Brüsszel: Európai Bizottság. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2255>
- Európai Bizottság (2021): *Standard Eurobarometer 94 – Winter 2020–2021. “Public opinion in the European Union, First results”*. Brüsszel: Európai Bizottság. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2355>
- Európai Bizottság (2022): *Standard Eurobarometer 96 – Winter 2021–2022. “Public opinion in the European Union, First results”*. Európai Bizottság. Elérhető: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2553>
- Foltányi Zsuzsa–Farkas Bálint–Kelemen-Varga Roland (2020): *Második hullám – civil szervezeti jó gyakorlatok a koronavírus-járványban*. Budapest: Ökotárs Alapítvány. https://okotars.hu/sites/default/files/downloads/masodik_hullam_jogyakorlatok.pdf
- Fővárosi Törvényszék (2021): *A kettős könyvvitelt vezető egyéb szervezet egyszerűsített éves beszámolója és közhasznúsági melléklet – Greenpeace Magyarország Egyesület*. Budapest: Fővárosi Törvényszék. https://www.greenpeace.org/static/planet4-hungary-stateless/2021/06/a5fd0640-gphu_2020_kozhasznusagi_penzugyi.pdf

- Gardner, Beth G.–Neuber, Michael (2021): *Fighting Every Crisis in the Wake of COVID–19: Shifting Grounds for Mobilization among Fridays for Future Protesters in Germany*. OSF Preprints. doi: <https://doi.org/10.31219/osf.io/rsy92>
- Glied Viktor (2016): *A halványtól a mélyzöldig – A globális környezetvédelmi mozgalom negyed százada*. Pécs: Publikon Kiadó.
- Greenpeace Magyarország (2019): *Közhasznúsági jelentés 2019*. Budapest: Greenpeace Magyarország Egyesület. shorturl.at/giQWZ
- Greenpeace Magyarország (2020): *Közhasznúsági jelentés 2020*. Budapest: Greenpeace Magyarország Egyesület. shorturl.at/isxDM
- Gorman, Jamie (2021): *Disobedient youth: Lessons from the youth climate strike movement*. Maynooth: Maynooth University, Centre for Youth Research and Development. <https://mural.maynoothuniversity.ie/14518/1/JGdisobedient%20youth.pdf>
- Haßler, Jörg–Wurst, Anna–Katharina–Jungblut, Marc–Schlosser, Katharina (2021): Influence of the pandemic lockdown on Fridays for Future’s hashtag activism. *New media & society*, pp. 1–23. doi: <https://doi.org/10.1177/14614448211026575>
- Kühne, Rainer W. (2019): Climate Change: The Science Behind Greta Thunberg and Fridays for Future. *OSF Preprints*. doi: <https://doi.org/10.31219/osf.io/2n6kj>
- Kythreotis, Andrew P.–Howarth, Candice–Mercer, Theresa G.–Awcock, Hannah–Jonas, Andrew E.G. (2021): Re-evaluating the changing geographies of climate activism and the state in the post-climate emergency era in the build-up to COP26. *Journal of the British Academy*, 9., (5.), pp. 69–93. doi: <https://doi.org/10.5871/jba/009s5.069>
- Lee, Murray (2021): Policing the Pedal Rebels: A Case Study of Environmental Activism Under COVID–19. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 10., (2.), pp. 156–168. doi: <https://orcid.org/0000-0003-2220-0313>
- Mikecz Dániel (2016): *A globalizációkritikus mozgalom Magyarországon – Zöldek, pacifisták, házfoglalók*. Budapest: L’Harmattan Kiadó.
- de Moor, Joost–Uba, Katrin–Wahlström, Mattias–Wennerhag, Magnus–De Vydt, Michiel (Eds.) (2020): *Protest for a future II. Composition, mobilization and motives of the participants in Fridays For Future climate protests on 20–27 September, 2019, in 19 cities around the world*. Swedish Research Council for Sustainable Development. https://politikatudomany.tk.hu/uploads/files/Protest_for_a_Future_II_-_2020-02-24.pdf
- de Moor, Joost– De Vydt, Michiel–Uba, Katrin–Wahlström, Mattias (2021): New kids on the block: taking stock of the recent cycle of climate activism. *Social Movement Studies*, 20., (5.), pp. 619–625. doi: <https://doi.org/10.1080/14742837.2020.1836617>
- Pinckney, Jonathan–Rivers, Miranda (2020): Sickness or Resilience: Social Movement Adaptation to COVID–19. *Journal of International Affairs*, 73., (2.), pp. 23–42. shorturl.at/tKNTW
- Pleyers, Geoffrey (2021): A pandémia mint aréna – Társadalmi mozgalmak a Covid–19 idején. *Civil Szemle*, 18., (3.), pp. 7–30. <http://www.civilszemle.hu/wp-content/uploads/2021/10/68-CSz-2021-3-webre.pdf>
- Saunders, Clare–Doherty, Brian–Hayes, Graeme (2020): *A New Climate Movement? Extinction Rebellion’s Activists in Profile*. A Report. CUSP Working Paper Series No. 25., Guildford: Centre for the Understanding of Sustainable Prosperity. https://cusp.ac.uk/wp-content/uploads/WP25-XR-report_final.pdf
- Schreurs, Miranda–Papadakis, Elim (2020): *Historical Dictionary of the Green Movement*. London: Rowman & Littlefield.

- Soler i Martí, Roger–Ferrer-Fons, Mariona–Terren, Ludovic (2020): *The interdependency of online and offline activism: A case study of Fridays For Future Barcelona in the context of the COVID–19 lockdown*. Hipertext.net Working Paper Series No. 21., Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. doi: <https://doi.org/10.31009/hipertext.net.2020.i21.09>
- Szekeres Dóra (2021): *Az új koronavírus okozta világjárvány hatása a magyarországi civil szervezetek forrásteremtési lehetőségeire*. Szakdolgozat. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Vezetéstudományi Intézet. <http://szd.lib.uni-corvinus.hu/14081/>
- Thompson, Clara (2020): #FightEveryCrisis: Re-framing the climate movement in times of a pandemic. *Interface. A journal for and about social movements*, 12., (1), pp. 225–231. shorturl.at/avEFS
- Wahlström, Mattias–Kocyba, Piotr–De Vydt, Michiel–de Moor, Joost (Eds.) (2020): *Protest for a future: Composition, mobilization and motives of the participants in Fridays For Future climate protests on 15 March, 2019 in 13 European cities*. Swedish Research Council for Sustainable Development. https://protestinstitut.eu/wp-content/uploads/2019/07/20190709_Protest-for-a-future_GCS-Descriptive-Report.pdf

Internetes források

- Barclay, Eliza–Resnick, Brian (2019): How big was the global climate strike? 4 million people, activists estimate. *Vox*, szeptember 22. <https://www.vox.com/energy-and-environment/2019/9/20/20876143/climate-strike-2019-september-20-crowd-estimate> (Letöltve: 2022. 06. 28.)
- Bolygó (2022): Névjegy. Bolygó, Facebook. <https://www.facebook.com/bolygo.hu> (Letöltve: 2022. 06. 28.)
- Extinction Rebellion (2022a): About Us. [rebellion.global](https://rebellion.global/about-us/). <https://rebellion.global/about-us/> (Letöltve: 2022. 04. 06.)
- Extinction Rebellion (2022b): Find Your Group. [rebellion.global](https://rebellion.global/groups/#countries). <https://rebellion.global/groups/#countries> (Letöltve: 2022. 04. 06.)
- Extinction Rebellion Magyarország (2022): Kik vagyunk?. Extinction Rebellion Magyarország, Facebook. https://www.facebook.com/pg/xrhungary/about/?ref=page_internal (Letöltve: 2022. 06. 28.)
- Fridays For Future (2022a): Reasons to Strike. [fridaysforfuture.org](https://fridaysforfuture.org/take-action/reasons-to-strike/). <https://fridaysforfuture.org/take-action/reasons-to-strike/> (Letöltve: 2022. 04. 06.)
- Fridays For Future (2022b): Who We Are. [fridaysforfuture.org](https://fridaysforfuture.org/what-we-do/who-we-are/). <https://fridaysforfuture.org/what-we-do/who-we-are/> (Letöltve: 2022. 04. 06.)
- Fridays For Future Magyarország (2019): Klímatüntetés – 2. hét. Fridays For Future Magyarország, Facebook, március 1. shorturl.at/mqvE0 (Letöltve: 2022. 04. 28.)
- Fridays For Future Magyarország (2022): Rólunk. fridaysforfuture.hu. <https://fridaysforfuture.hu/> (Letöltve: 2022. 04. 07.)
- Global Climate Strike (2019): 76 million people demand action after week of climate strikes. Global Climate Strike, szeptember 28. <https://globalclimatesrike.net/7-million-people-demand-action-after-week-of-climate-strikes/> (Letöltve: 2021. 06. 28.)
- Horváth Bence (2019): Soha ennyi fiatal nem tüntetett még Budapesten a klímaváltozás miatt. *444.hu*, szeptember 27. <https://444.hu/2019/09/27/soha-ennyi-fiatal-nem-tuntetett-meg-budapesten-a-klimavaltozas-miatt> (Letöltve: 2022. 06. 28.)

- InfoRádió (2019): Klímasztrájk: „megdőlt az a paradigma, hogy ez nem az én problémám”. infostart.hu, szeptember 27. <https://infostart.hu/belfold/2019/09/27/budapesti-klimasztrajk-megdolt-az-a-paradigma-hogy-ez-nem-az-en-problemam> (Letöltve: 2022. 06. 28.)
- Lénárd Lili (2021): Több százan tüntettek Budapesten a globális klímasztrájkon. *444.hu*, szeptember 24. <https://444.hu/2021/09/24/tobb-szazan-tuntettek-budapesten-a-globalis-klimasztrajkon> (Letöltve: 2022. 07. 18.)
- Taylor, Matthew–Watts, Jonathan–Bartlett, John (2019): Climate crisis: 6 million people join latest wave of global protests. *The Guardian*, szeptember 27. <https://www.theguardian.com/environment/2019/sep/27/climate-crisis-6-million-people-join-latest-wave-of-worldwide-protests> (Letöltve: 2021. 06. 28.)

Jegyzetek

- ¹ A Fridays For Future honlapja szerint jelen tanulmány megírásának pillanatáig világszerte 732 helyszínen, főleg Európában és Észak-Amerikában zajlottak megmozdulások. Kiindulva abból, hogy Magyarországon a hivatalos weboldal szerinti két helyszín helyett 18 városban sztrájkoltak már a diákok, a valóságban valószínűleg globálisan több ezer diáksztrájkra került sor.
- ² Természetesen – révén, hogy alulról szerveződő mozgalomról van szó – regionális szinten több eltérés is megfigyelhető az egyes FFF csoportok között, amelyek részletes megtárgyalása nem célja e tanulmánynak.
- ³ Az interjú vezérfonala a szerzővel való kapcsolatfelvétel útján igényelhető.
- ⁴ Az interjú leiratok anonimizált változata, a primer kódok és azok táblázatos csoportosítása a szerzővel való kapcsolatfelvétel útján igényelhetőek.
- ⁵ A GP fizetett alkalmazottainak száma az e-mailes adatbekérés alapján 2020 és 2022 között 7 fővel emelkedett, ami a korábbi évek átlagánál jelentősebb növekedés.
- ⁶ 2020-ban 231 taggal bővült a GP önkénteseinek száma (Greenpeace Magyarország 2020: 19), míg 2019-ben csak 219-en csatlakoztak a csapathoz (Greenpeace Magyarország 2019: 17).
- ⁷ Viszont becslések szerint a VI. Globális Klímasztrájkon lényegesen kevesebben vettek részt, mint a 2019. évi megmozdulásokon.

Fotó/Csanádi Gábor

HATALOMNÉLKÜLIEK-E A CIVILEK A MAGYAR ILLIBERÁLIS DEMOKRÁCIÁBAN?

2010–2022 FŐBB TÖRTÉNESEINEK ELEMZÉSE

Havasi Virág

Bevezetés

Ahogy ma élünk, annak sok elemét a társadalmi mozgalmak vívták ki, egyes szerzők korunkra, mint a társadalmi mozgalmak társadalmára (social movement society) utalnak (Tarrow 2011). Ágh (2016) a civil társadalmat, mint védekező társadalmat írja le, mely a felvilágosodástól kezdve védte a szabadságjogokat először az állammal, majd a szabadpiac túlkapásaival szemben. A civileknek és a társadalmi mozgalmaknak jelenleg is funkciója a hatalom túlkapásaival szembeni védekezés, ugyanakkor más funkciókat is ellátnak: társadalmi innovációkat fejlesztenek, terjesztenek és sokféleképpen dolgoznak az életminőség növekedésén, a társadalmi integráción.

A társadalmi mozgalmak részvevői a cselekvő civilek, a szűk értelemben vett civil társadalom (ideértve a szakszervezeteket és egyéb érdekképviselői szervezeteket), a pártok és a vallási közösségek is. E két utóbbi szereplőt jellemzően nem sorolják a civil társadalom-nonprofit szektor körébe,¹ ugyanakkor a társadalmi mozgalmakban szerepük bizonyos korszakokban meghatározó volt és némelyikük ma is bekapcsolódik a mozgalmakba.

A tanulmányban a magyar civil társadalom érdekérvényesítő képességét vizsgáljuk a 2010–2022-es időszakban, azaz az illiberális demokrácia² kialakulásának és működésének időszakában. Elsősorban a sajtó híreire támaszkodva összegyűjtjük/ időrendben bemutatjuk, hogy mely ügyekben aktivizálta magát a civil társadalom, milyen eredménnyel, valamint, hogy mik voltak az országos politikában azok a jelenségek, melyek befolyásolták e tevékenységet.

A civilek hatalmát (hatalomnélküliségét) három dimenzióra bontva vizsgálhatjuk: 1) vannak-e cselekvési lehetőségek; 2) cselekszenek-e a civilek; és 3) cselekvéseikkel képesek-e hatást kiváltani. Feltételezésünk szerint a vizsgált időszakban a civilek számára a cselekvési lehetőségek megvannak, bár érvényesülésük nehezezik. Vannak is cselekvő civilek, noha az aktív állampolgárok aránya alacsony szintű. A kormány az elképzeléseit, akaratát az elégedetlenkedések ellenére véghez viszi, kivéve, ha az ellenállás egy adott ügyben általános.

Először az aktivizmus és a civil társadalom nemzetközi mintázatait és azt tekintjük át, hogy ebbe a képbe Magyarország hogyan illeszkedik.

A civil társadalom és az aktivizmus mintázatai

A „civil” szó jelentése többretegű. Jelen tanulmányban a kifejezés alá soroljuk egyrészt az egyes embert, azaz a cselekvő állampolgárt, másrészt a civil társadalmat. Ez utóbbi alatt pedig a társadalom azon területét értjük, olyan csoportosulásokat, közösségeket, melyek nem tartoznak sem a család, sem az állam, sem a piac szféráiba, bár azokhoz sok szállal kapcsolódnak. A civil társadalom intézményesedett formáját alkotja a nonprofit/harmadik szektor, de az azon kívüli informális csoportosulások is a civil társadalom részét képezik (Havasi 2020). Az 1. táblázatban összefoglaltuk, hogy a civil társadalomnak milyen csoportjai különíthetők el céljaik, kommunikációs stílusuk és szervezettségük foka szempontjából. A felosztást Cohen és Arato (1992) gondolatai ihlették a rendszer- és életvilág viszonyrendszerének és kommunikatív stílusának újragondolásáról. A habermasi modellben a célracionális cselekvés által uralt rendszer a modern társadalmakban „gyarmatosítja” a kommunikatív racionalitás által működtetett életvilágot (Habermas 2011). Cohenék szerint a rendszer világában is lehet kommunikatív cselekvésnek helye, és a civil társadalom önkorlátozó radikalizmusa nem az életvilág gyarmatosítása elleni védelmet szolgálja, hanem a demokratizálás kiterjesztését a rendszer világára. Ennek alapján a civil társadalom szereplőit, a civil társadalomban zajló mozgásokat egyrészt annak alapján csoportosítottuk, hogy céljuk a rendszer befolyásolása-e, a döntéshozókra hatás, vagy tevékenységük elsősorban önmagukra, az egyes állampolgárokra, azok csoportjaira irányul életminőségük és társadalmi boldogságuk növelésének elősegítése érdekében. Mindkét típusnak vannak formalizáltan működő cselekvői és „informális formációi”.

A rendszerorientált informális és formális szerveződések a tárgyai elsősorban e tanulmánynak, hiszen ezek tűzik célul a döntéshozók befolyásolását.

1. táblázat. A civil társadalom struktúrája

Civil társadalom			
Formális		Informális	
rendszer-orientált	életvilág-orientált	rendszer-orientált	életvilág-orientált
konfrontatív és lobbiszervezetek az alábbi funkciókkal: – watchdog – érdekérvényesítés (advocacy) – agytröszt (think tank) – szakpolitika befolyásolás (policy)	– szolgáltatást nyújtó – tanácsadó – életmód kísérleteket támogató szervezetek	– hétköznapi ellenállás formái – tiltakozó mozgalmak – rendszerformáló, történelemalakító mozgalmak	baráti körök, klubok, öntevékeny csoportok, informális közösségek, szomszédságok, társadalmi önszerveződés nem formális alakzatai

Forrás: Saját szerkesztés.

A világ megváltoztatásának igénye mindig is jellemezte az emberi társadalmakat, és a tiltakozó akciók, mozgalmak léte is hosszú időre nyúlik vissza. A polgári társadalom és nyilvánosság kialakulása előtt az elégedetlenséget közvetlenül a helyi hatósághoz-hatalomhoz fordulva fejezték ki az érintettek, ezek az akciók – Tarrow (2011) szavaival élve – parokiálisak, szegmentáltak és partikulárisak voltak. A parlamentek létrejötte és megerősödése, a hagyományos társadalmi kötelek eróziója, a választási gyűlések rutinizációja következtében a 18. században a központi hatalomhoz címzett, kollektív cselekvési formákká váltak a petíciók és tüntetések. A modern politikai akciók kozmopoliták lettek abban az értelemben, hogy olyan ügyeket, érdekeket képviselnek, amik több lokalitást is érinthetnek, és a tiltakozási formák, eszközök modulárisok, azaz könnyen transzferálhatók más helyszínekre is (Tarrow 2011).

Az, hogy a tiltakozási repertoárból mely eszközöket választják az érintettek és melyek hatékonyak a hatalom befolyásolására, kultúra- és helyzetfüggő.

A 2. táblázatban feltüntettük, hogy a 2006-os és 2012-es³ Eurobarométer kutatás eredményei szerint egyes európai országokban és Magyarországon az emberek mely cselekvéstípusokat gondolják hatéklynak a hatalom befolyásolására. A válaszadóknak egy listáról kellett kiválasztaniuk az általuk két leghatékonyabbnak tartott eszközt. A táblázat első oszlopában szerepel, hogy a válaszadóknak átlagosan hány százaléka tartja hatéklynak az adott akciótypust. A második oszlopban találjuk annak az országnak a rövidítését és az akciótypus választási arányát, ahol a legkevésbé, a negyedikben pedig, ahol a leginkább hisznek az adott cselekvés erejében. A harmadik oszlopban a magyarországi választási arány található. Láthatjuk, hogy 2006-ban a leghatékonyabb eszköznek összességében a választásokon való részvételt tekintették az állampolgárok, majdnem kétharmaduk jelölte meg. 2012-ben még mindig ez volt a leghatékonyabbnak tartott eszköz, de választási aránya 44 százalékra csökkent. A petíciók aláírását és a párttagságot

csupán 14,5–15,6 százalék választotta 2006-ban, jelölésük 2012-re 11 százalékra csökkent. A tüntetés és sztrájk erejében a válaszadók tizede bízott, választásuk aránya valamelyest növekedett. A többi cselekvéstípus eleve is alacsony választása tovább csökkent – köztük a civil szervezetek támogatása, civil szervezeti tagság is. 2012-ben új kategória volt a helyi vitákban való részvétel. Ez a második leghatékonyabb eszköznek tűnik (és járult hozzá részben a többi cselekvéstípus választásának csökkenéséhez). Nagyok az eltérések az egyes országok eredményei között, így például a dánok kiemelkedő arányban bíztak a választásokon leadott szavazatukban, és alig a sztrájkok, tüntetések erejében mindkét kutatás eredményei szerint. Észtországban alacsony volt a bizalom a választásokban, és relatíve erős az internetes viták erejében 2006-ban, 2012-re ez utóbbi szerepe sokat csökkent. A magyar válaszadók az átlagos vélekedésekhez képest 2006-ban még jobban bíztak a tüntetésekben és kevésbé a párt- és szakszervezeti tagságban. 2012-re ezek az irányok megfordultak, a tüntetések erejében való bizalom az átlagos szintre csökkent, a párt és szakszervezeti tagságban való hit pedig nőtt. Jelentősen nőtt a petíció és sztrájk erejében való hit is.

2. táblázat. Politikai cselekvéstípusok hatékonyságába vetett hit 2006-ban (első sor) és 2012-ben (második sor)*

Eszközök a döntéshozók befolyásolására	Teljes minta	Minimum	Magyarország	Maximum
Szavazni választáson	57,8% 44,1%	33% EE 29,9% IT	56,5% 45,3%	83,4% DK 82,9% DK
Aláírni egy petíciót	14,5% 10,4%	3% CY 4,1% EE	15,6% 21,6%	28% GR 23,9% GB
Csatlakozni politikai párthoz	14,1% 11,1%	5,1% ES 5,4% FI	6,1% 8,4%	40% SE 36,8% SE
Csatlakozni egy szakszervezethez	11,3% 8,3%	3,2% ES 4,1% ES	5,6% 7,1%	20% NL 18,6% FI
Részt venni egy tüntetésen	9,2% 9,9%	3,4% DK 2,4% DK	15,6% 10,9%	28% GR 22,9% BG
Sztrájkolni	8,6% 10,3%	2% DK 1,1% DK	4% 9,3%	18% SK 23,2% BG
Fogyasztói egyesület, szervezet tagjává válni	7,7% 4,3%	3% PT 1,6% MT	4,9% 4,4%	12% GR 11,2% IT
Internetes vitában részt venni	8,1% 4,7%	1,8% PT 3% PT	5,5% 3,6%	28% EE 11,4% SI
Egy civil szervezet tagjává, támogatójává válni	7,4% 4,7%	3% PT 1,8% MT	9% 8,7%	13% SI 11,1% SI
Helyi vitában részt venni	– 11,1%	–	– 12,3%	– 25,7% DK

*Az adott eszköz választásának aránya a teljes mintán, abban az országban, ahol a legalacsonyabb, illetve ahol a legmagasabb volt a választása, valamint Magyarországon.

Forrás: Saját szerkesztés az Eurobarometer 2006 és 2012 adatai alapján.

Hat év alatt tehát sokat változtak a magyar állampolgárok politikai aktivizmus-sal kapcsolatos attitűdjei. Sajnos újabb eurobarométeres adat nem áll rendelkezésre ebben a témában, így nem tudjuk megállapítani, hogy az általunk vizsgált időszak hogyan hatott a politikai aktivizmus eszközeivel kapcsolatos vélekedésekre. Ezt érdemes lenne kérdőíves kutatásban megvizsgálni.

Rendelkezésünkre áll viszont 2015-ös adat az állampolgári aktivitás szintjéről, mely részben a politikai/ mozgalmi aktivitást érintő kérdés. Az EU-ban 2015-ben a felnőtt népesség 12 százaléka volt aktív állampolgár ebben az értelemben (azaz írt alá petíciót, vett részt gyűlésen, vagy egyéb módon aktivizálta magát a politikai csoportokban, pártokban, szakszervezetekben). A francia és svéd társadalom állt az élen (24,6–22,1%), Ciprus, Szlovákia és Románia polgárai voltak a legpasszívab-bak (2,1–3,6%), de Magyarországon is hasonlóan alacsony volt az aktivitás szintje (4,7%). Összességében és itthon is aktívabbak a magasabb jövedelmű és iskolázot-tabb emberek (Magyarországon a legiskolázottabbak 9, a legmagasabb jövedelmi decilis tagjainak 7,5 százaléka fejtett ki politikai aktivitást.)⁴

Az állampolgári aktivitás másik jól mérhető dimenziója a civil szervezeti tagság és az önkéntes munka mértéke. E kérdésekben is jócskán elmaradunk, még cseh, szlovák és szlovén „társainkhoz” képest is. 2015-ben például 38 százalék volt a szervezeti tagság Magyarországon, szemben az említettek 56–66 százalékával, és a lakosság 14 százaléka önkénteskedett, míg Szlovéniában 35,7 százalék, Csehor-szágba 34,5 százalék (Meyer et al. 2017). Az állampolgári aktivitás vizsgálatáról, mérésének módjairól, lehetőségéről több hazai szakirodalom is született, vannak szerzők, akik a társadalmi aktivitás és passzivitás mutatójának meghatározására is kísérletet tettek (Nárai–Reisinger 2016; Reisinger–Nárai 2018).

Az alacsony állampolgári aktivizmus hátterében öröklött és szerzett tényezők is állnak: a bukott forradalmak történelmi tapasztalatai, a civil szféra elnyomása a kommunista érában, majd csalódás a rendszerváltásban és az EU csatlakozásban, az illiberális fordulatot követő szűkülő lehetőségstruktúrák. Mindehhez (és nem függetlenül tőlük) társul egy extrémén materialista értékrend, alacsony bizalom, szolidaritás és tolerancia szint, alacsony kockázatvállalási hajlam. Ezek tükrében nincs is semmi természetellenes az Orbán-rezsim stabil támogatottságában, sőt, talán épp ez, a magyar társadalom többségét jellemző értékrend az okozója (leg-alábbis részben) a Fidesz politikájában lezajlott fordulatoknak.

A civil szektor életképessége Magyarországon

A Civil Társadalom Szervezeteinek Fenntarthatósági Indexét az USAID-ICNL min-den évben elkészíti Kelet-Közép-Európában és a volt szovjet tagállamokban. Hét területen méri a szektor fenntarthatóságát és ezekből egy összevont mutatót is képeznek. Az index értékei 1 és 7 között változnak, ahol a legjobb (legfenn-tarthatóbb) az 1-es érték (USAID 2018a; 2018b). 2000-ben az érdekérvényesítést leszámítva valamennyi területen előrehaladott (enhanced) kategóriába tartozott a

magyar civil társadalom, azaz az index értékei 3 alatt voltak (az érdekérvényesítés is alig haladta meg ezt az értéket.) Azóta folyamatosan romlanak az eredmények, 2010-et követően erőteljesen. A kelet-közép-európai régiót tekintve 2020-ra már csak Szerbiában és Montenegróban volt rosszabb a szektor helyzete, mint Magyarországon (USAID-ICNL 2020).

A részletezett magyar eredményeket a 3. táblázat mutatja, az adatokat a jobb áttekinthetőség érdekében ötvenként tüntettük fel.

3. táblázat. A magyar civil szektor fenntarthatósági mutatói, 2000–2020

Fenntarthatósági mutatók	2000	2005	2010	2015	2020
Jogi környezet	1	1,5	1,8	3,1	3,9
Szervezeti kapacitás	3	3	3	3,5	3,7
Finanszírozás életképessége	3	3,4	3,6	4,1	4,6
Érdekérvényesítés	3,2	3,1	3,2	3,9	4,3
Szolgáltatásnyújtás	2	2,4	2,7	3,1	3,5
A szektor infrastruktúrája	2	2,3	2,7	2,9	3,2
Társadalmi elismertség	2	2,9	3,3	3,7	4,2

Forrás: Saját szerkesztés az USAID-ICNL adatai alapján.

A táblázatból látható, hogy a vizsgált időszakban különösképp romlottak a civil szféra finanszírozási lehetőségei, jogi környezete, érdekérvényesítési képessége és a civil társadalomról alkotott kép. Mi van e számok mögött?

2010–2022 főbb történései a civil érdekérvényesítési képesség terén

A vizsgált időszak civil érdekérvényesítése szempontjából fontos eseményeket, jelenségeket és az általuk kiváltott civil reakciókat, illetve civileket érő következményeket a mellékletben található 4. táblázatban foglaltuk össze évek szerinti bontásban. Amennyiben adott eseménysor, jelenségkör több évhez is kapcsolódott, a táblázatban erre utaltunk, „előre szaladva az időben”.

A civilek érdekérvényesítő képességei strukturálisan szűkültek 2010–2022 között Magyarországon, de a cselekvési lehetőségek adóttak.

Gyülekezési jog

A gyülekezési jog kapcsán 2018-ban született új törvény,⁵ melynek előzménye, hogy a rendőrség a miniszterelnök háza elé szervezett 2014-es devizahiteles tüntetést betiltotta. A döntést utóbb jogellenesnek találta az Emberi Jogok Európai Bírósága (TASZ 2020). Az új törvény a korábbinál több indokkal teszi lehetővé, hogy a rendőrség megtiltsa egy gyűlést, köztük szubjektív mérlegelésre lehetőséget adó indokokkal is. A COVID-19-vészhelyzet alatt teljes gyülekezési tilalom lépett életbe Magyarországon, a dudálás tüntetés résztvevőit pedig a rendőrség megbírságolta.

Társadalmi nyilvánosság

A társadalmi nyilvánosság tere is szűkült: a nagy erőforrással rendelkező kormányzati háttérű médiabirodalom mellett a közszolgálati média pártatlansága sérült, a Médiahatóság tagjai kormánysszimpatizánsok. Ez utóbbi megnyilvánul többek között a frekvenciákról való döntésekben. 2018-ban a Szabad Rádiók Magyarországi Szervezete több mint 100 tagrádiót számlált, jelenleg (2022) már csupán 23-at.⁶ Kiemelkedő esetek, amikor 2019-ben az NMHH ismételt jogsértések miatt nem engedte, hogy a Civil Rádió, majd 2020-tól a Klubrádió tovább használja a frekvenciáját. E tanulmány írásának időpontjában pedig ugyanez történik a Tilos rádióval (Klág 2022). Az említett rádiók az online térben tovább működnek, feltehetően azok, akik eddig hallgatták őket, ezt követően is fogják. Más típusú kihívást jelent a társadalmi nyilvánosság számára a független, illetve ellenzéki média által el nem ért közönség megszólítása. A civil szféra egyfajta válaszkísérlete az információs aszimmetriára a 2017-től működő Nyomtass te is! hetilap. A független híreket tartalmazó lapszámok a honlapról letölthetők, egy A/4-es lap két oldalára kinyomtathatók és terjeszthetők. 1000 faluba jutott el már a lap.⁷

A közérdekű adatok megismerhetősége és a társadalom tagjai általi megismerése fontos részkérdése a társadalmi nyilvánosságnak. Ezen adatokhoz való hozzáférés nehezebb lett Magyarországon, 2013-tól lehetséges az adatok kiadásának megtagadása, ha a kérés nagyon általános, és a teljesítése az adatkezelő működését ellehetetlenítené. 2015 óta pedig az illetékes szervek költségtérítést kérhetnek a válaszáért. Az adatokat gyakran ki kell perelni, illetve a költségtérítés mértéke ügyében is számtalan, utólag jogosnak ítélt panasz érkezett a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatósághoz (NAIH) (Oroszi 2019). Sok esetben végül a bíróság mondta ki a költségtérítés túlzó voltát (TI 2020). A korrupcióellenes szervezetek (K-Monitor, Átlátszó, Transparency International) és politikusok (Hadházy Ákos és Széll Bernadett) által kikért információk megjelennek a független, illetve ellenzéki sajtóban. 2019–2020 folyamán, például az index.hu-n 112 írás adott hírt közérdekű adatigénylésről, a hvg.hu-n pedig 139. Az Átlátszó üzemeltet egy közadatigénylő oldalt⁸ is.

Sztrájk

A Fidesz a 2010-es győzelme előtt erősen támogatta a sztrájkokat (Berki 2019), azóta azonban szűkült a sztrájkhoz való jog és a munkajog szabályai egyéb módokon is csökkentették a munkavállalók érdekérvényesítési képességeit. Visszatartó erővel bír a sztrájkszervezés szempontjából, hogy a jelen szabályozás szerint a munkavállaló jogellenes kirúgása után az állásba való visszahelyezés esetköre szűkült, a jogos indok nélkül eltávolított munkavállaló elsősorban kártérítést követelhet volt munkáltatójától a bíróság előtt (Szabó 2016). A köztulajdonban álló munkáltatók munkavállalóinak sztrájkjait nehezíti, hogy a sztrájktörvény jelenlegi szabályai szerint a lakosságot alapvetően érintő tevékenységet végző munkáltatóknál a sztrájk idején ún. elégséges szolgáltatást kell nyújtani, melynek mértékében – ha törvény nem határozza meg – meg kell állapodni, illetve megállapodás hiányában bíróság határozza meg. Ágazati jogszabályt a posta,⁹ a személyszállítás¹⁰ és legújabban a pedagógusok kapcsán hoztak, melyek 50–66 százalékban határozzák meg az elégséges szintet, ami szinte észrevehetetlenné teszi a sztrájkot.

Szakpolitikai döntések befolyásolása

A civilek hatóképessége a szakpolitikai döntéseknél is csökkent, a jogszabályok megalkotása folyamán nem veszik figyelembe a civil szervezetek véleményét, az egyeztetés csak formális. 2014-től egyre gyakoribb, hogy a törvényjavaslatokat egyéni képviselők nyújtják be és így a normális konzultatív és adminisztratív eljárásokat teljesen kikerülik.¹¹ 2022 folyamán a 7. cikkely szerinti eljárás kapcsán az EU egyik követelése épp a társadalmi egyeztetés intézményének megerősítése. Más kérdés, hogy ha lesz is szélesebb tere a társadalmi egyeztetésnek, annak eredményeit vajon figyelembe fogják-e venni a döntéshozók?

Az említett, cselekvési lehetőségeket érintő strukturális változások mellett a következőkben megvizsgáljuk a civil aktivizmus eredményességét.

A civil aktivizmus eredményessége és elemzése

A vizsgált bő egy évtizedben a *sikerrel* záruló érdekérvényesítési akciók közös jellemzői, hogy *mindenkit közvetlenül érintő, egyszerű* ügyek voltak (pl. legyen vagy ne legyen netadó és vasárnapi boltzár), illetve a jogszabályok változásai közül azok, amelyek *a jogállamiságot súlyosan sértik* (közigazgatási bíróságok felállítása, bírósági ügyek OBH elnöke általi kiszignálhatósága), és az *EU Bizottsága is kifogásolta* azokat. Számos helyi tiltakozó akció-mozgalom érte el célját. Ezek *helyben mindenkit érintő egyszerű* ügyek, tipikusan beruházások. Szakpolitikai követelést elérni partikuláris jelentőségű ügyekben sikerült (otthonápolók mozgalma).

A *részsikereket* hozó ügyek *komplexek és sokakat közvetlenül érintőek* voltak, mint a kulturális törvény módosítása vagy a felsőoktatási törvényé. Az egészségügy és köznevelés témáiban is születtek ugyan részeredmények (szintén komplex, sokakat közvetlenül érintő ügyek), de a követelésekhez és a terület problémáihoz képest elégtelenek, az állami reakciók inkább tűzoltó jellegűek, a feszültség pillanatnyi levezetését, az igényeket megfogalmazók kifárasztását szolgálják. Hozzá kell tenni, e két terület problémáinak megoldása komoly kihívást jelent.

A *sikertelen* ügyek négy típusba sorolhatók. Az első típus a *keveseket közvetlenül érintő* ügyek, mint a hajléktalanság pönalizálása, a külföldről támogatott vagy menekülteket segítő civil szervezetekre vonatkozó szabályozások, a magas kultúra és tudomány világából az MTA átszervezése, az SZFE vagy a CEU ügyei. Jogvédő szervezetek kampányának (is) köszönhetően ugyan az Európai Unió Bírósága megállapította Magyarország jogsértését a CEU-ügyben és a külföldről támogatott civil szervezetek ügyében is, de addigra a kár megtörtént, a CEU Bécsbe költözött, a külföldről támogatott szervezeteket erkölcsi és anyagi kár érte, melyek elemzése túlmutat e tanulmány keretein. Ezért soroltuk ezeket az eseteket is a sikertelenek közé.

Mindenkit érintő egyszerű sikertelen küzdelem volt a rabszolgatörvény, és *mindenkit érintő komplex* ügy a médiatörvény és médiapiac változásai. E három „vesztes” ügýtípus (mindenkit érintő komplex, mindenkit érintő egyszerű, mindenkit érintő helyi ügyek) közös jellemzői, hogy *erőteljes gazdasági vagy politikai hatással*, következményekkel járó ügyek.

Akadnak sikertelen helyi tiltakozó mozgalmak, melyek az adott lokalitásban mindenkit közvetlenül érintenek. Ilyenek voltak a Liget projekt, a gödi akkumulátorgyár, a Fundan egyetem ügye, a Budai vár beruházásai – szintén komoly gazdasági-politikai érdekekkel a háttérben.

Tiltakozó (és követelő) akciók, társadalmi mozgalmak vagy akár mozgalmi hullámok kialakulására hatással vannak *húzó (pull), toló (push) és visszahúzó (pull back) tényezők*. Ezekon kívül az állampolgári aktivitást befolyásolják általánosabb jellemzők is, mint a társadalom tagjainak értékrendje, képzettsége és informáltsága, a társadalom gazdasági és politikai állapota, mozgalmi előzmények, tapasztalatok. E tényezők hatnak arra, hogy kialakulnak-e, és ha igen, milyen intenzitással, milyen eszközrendszerrel a tiltakozások, tiltakozási hullámok.

Tiltakozásokat ösztönző/ pull-tényezők

A tiltakozó akciók pull-tényezői közé tartoznak az adott országon belüli és más országban, országokban zajló sikeres vagy legalábbis elszánt mozgósítások.

A *rabszolgatörvény* által kiváltott tiltakozások ösztönzőleg hatottak egyéb munkaügyi akciókra. Magyarországon évente egy-két sztrájkot szerveznek, de 2019-ben 12 megtartott sztrájk volt, ezen kívül sztrájkkal fenyegetés, sztrájk előkészítése is zajlott.

Állampolgári asszertivitást támogató szervezetek jelenléte és aktivitása fontos ösztönző tényező lehet. A közösségszervezés az állampolgárok összehozása abból a célból, hogy közös aggodalmaik ügyében lépjenek, a társadalmi igazságtalanságot legyőzzék.¹³ Magyarországon 2010-ben a Civil Kollégium Alapítvány (CKA) képzőközpontjában zajlott az első magyarországi közösségszervező képzés, az azt követő évben egy tanulókör indult és az első hazai közösségszervező gyakorlatok. A CKA lett a hazai közösségszervezés legfőbb motorja (Sebály–Vojtonovszky 2016), képzéseit a Közösségfejlesztők Egyesületével együttműködve valósítja meg.¹⁴ 2018-ban megszületett az aHang kampányplatform és testvéroldala a „SzabadaHang”, ahol bárki önállóan is indíthat petíciókat és kampányokat. Jelenleg a hazai internetezők közel 5 százaléka csatlakozott a platformhoz és lett alakítója a magyar közéletnek.¹⁵ A csapat és tagság sok fontos ügyben folyó kampányba kapcsolódott be és ért el – elsősorban helyi szinten – változásokat. Honlapjukon 106 kampány szerepel. A kampányszervezők egy része a CKA közösségszervező programjának is támogatottja, vagy a 2019 óta működő kampányszervízé. Ez utóbbit a CKA, az aHang és a Nyomtass te is! közösségi hetilap hozta létre azzal a céllal, hogy szakmai és anyagi támogatással segítse civil csoportok társadalmi kampányait.

Globális szintén az 1968-as tiltakozási hullámok lecsendesülését követően csak az ezredfordulón bontakozott ki újabb mozgalmi hullám, az *alterglob mozgalom*. A neoliberális globalizáció elleni mozgalom születését a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) 1999-es Seattle-i csúcsa kapcsán szervezett akciókhoz kötik, de előzményei közé tartoznak a bennszülött mozgalmak, a fair trade, tiltakozás a MAI létrehozása ellen. A fellépés egy koalícióba szervezte a '68-as új társadalmi mozgalmakat (zöldeket, jogvédőket, feministákat), vallási-karitatív szervezeteket, ifjúsági mozgalmakat, a munkásmozgalmat és a Harmadik Világ bennszülött mozgalmait. Létrehozták a Társadalmi Világforumok sorozatát, kezdve 2001-ben Porto Allegreben. Később, 2002–2006 között európai fórumok is szerveződtek.

A Társadalmi Fórum újszerű képződmény volt, nem egy politikai aktor, hanem egy találkozási pont, ahol mozgalmak és hálózatok jönnek össze, hogy tanuljanak egymástól, és hogy együtt építkezzenek (Scheiring 2005). A mozgalom lecsendesedéséhez hozzájárult a gazdasági világválság, másrészt szereplőinek, követeléseinek egy része becsatornázódott a mainstream döntéshozatali folyamatokba. Scheiring (2005) az alterglob mozgalomhoz kapcsolódó hazai szervezetek közé a zöld szervezeteken kívül a TASZ-t, a Békejelet (nukleáris leszerelésért), az Attacot (tudományos és aktivista portál) sorolta. A globalizációellenes agendát egyébként itthon a jobboldali szervezetek képviselik (Mikecz 2020). Magyarországon az alterglobhoz kapcsolódó *tiltakozó mozgalmak* az iraki háború elleni tüntetések és a Zengő-hegyi NATO lokátor telepítésének megakadályozása voltak. Azaz viszonylag szerény közvetlen hatást gyakorolt az alterglob, de az általa behozott *újszerű elemek* – Tarrow (2011) ilyeneként azonosítja a face-to-face elektronikus mobilizációt, a békés és erőszakos performance-okat, és az utóbbiakra válaszként a korábbinál agresszívabb rendőrségi fellépést – elterjedtek nálunk is. Egyre több kampányban vannak flashmobok, kreatív ötletek. Így például az Eleven emlékmű flashmobot

egy tervezett német megszállási emlékmű ellen szervezték, mely során a résztvevők emléktárgyakat és „történeteiket” hozták el és osztották meg, így állítva fel egy alternatív emlékművet. Sándor Mária a jelen kórházi ellátásra a mai napig jellemző, hatvanas–hetvenes évekből összeállított sátorral demonstrált egy alkalommal. A MátészalkaLeaks csoport csigajelmezben futott versenyt a MÁV szerelvényekkel, a netadó ellen tüntetők egy része „megostromolta” a Fidesz székházat, régi számítógép billentyűzettel dobálva meg az épületet (Boda 2014; hirhatar.hu 2015; Pálfi 2018).

A 2011-es év újabb mérőöldkő és inspiráló forrás volt a társadalmi mozgalmak történetében. Az év az *Arab Tavasszal* kezdődött, a tunéziai Jázminos Forradalommal, majd az egész térségben futótűzként terjedt. Az egyiptomi Tahrír téren a tiltakozási repertoárt tekintve valami új dolog született. A felépült sátorváros nem csak a tüntetők lakhelye volt, hanem politikai üzenetet is hordozott, demonstrálta azt a szabadságot, amit el szerettek volna érni a tüntetők. A résztvevők megszervezték az élelmiszer-, víz- és áramellátást, kórházat hoztak létre, koncerteket, kiállításokat, kulturális programokat szerveztek, új ellenállási dalokat költöttek. Az Arab Tavasz által inspirálva Madridban és több tucat más spanyol városban is sátorvárosok jöttek létre, kiáltványuk az *Occupy mozgalom* alapja lett. Az *Indignados (Felháborodottak)* mozgalom a részvételi demokrácia megvalósítására is törekedett, a döntéshozatal alapját sajátos kézjelekkel operáló fórum adta. Ilyen fórumokon fogadták el azt is, hogy feloszlatták a tábort, mert felismerték, hogy az addig követett stratégiából kihozták a lehető legtöbbet. Folytatásként a mozgalmat lokalizálták (spanyol városok külső kerületeiben indítottak vándor fórumokat) és globalizálták (nemzetközi akciónapot hirdettek). Később a világ 2000 városában, köztük New Yorkban, a Wall Streeten zajlott le hasonló térfoglalás. Jellemző volt a mozgalomra, hogy a többségében középosztálybeli aktivisták energiát fektettek abba, hogy más társadalmi csoportokat is bevonjanak. Az év végére a mozgalom lecsengett, de belőle számos „spin off” mozgalom született, amelyek konkrét megoldást nyújtottak felmerülő problémákra. A 2011-es év mozgalmainak *hazai hatásaként* szolidaritási tüntetések zajlottak, köztük egy nagyszabású, színes, fórumozós tüntetés, később pedig a Hallgatói Hálózat a magyar Occupy csoport közvetítésével terjesztette el hazánkban a kézjeles fórumozást. A CEU-s tüntetések során 2017-ben az Oktogon Közösség (Occupy Oktogon) sátrazott az Oktogonon, 2018-ban pedig a CEU-s diákok a Kossuth teret foglalták el (Gláti 2021).

Tiltakozásokat kiváltó, toló/ push-tényezők

A vizsgált időszakban Magyarországon elégedetlenségre, felháborodásra okot adó esemény, intézkedés (push) gyakorlatilag *folyamatosan tapasztalható* volt. Az, hogy nem minden esetben váltódik ki tiltakozó reakció, illetve hogy a tiltakozások alacsony támogatottságúak, vagy magas támogatottság dacára sikertelenek, sokféle visszafogó tényező eredménye.

Tiltakozások, követelések visszafogó / pull back tényezői

Ha a sérelmek, felháborodásra okot adó körülmények állandóak, a *társadalom immunrendszere* hozzászokhat adott típusú ügyekhez, egyre nagyobb sérelmeket hagyva reakció nélkül. Magyarországon példa erre a korrupció világa. A korrupciós, korrupciógyanús ügyek számossága, megjelenési területei, az ügyek pénzben kifejezett nagyságrendje is növekvő, de az átlagpolgár csak legyint, mondván mindez természetes emberi jelenség vagy a politika velejárója.

Ugyanakkor, ha a sérelmek és feszültségek a rendszerben folyamatosan halmozódnak, egyszer csak annak robbanásához vezethetnek. Annak, hogy Magyarországon nem ez történik, véleményünk szerint oka lehet, hogy *alacsony a társadalmi szolidaritás szintje*. Más emberek, más szektorok gondjai nem izgatják a társadalom nagy részének tagjait. Láthatjuk ezt abban is tükröződni, hogy ritka a koalícióépítés, ritka a széleskörű fellépés egy-egy ügy kapcsán. A „fekete ruhás nővér” esete kivételes, aki ugyan az egészségügyben uralkodó állapotok miatt indított tiltakozó mozgalmat, de együtt vonult a szociális szféra dolgozóival és felszólalt a pedagógus tüntetéseken. Egy-két zöld szervezetre jellemző, hogy kiáll szoros értelemben véve nem fenntarthatósági ügy mellett (pl. a Greenpeace és a Védegylet a magyarországi LMBT-mozgalom és a Budapest Pride mellett). A rabszolgatörvény elleni fellépés volt az, ami széleskörű, bár rövid életű koalíciót kovácsolt a szakszervezetek, ellenzéki pártok és civil szervezetek között.

Ahhoz, hogy megmozduljanak az emberek, tudniuk kell a problémákról, és azok gyökereiről. A *társadalom informáltságát rontja a kiépült kormánypárti médiabirodalom*, az egyoldalú, bőkezűen finanszírozott kormányzati kommunikációs kampányok (nemzeti konzultációk, óriás plakátok, direkt e-mailek stb.). Vannak ugyan független sajtóorgánumok, különösképp egyszerű elérni ilyen tartalmakat az interneten, de sokan nem kifejezetten érdeklődnek a közügyek iránt, őket a kormánypropaganda, melyet nehéz nem hallani-látni, könnyedén eléri, és vélekedéseiket sikeresen formálja.

A civil aktivitás szempontjából sajnálatos fejlemény, hogy mára összerosódott a *bármilyen ügyben kifejtett ellenvélemény, alternatív javaslat az ellenzékiességgel*. Erre a kormány rá is játszott, a tiltakozó akciókat rendre az ellenzék (kiemelten Gyurcsány és Hadházy), külföldi ügynökök, Soros-katonák machinációinak címkézve. Ágh (2016) utal rá, hogy mára a politizálás a pártpolitizálást jelenti. Jó lenne visszaadni a szó tágabb értelmű jelentését!

A tiltakozások és követelések visszafogója (pull back) a *gazdasági prosperitás*. Ha nem is a tiltakozások számát, de a támogatottságát csökkenti a javuló gazdasági helyzet. Kivétel ez alól a sztrájkok esete, melyek inkább a növekedési időszakokban gyakoriak (Tarrow 2011), hiszen gazdasági recesszióban munkahelyük elvesztésétől félnek a munkavállalók, ráadásul a munkaadóknak is kisebb a mozgásterük a követelések teljesítésére. A 2010–2019-es időszak gazdaságilag a világválság által okozott mélypontot (2009) követően indult, és 2014-től 4 százalék feletti növekedést produkált (kivéve a 2016-os 2,1%-ot), melyet a pandémia tört meg.¹⁶

A tiltakozások visszafogását számos intézkedés (jogsabályi változás) célozta, a vizsgált időszakban *szűkültek az állampolgári cselekvési lehetőségek* a közérdeű adatigénylés, a gyülekezési jog gyakorlása, sztrájkjog területén is.

Visszafogó tényező, ha *súlyosabb válság* következik be, mely eltereli a figyelmet és erőforrásokat von el. A COVID így vetett véget a klímátüntetéseknek és vette le a klímaváltozást a napirendről átmenetileg. 2020-ban a tiltakozó akciók tematikája is megváltozott és a tiltakozások zöme a járványhoz kapcsolódott (járványkezelés, járványügyi szabályok, járvánnyal kapcsolatos beruházások, köznevelési kérdések a járvány idején).

A *globális tendenciák* között is vannak a civil társadalomra ható visszafogó tényezők: terrorizmus és új autoritarizmus megjelenése. Az autoriter és hibrid rezsimek veszélynek érzik a civil társadalom kapacitását a pluralizálódás és demokratizálódás elősegítésében. Whitehead (2014) kiemeli, hogy Kína, Oroszország, Szaud-Arábia és Venezuela ráadásul erőforrásokkal is rendelkeznek álláspontjuk védelméhez. A *hibridizálódó és autoriter országok tanulnak egymástól* és a civil társadalom hatóképességének csökkentésére hasonló technikákat vetnek be, hogy minimalizálják a civil szektor delegitimáló-destabilizáló hatását. A civil társadalmat igyekeznek minimális és ellenőrzött keretek között tartani, a külső finanszírozást, a civilek empowermentjére irányuló tevékenységet jogi eszközökkel nehezíteni, s közben saját domesztikált civil társadalmukat kiépíteni-megerősíteni. A rendszerek eljogiasítása is jellemző módszer, a politikai viták jogi útra terelése, ami lassú és nehézkes folyamat (Szabó 2015). Tipikus bizonyos társadalmi csoportok terrorizának vagy külföldi ügynöknek címkézése is. Az említett technikák Magyarország esetében megjelennek ugyan, de az EU- és NATO-tagság stabilizáló erőként hat, mérsékeltebb, finomabb formában érvényesülnek az említett tendenciák. A civil társadalmat tekintve az illiberális magyar rendszer korlátozó, de nem elnyomó jellegű (Szabó 2015). Magyarországon nem tiltják be a civil szervezeteket (leszámítva szélsőjobb és félkatonai szervezeteket), nem zárják börtönbe az aktivistákat és újságírókat. Amikor volt is jogi eljárás a „norvég bűnözés” kapcsán, a hatóságok mindent rendben találtak és az ügyet lezárták. Egyes civil szervezetek működését nehezíteni akaró jogi szabályoknak, így a külföldről támogatott civil szervezetekre vonatkozó magyar szabályozásnak vagy a menekülteket segítő civil szervezetekre kiszabott bevándorlási különadónak¹⁷ közvetlen jogi hatása nem volt; ez utóbbit például többnyire nem fizették be az érintettek. A „Soros bérenc”-nek tekintett szervezetek azonban hazai pályázatokon nem nyernek forrást (vagy nem is pályáznak), már megnyert pályázatok esetén kihátrálnak mellőlük partnereik. A bíróságra terelt ügyekben évek alatt születik ítélet, aminek így csupán szimbolikus értéke van (lásd. 4. táblázat). A civil szervezetek külföldi ügynöknek vagy az ellenzék bérencének bélyegzése eredményes kommunikációs stratégia, amit jól mutat, hogy a szektorról alkotott kép (public image) az USAID-INCL kutatások szerint jelentősen romlott 2010-hez képest (lásd. 3. táblázat).

Tiltakozó és követelő mozgalmakat befolyásoló kapcsolati, kognitív és motivációs mechanizmusok

A politikai folyamatokat a környezeti, külsőleg generált hatásokon kívül meghatározzák kognitív és kapcsolati mechanizmusok. A kapcsolati mechanizmusok azok a koalíciós, szervezeti, hálózati utak, melyek révén szövetségek köthetők (McAdam et al. 2002). A magyar civil társadalom szervezetei között a zöldek letszámítva kevésbé jellemző a koalícióépítés. A zöldek esetén ezt nagyban segíti az 1991 óta minden évben megrendezett országos találkozók rendszere. 2017-ben jött létre a Civilizáció koalíció 34 civil szervezet együttműködésével.

A *kognitív mechanizmusokhoz* tartoznak a kollektív percepció és a politikai elköteleződés kérdései, a kognitív disszonancia és kognitív felszabadulás jelensége, az, hogy hogyan használják a szavakat, tárgyakat, szimbólumokat a cselekvők, kreatívan változtatva és radikalizálva a jelentésüket, hogyan értelmeznek eseményeket (McAdam et al. 2002).

A hazai mozgalmi kultúrában a *szimbólumok* és speciális, találó szavak-kifejezések használata elterjedt („rabszolgatörvény”, „lex Soros”, „lex CEU”, OIG, fehérpiros kordonszalag, freeSZFE-maszk, kockás ing, fekete póló, fekete esernyő).

Az *értelmezési keretek* vizsgálata a mozgalmakban lezajló kognitív folyamatok megragadására szolgál. A keretezés, azaz a szubjektív értelemdadás akkor segíti elő a mozgalom sikerét, ha a keret rezonál egy tágabb közösség által vallott nézetekhez, kapcsolatot teremtve köztük és a mozgalom között. Így képes a mozgalom támogatókat toborozni, a mozgalom ellenzőinek egy részét pedig leszerelni (McAdam et al. 2002). A *keret sikeres rezonanciájának korlátjai* lehetnek fenomenológiai tényezők, korábbi tapasztalatokkal és kognitív állapotokkal összefüggésben (Snow–Benford 1992). Például a nukleáris tél kerete jól rezonál az EU-ban és Japánban, ahol első kézből voltak tapasztalatok a háború pusztításairól. Mivel a közép-kelet-európai térségben kevés közvetlen tapasztalat van a közvetlen demokráciáról, a magyar civil társadalom alacsony szintű rezonanciára számíthat (Mikecz 2020).

Lehetséges út a *rezonancia növelésére* a különböző kereteket egymással összefüggésbe hozó mesterkeret létrehozása, más szavakkal keret-integráció, illetve a keretek igazítása (alignement). Ennek több útja lehet: a keretek áthidalása (frame bridging), felerősítése (amplification), kiterjesztése (extention) és átalakítása (transformation). A keretek közötti híd építése, áthidalása ideológiailag egybeeső, de strukturálisan különböző elemek összekapcsolása révén történhet. Felerősíteni lehet az értékeket, győzelemben való hitet. A kiterjesztés járulékos értékek bekapcsolását jelenti, mellyel követők nyerhetők, a transzformáció pedig a téves, elavult elemek elhagyását, új célértékek beemelését jelenti (Snow et al. 1986). Magyarországon a keretek kiterjesztése gyakori eszköz lett. A Milla létrejöttét a médiatörvény váltotta ki, de a mozgalom számos más kérdésben kezdeményezett tüntetést, majd az Együtt 2014 választási szövetség megalapításához is hozzájárult. A netadó ellen tüntetők által kiabált „Viktátor”, „demokráciát”, „Európa”, „áfacsálók” és „az alaptörvény érvénytelen” feliratú molinó jelezte, hogy nemcsak a tüntetés tárgyául

szolgáló jogszabállyal elégedetlenek a demonstrálók.¹⁸ A rabszolgatörvény elleni fellépés is gyorsan általános rendszerkritikai jelleget öltött.

A *kognitív felszabadulás* annak érzete, hogy változást tudunk elérni azzal, amit teszünk (McAdam 2013). Mivel egyre több, döntések befolyásolására irányuló kísérlet eredménytelen *Magyarországon, nő az apátia* és a civil aktivitás csökken, illetve negatív módon nyilvánul meg. A „lábukkal szavaznak” a fiatalok, azaz elhagyják az országot, nem választják a pedagógus pályát. Ez a *negatív aktivizmus az ellenállás hétköznapi formáihoz* tartozik, a hatalom nélküli csoportok rejtett, kisléptékű, de párhuzamosan ismétlődő cselekedeteihez, melyek hatásukban összeadódnak és makro-következményekkel járhatnak (Tóth 2016).

Élménytársadalmakban a cselekvések fontos motivációja, hogy azok révén milyen *élmények* szerezhetők. Mikecz Dániel (2020) politikai aktivizmusról írt könyvében az aktivizmus ideáltípusai között azonosítja az élményorientált, altruista aktivizmust, mely során a politikai cselekvés nem konkrét szakpolitikai döntésekre irányul, hanem a cselekvő belső gazdagítására, élmények szerzésére. Mikecz a menekültválság idején fellépő civil aktivizmust sorolja e körbe.

Az élményelem, élményszerzési motiváció megjelenik más típusú, tehát kifejezetten követeléssel előálló akciók esetén is. A *közösséghez tartozás érzése*, még, ha átmeneti is, de intenzív érzés, mely áthatja a kollektív cselekvésben résztvevőket. A közösség-szervezők tudatosan törekszenek rá, hogy olyan akcióformákat válasszon a tiltakozó csoport, melyet élvezetes végrehajtani. Ennek haszna nem csak a protestálók oldalán nyilvánul meg, hiszen, ha a kollektív cselekvés újszerű, meglepő, egyúttal hatékonyabb eszközzé válik a döntéshozók kizökkentésében (Alinsky 1999).

A *szabad terek* (sequestered social sites, heavens, spatial preserves) relatíve nyitott és részvételi karakterű közterületek a közösségben, ahol az egyének új önbecsülést tanulhatnak, mélyebb, asszertív csoportidentitást alakíthatnak ki, közösségi készségeket, civil erényeket sajátíthatnak el, a kooperációs készségeiket fejleszthetik (Evans–Boyte 1992). Léteznek állandó jelleggel működő szabad terek, például „foglalt házak”, feminista könyvesboltok, közösségi kávézók – Magyarországon ez utóbbi formával találkozhatunk. Vannak terek, melyek átmenetileg, tiltakozások folyamán válnak szabad terré, hazai példa erre a HaHa egyetemfoglalása során a 047-es előadó, később az SZFE hallgatói által elfoglalt egyetemi területek. A szabad tereken való jelenlét szintén élményekkel gazdagítja a résztvevőket, gazdagítja személyiségüket.

Előfordul, hogy a tiltakozáshoz kapcsolódóan *élményt adó támogató eseményt* szerveznek, így olyanok is csatlakozhatnak, akik nem láncolják oda magukat a fákhhoz, nem költöznek be az elfoglalt térre-épületbe. Itthon ez még kevésbé jellemző, de például 2022 áprilisában a pedagógus tüntetéshez szolidaritási koncert is kapcsolódott, ahol ráadásul a támogatói jegyek bevételével a sztrájkalapot támogatták.

Még erőteljesebben van jelen az élményelem a protesztívólok esetében. Ezek olyan tiltakozó események, melyek programjában, külsőségeiben zenei, kulturális fesztiválokra, művészeti happeningekre emlékeztetnek. Itthon tipikus példa ezekre

a Pride, illetve a radikális jobboldal által szervezett fesztiválok (Mikecz 2020). Egyes fesztiválok pedig nem protesztiválok ugyan, de társadalmi küldetésük is van, helyet adnak társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos programelemeknek (pl. O.Z.O.R.A., Sziget, Művészetek völgye, Fényírók fesztiválja). Sajátos a 2015 óta megrendezett Gyüttment fesztivál, mely az életmódot vidéken újrakezdő, a környezettudatos vidéki életet, értékrendet választó emberek éves nagy találkozója. Ezeken az alkalmakon tudásmegosztás és tapasztalatcsere zajlik fesztivál környezetben. Az érdeklődők ki is próbálhatják „kicsiben” a környezettudatos életmód egyes elemeit, hiszen a fesztivál szervezése és megvalósítása folyamán is ügyelnek a környezeti terhelés csökkentésére.¹⁹

Az állampolgári aktivizmus eszközeit aszerint is csoportosíthatjuk, hogy mekkora energiabefektetést kíván a cselekvő részéről. A legegyszerűbb, nevezhetjük első szintnek, a petíciók aláírása. A következő lépcsőfok a tüntetéseken való részvétel. A tiltakozó akciók szervezésében való részvétel még nagyobb elköteleződést, időt és energiát kíván. Sajátos, magas motivációs szintet követelő cselekvéstípus az ún. *prefiguratív cselekvés*, vagy „máshogycselekvés”, mellyel a cselekvők demonstrálhatják az általuk ideálisnak tartott társadalmi-politikai berendezkedést és egyúttal apró lépéseket tesznek afelé, hogy a világot megváltoztassák a hatalom átvétele nélkül (Holloway 2010). Young (2002) az életpolitika mozgalmainak nevezi azokat a tiltakozási formákat, melyek a politikai harcok fölé emelkedve, a civil társadalmon belül bontakoznak ki, vegyítve a személyes és a társadalmi változás célját. Magyarországon a szabad terek működtetői, a vidéken újrakezdők vagy a tudatos vásárlók hozhatók példaként erre a cselekvéstípusra.

Összegzés

A tanulmányban áttekintettük a civilek azon tevékenységeit, melyek valamiképpen a döntéshozók befolyásolására, végső soron a minket körülvevő világ megváltoztatására irányulnak. Ezek az aktivitások széles skálán mozognak az individualizált kollektív cselekvéstől a tiltakozó mozgalmakig, az agytrösztök, watchdog és érdekérvényesítéssel foglalkozó szervezetek tevékenységéig.

Megvizsgáltuk a civil szféra cselekvési lehetőségeit, cselekvéseit és hatóképességét, valamint a magyar civil társadalom és társadalmi mozgalmak tágabb kontextusát is, a körülményeket és eseményeket, melyek húzó, toló vagy visszahúzó tényezőkként hatnak rá.

A kérdést, hogy hatalomnélküliek-e a civilek a magyar illiberális demokráciában, nem lehet egy egyszerű igennel vagy nemmel megválaszolni. Nemzetközi kutatások eredményeit felhasználva bemutattuk, hogy Magyarországon az állampolgári aktivitás régiós viszonylatban is alacsony szintű. A civil társadalom életképessége csökkenő, különösen a finanszírozási lehetőségek, a jogi környezet, a civilekről alkotott kép és az érdekérvényesítő képesség tekintetében romlott a szektor helyzete. Megállapítottuk, hogy 2010–2022 között a sérelmek, mint triggererek jelenléte

állandó az országban, a cselekvési lehetőségstruktúrák valamelyest beszűkültek, de az illiberális magyar rendszer korlátozó és nem elnyomó jellegű (Szabó 2015). Tiltakozásra, másképp cselekvésre van mód, és meg is történik a cselekvés. Igaz, hogy ritkán sikerül a döntéshozók befolyásolása – leginkább a mindenkit érintő egyszerű, partikuláris ügyekben –, de az elemzett mozgalmakban való részvétel, az azokról hallás is módosítja az egyéni és kollektív tapasztalatokat, formálja az értékrendet. A társadalmi mozgalmak nem csak instrumentális célokért küzdenek, hanem mobilizálnak, szervezetet építenek, hozzájárulnak az önfejlesztéshez, kollektív identitást alakítanak ki, a benne résztvevőket (re)szocializálják. Ezek a hatások pedig akkor is érvényesülnek, ha az instrumentális célt nem vagy csak részben sikerült elérniük.

Ha létezik öröklött és szerzett tehetetlenség, létezhet tanult hatóképesség is. Jelenleg az illiberális demokrácia rendszerét a szavazók szűk többsége támogatja, jelentős mértékű a közömbös, illetve apátiába süppedt állampolgárok aránya, így különösen fontos, hogy a másképpcselekvők és másképpgondolkozók kisebbsége aktív maradjon és hallassa hangját. A „hatalomnélküliek hatalma” (Havel 2011) részben abban áll, hogyha változik a társadalom elvárása a politikával, politikusokkal szemben, változnia kell a politikának és a politikusoknak is.

Melléklet

4. táblázat. A civil érdekérvényesítést érintő és kiváltó események és következményeik, 2010–2022

Esemény	Következmény
2010	
Alkotmánybíróság létszámának megemlése és tagjainak feltöltése a parlamenti kétharmad segítségével	A jövőben számos alkotmányosság szempontjából aggodalmas ügyben a kormány igényei szerinti döntések.
Új médiatörvények ²⁰	A széleskörű jogosítványokkal ²¹ bíró Médianács tagjait a kormánypárt jelölte és választotta meg. Egymillióan a magyar sajtószabadságért (Milla) Facebook-csoport megalakulása, mely a következő két évben rengeteg tüntetés szervezője lett – a sajtószabadságot érintően eredmény nélkül.
A jogalkotásról szóló törvény ²² változása	A jogalkotási folyamat lehetséges felgyorsítása, a 2011-es év „törvénygyártása”
A jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről szóló törvény ²³ megalkotta a stratégiai partnerségi megállapodás intézményét.	Stratégiai partnerségi megállapodást a kormány az elkövetkező években csak baráti szervezetekkel kötött, hiába kérték ezt az adott területen működő fontos civil szervezetek.
Az épített környezet védelméről szóló törvény ²⁴ alapján 2010-ben néhány kerület megtiltotta az utcán élest.	Börtönbe zárhatóak lettek a hajléktalan emberek. Tiltakozások és alkotmánybírósági eljárás után 2013-ban az Alaptörvénybe is bekerült a hajléktalanság szankcionálhatósága, módosult a szabálysértési törvény ²⁵ és sok önkormányzat rendeletben jelölt ki „hajléktalanmentes övezeteket”.
2011	
Új alkotmány ²⁶ és hozzá kapcsolódóan 200 új törvény, köztük 63 kétharmados.	Tiltakozások a jövő nemzedékéért felelős országgyűlési biztos intézményének megszüntetése (illetve „lefokozása”) és a választójogi törvény változása ²⁷ miatt, további tüntetések a sajtószabadságért – eredmények nélkül.
Új civil törvény, ²⁸ a civil támogatások rendszerének átalakítása: az új szervezetben, a Nemzeti Együttműködési Alapban civil delegáltak nem kapnak helyet a döntéshozásban.	A támogatásból a konfrontatív szervezetek kiestek.
2012	
Felsőoktatási törvény ²⁹ változása	A Hallgatói Hálózat mozgalma, egyetemfoglalás 2013-ban (0,47-es előadó), koalícióépítés, a kormánnyal való tárgyalásokon részsikerek.
	Milla tüntetések a sajtószabadságért és a választójogi törvény miatt.

Esemény	Következmény
2013	
Az állami földhaszonbérlet szerződések lejártával a szerződések megújítása során visszaélések.	Ángyán professzor tiltakozása, őt ért retorziók, kishantosi ökolgazdaság miatti tiltakozások, perek.
Az Alaptörvény negyedik módosítása	Demonstrációk, erőteljes nemzetközi visszhang, Joggal a Demokráciáért Európai Bizottság kifogásai. ³⁰ Ez utóbbiakat az ötödik módosítás korrigálta, de a többi változás maradt.
2014	
A választáson újabb Fidesz 2/3-os győzelem	Tömegdemonstrációk indultak, de konkrét célok és követelések hiányában elhaltak.
A Norvég civil támogatási alapot kezelő magyar civil szervezetek „megtámadása”.	Jogsértést a hatóságok nem állapítottak meg, de a szervezetek diszkreditálódtak, a „norvég bűnözés” fogalma a köztudatba került. A jelenlegi időszakban Magyarországon nincsenek az alapokból finanszírozott programok (komoly pénzügyi veszteséget okozva az országnak és a civil szférának), mivel a kormány 2021-ben nem fogadta el, hogy egy brüsszeli iroda által szakmailag legalkalmasabbnak tartott pályázó kapja a civil alaprészt kezelésének megbízását.
Netadó (internet adó) bevezetésének tervezete	Tüntetések nyomán a törvénytervezet visszavonása.
2015	
Menekülthullám	Megmozdultak a civilek a menekültek megsegítésére, demonstrációk, közbeszédben uralkodó téma lett a kérdés (következő években politikai akciók hivatkozási alapja, kiváltó oka). 2020-ban az Európai Unió bírósága megállapította Magyarország jogsértését a menekültek tranzit zónában tartása miatt. ³¹
Vasárnapi boltzár hatályba lépése ³²	Népszavazási kezdeményezés, 2016-ban a törvény visszavonása.
Új földtörvény ³³	A zöld szervezetek kampányának köszönhetően a köztársasági elnök az alkotmánybírósághoz fordult, mely a természetvédelmi területek privatizálásának lehetőségét alkotmányellenesnek találta, de a törvény más vitatott részei hatályba léphettek. ³⁴

Esemény	Következmény
2016	
A köznevelés centralizálása (és helyzete)	Kockás inges és Tanítanék mozgalom, tömegtüntetések (széles társadalmi támogatottsággal), Közoktatási Kerekasztal tárgyalások, melyről a pedagógus szakszervezetek 2017-ben kivonultak javaslataik figyelmen kívül hagyása miatt. A köznevelést és a pedagógusok helyzetét illetően állandósultak a tiltakozások, tüntetések és petíciók. 2019-ben sztrájkot készítettek elő a pedagógus szakszervezetek, de nem tudtak megegyezni az elégséges szolgáltatás mértékében. 2022-ben meg is valósult a kormány által jogellenesnek tartott pedagógus sztrájk, amit a Kúria végül jogszerűnek talált. 2022-ben először kormányrendelet, majd törvény gyakorlatilag ellehetetlenítette a pedagógusok sztrájkjogát, az ügyben beadványt nyújtottak be az Alkotmánybírósághoz.
Az egészségügy helyzete	Sándor Mária, a „fekete ruhás nővér” mozgalma 2015–2017: tüntetések, flashmobok, petíció. A mozgalomhoz csatlakozott a Független Egészségügyi Szakszervezet és a Magyar Egészségügyi Szakdolgozói Kamara, a minisztériummal történő egyeztetésen részeredményeket értek el. A kamara utóbb etikai vizsgálatot indított Sándor Mária ellen, reakcióként megmozdultak a civilek („El a kezekkel Sándor Máriától!” Fb-csoport, szolidaritási nyilatkozatok civil és szakmai szervezetektől). Az etikai eljárást visszavonták, de 2017-ben öngyilkosságot kísérelt meg a fekete ruhás nővér.
A Liget projekt terve	Ülősztrájk, fához láncolás, tíz szakmai szervezet tiltakozása, Greenpeace felmérése a budapestiek körében. ³⁵ 2019-ben ígéretet tett a kormány, hogy nem folytatja a beruházást, de 2022 nyarán úgy tűnik, mégis folytatja.
Migráció ellenes kampány 15 Mrd Ft-ból	A Kétfarkú Kutya Párt ellenkampánya crowdsourcingból.
Kvóta ellenes népszavazás	A népszavazás „meghackelése”: sikeres mozgósítás érvénytelen szavazatok leadására.
Magyarország legolvasottabb napilapjának, a Népszabadságnak a bezárása. Előzmény, hogy a Mediaworks Hungary Zrt. tulajdonába került a lap, számos megyei lap mellett.	Hiábavaló tüntetések itthon és Brüsszelben.
2017	
	Tavasszal rendszerellenes tüntetések általános elégedetlenség miatt.
A felsőoktatási törvény változása ³⁶ (ragadványneven lex CEU), mely a Soros György névvel összehozott Central European University működését nehezítette meg Magyarországon.	Tiltakozó megmozdulások, jogi lépések a törvényi feltételek teljesítésére. 2018-ban az egyetem Bécsbe költözött. Az Európai Unió Bírósága 2020-as ítéletében Magyarország kötelezettségszegését állapította meg a törvény kapcsán. ³⁷

Esemény	Következmény
A külföldről támogatott civil szervezetekről szóló törvény ³⁸ regisztrációs kötelezettséget állapított meg az érintett szervezetek számára, egyúttal nyilvános listán való megjelenésüket és kötelezettséget, hogy kiadványaikon feltüntessék a külföldről való támogatás tényét.	A Greenpeace petíciót indított, számos utcai tiltakozást szervezett, nemzetközi közösséghez fordult – hiába. 2020-ban az Európai Unió Bírósága megállapította Magyarország jogsértését a törvény miatt. ³⁹
A kormány médiafölénye	A Nyomtass te is! közösségi hetilap elindulása
2024-es nyári olimpia megrendezésének terve	A Momentum Mozgalom NOlimpia sikeres kampánya nyomán az olimpiai pályázat visszavonásra került. Az év folyamán a mozgalom párttá vált és gyors növekedésnek indult.
2018	
Parlamenti választás	Szavazók mobilizálása (magas, 69,7%-os részvételi arány). Az egyfordulós választási rendszer hátrányait kiküszöbölendő néhány helyen egyeztetett vagy egyoldalú visszalépés történt, azonban az állampolgárok tömegei „stratégiai szavazatot” adtak le, azaz a legesélyesebb ellenzéki jelöltre szavaztak.
	Az aHang kampányplatform és testvéroldala, a „SzabadaHang” megalakulása. Számtalan ügyet támogatnak, ösztönöznek azóta.
Újabb kétharmados Fidesz győzelem a választásokon	A csalódottság ismét tízezreket vitt az utcára, nyárra elhaltak a tüntetések.
Sajtókampány baloldali liberális művészek ellen	
Az Alaptörvény hetedik módosításával útmutatást kaptak a bírók a jogértelmezéshez: döntéseikben a jogszabályok célját is figyelembe kell venniük, mely a jogszabály preambulumból, illetve a jogszabály megalkotására vagy módosítására irányuló javaslat indoklásából olvasható ki. Bekerültek az Alaptörvénybe a közigazgatási bíróságok.	A nyolcadik Alaptörvény-módosítás 2019-ben nemzetközi nyomásra visszaállította a bíróságokra vonatkozó korábbi rendelkezéseket.
	Az EU parlament megszavazta a 7 cikkely szerinti eljárást az EU alapértékeinek szisztematikus megsértése miatt, 12 kulcsterületen, köztük civil társadalom elleni támadások miatt..
„Rabszolgatörvény” ⁴⁰ (mely az elrendelhető túlórák számát növelte meg és három éves munkaidőkeretet vezetett be)	Nagyszabású tiltakozások indultak (pl. MTVA székház ostroma), a következő év elejére is átnyúlva – eredményt nem ért el.
A Közép-Európai Sajtó és Média Alapítvány (KESMA) 400 médiacég felett nyert kontrollt. Az ügyletet nemzetstratégiai jelentőségűnek minősítették, így nem vizsgálta sem verseny-, sem médiahatóság.	Az Alkotmánybíróság azt állapította meg, hogy a KESMA „nemzetstratégiaivá” minősítése nem ütközik alkotmányos aggályokba. ⁴¹

Esemény	Következmény
2019	
	Online tüntetésnapotár létrehozása
Helyi önkormányzati választások	Főpolgármesteri előválasztás megszervezése, a nagyvárosok felében, a fővárosban, néhány kisebb városban a közös ellenzéki jelölt nyert – több esetben civil jelölt.
MTA-átszervezés, ⁴² új NAT, kulturális törvény változása ⁴³	Tiltakozások, tüntetések – eredmény nélkül.
Greta Thunberg mozgalma, globális klímasztrájkok világszerte	Klímatüntetések Budapesten rengeteg diák részvételével, év végére a kormányzati kommunikációban megjelent a klímaváltozás elleni harc fontossága.
	Kiemelkedően sok sztrájk és sztrájkjal való fenyegetés az év folyamán. A multinacionális társaságok sztrájkjai jellemzően célt értek, a Magyar Posta és BKV dolgozói sztrájk nélkül tudtak megegyezni.
	Öt év küzdelem után az Otthonápolók mozgalma szakpolitikai sikert ért el (ápolási díj összegének növekedése).
2020	
Az egyetemi modellváltás 2018 óta zajlik, 2020-ban a Színház és Filmművészeti Egyetem (SZFE) is sorra kerül.	SZFE tanárok felmondása, diákok tüntetése, látványos akciói, 71 napos egyetemfoglalás. A követelések nem teljesültek. Megalakult a Freesze Egyesület, diplomamentő programjában a volt SZFE-s diákok külföldi partneregyetemeken fejezhették be tanulmányukat. Közösségi alkotóműhely és képzőhely lett az egyesület. ⁴⁴
COVID-vészhelyezethez kapcsolódó számtalan vitatott intézkedés ⁴⁵	Rengeteg petíció, a gyűlekezési jog felfüggesztése nyomán kreatív tüntetési formák (online tüntetés, „dudálás tüntetés”). Az önkormányzatokat érő forráselvonás kapcsán elutasított alkotmánybírósági beadvány ⁴⁶ született, az iparüzési adó elengedése és az önkormányzatok kompenzálása tárgyában sikertelen egyeztetés zajlott a kormány és a MÖSZ között.
	Bírósági döntések: kártérítések a börtönviszonyok miatt, Gyöngyöspátán a szegregált oktatás miatt, MTVA székház-ostrom miatti ügyek. Az Európai Unió Bírósága megállapította Magyarország jogsértését több ügyben.
Budai Várban zajló építkezések a gyújtópont, de eddig több mint 3000 beruházást nyilvánítottak kiemeltté kormányrendeletben. Ilyenkor érvényét veszti minden olyan törvényi előírás vagy jogszabály, ami akadályozná az építkezés megvalósítását. ⁴⁷	Stop! Kiemelt beruházások nevű akciócsoport létrejötté, ⁴⁸ mely azóta is aktív.
Alkotmány kilencedik módosítása (LMBQT emberek diszkriminálása ⁴⁹)	Eredménytelen tiltakozások.

Esemény	Következmény
Az Index főszerkesztőjének leváltása	Sem tüntetések, sem az Index munkatársainak felmondása nem változtatta meg a helyzetet. A távozók létrehozták a Telexet, mely közösségi finanszírozással működik.
2021	
A hatályos egyfordulós választójogi rendszerben minél több a jelölt, annál kisebb a kormánypárti jelölt legyőzésének esélye. A 2018-as választásokon néhány helyen történt visszalépés az esélyesebb jelölt javára. A 2019-es helyi önkormányzati választások közös ellenzéki jelöltek sikerei rámutattak e megoldás életképességére.	Előválasztás
2022 első féléve	
Ukrán háború	A civilek ismét megmozdultak a menekültek segítésére, tüntetések a békéért.
	Klímatüntetés
Parlamenti választások	Széleskörű civil aktivitás a választások tisztaságáért, kampány a választáson való részvételért.
Újabb kétharmados Fidesz győzelem a választásokon	A csalódottság ismét tízezreket vitt az utcára, nyárra elhaltak a tüntetések.
	Pedagógusok sztrájkja, tüntetése.

Forrás: Saját szerkesztés.

Irodalom

- Ágh Attila (2016): Vitairat a „civilek hatalmáról” – A védekező társadalom avagy a civilek hatalma: töprengések a magyar civil társadalom helyzetéről. In: Antal Attila (Szerk.): *A civilek hatalma: a politikai tér visszafoglalása*. Budapest: Noran Libro. pp. 11–47.
- Alinsky, Saul D. (1999): *A civil szervezkedés ábécéje*. Budapest: Bagolyvár Kiadó.
- Berki Erzsébet (2019): Munkaügyi akciók 2010 és 2019 között *Magyarországon, különös tekintettel a sztrájkokra*. Friedrich Ebert Stiftung Magyarország. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/15596.pdf> (Letöltve: 2022. 05. 03.)
- Boda András (2014): Megtámadták a Fidesz székházát – helyszíni az internetadó elleni tüntetésről. *nol.hu*, 2014. 10. 26. <http://nol.hu/belfold/tiz-perc-utan-orban-lemondasat-koveteltek-helyszini-az-internetado-elleni-tuntetesrol-1494737> (Letöltve: 2022. 08. 02.)
- Bodnár Zsuzsa (2021): „Elég volt az urambátyámvilágból!” – a Budai Vár után Balatonaligán folytatódik a kiemelt beruházások elleni kampány. *atlatszo.hu*, 2021. 11. 22. <https://atlatszo.hu/kozugy/2021/11/22/eleg-volt-az-uram-batyam-vilagbol-a-budai-var-utan-balatonaliganfolytatodik-a-kiemelt-beruhazasok-elleni-kampany/> (Letöltve: 2022. 08. 03.)
- Cohen, Jean–Arato, Andrew (1992): *Civil Society and Political Theory*. Cambridge: MIT Press.

- European Commission (2012): *Eurobarometer 65.1* (Feb-Mar 2006). TNS OPINION & SOCIAL, Brussels [Producer]. GESIS Data Archive, Cologne. ZA4505 Data file Version 1.0.1, <https://doi.org/104232/110973> (Letöltve: 2022. 05. 30.)
- European Commission (2015): *Eurobarometer 77.3* (2012.) GESIS Data Archive, Cologne. ZA5612 Data file Version 2.0.0, <https://doi.org/104232/112050>.
- Európai Unió Bírósága (2020a): 60/20. sz. *Sajtóközlemény*. <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-05/cp200060hu.pdf> (Letöltve: 2022. 08. 01.)
- Európai Unió Bírósága (2020b): 73/20. sz. *Sajtóközlemény*. <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-06/cp200073hu.pdf> (Letöltve: 2022. 08. 01.)
- Európai Unió Bírósága (2020c): 125/20. sz. *Sajtóközlemény*. <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2020-10/cp200125hu.pdf> (Letöltve: 2022. 08. 01.)
- Evans, Sarah M.–Boyte, Henry C. (1992): *Free Spaces. The Sources of Democratic Change in America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gláti Antal (2021): Utópia a jelenben – 10 éves az Occupy-mozgalom. *Mérce*, 2021. október 19. 7:30. <https://merce.hu/2021/10/19/utopia-a-jelenben-10-eves-az-occupy-mozgalom/> (Letöltve: 2022. 06. 30.)
- Habermas, Jürgen (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: Gondolat.
- Havasi Virág (2020): Közösségfejlesztés és civil társadalom. *Szellem és tudomány*, 11., Különszám, pp. 211–221.
- Havel, Vaclav (2011): Vaclav Havel előszava. In: Crawshaw, Steve–Jackson, John: *Civil bátorság. A hatalomnélküliek hatalma*. Budapest: HVG Kiadó. pp. 9–10.
- Holloway, John (2010): *Crack Capitalism*. London: Pluto.
- Hvg.hu (2017): Orbán megmagyarázta az illiberális demokráciát. *hvg.hu*, 2017. 04. 26. https://hvg.hu/itthon/20170426_Orban_megmagyarázta_az_illiberális_demokraciat (Letöltve: 2022. 07. 30.)
- Hvg.hu (2022): Benyújtotta Varga Judit az „EU-s pénzszerző” törvényt: ezeket vállalja a kormány. *hvg.hu*, 2022. 07. 19. https://hvg.hu/gazdasag/20220719_Benyujtotta_Varga_Judit_az_EUs_penzszerzo_torvenyt_ezeket_vallalja_a_kormany (Letöltve: 2022. 07. 30.)
- Klág Dávid (2022): Nem hosszabbítják meg a Tilos Rádió frekvenciáját. *telex.hu*, 2022. április 14. <https://telex.hu/kult/2022/04/14/nem-hosszabbitjak-meg-a-tilos-radio-frekvencijat> (Letöltve: 2022. 08. 03.)
- McAdam, Doug (2013): Cognitive Liberation. In: Snow, David A.–della Porta, Donatella, Klandermans, Bert–McAdam, Doug (Eds.): *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*. Wiley-Blackwell.
- McAdam, Doug–Tarrow, Sidney–Tilly, Charles (2002): *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meyer, Michael–Moder, Clara Maria–Neumayr, Michaela–Traxler, Nicole–Vandor, Peter (2017): Patterns in Civil Society in Central and Eastern Europe: A Synthesis of 16 Country Reports and an Expert Survey. In: Vandor, Peter–Traxler, Nicole–Millner, Reinhard–Meyer, Michael (Eds.): *Civil Society in Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Vienna: Erste Foundation. pp. 12–43.
- Mikecz Dániel (2020): *Semmit rólunk nélkülünk. Tüntetések, politikai aktivizmus az Orbán-rezsim idején*. Budapest: Napvilág.
- Nárai Márta–Reisinger Adrienn (2016): *Társadalmi felelősségvállalás és részvétel – a lokális és területi közösségi folyamatokban*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- Oroszi Babett (2019): Milliókat kért két minisztérium néhány adatigénylés megválaszolásáért. *hvg.hu*, 2019. 09. 11. https://hvg.hu/itthon/20190911_Milliokat_kert_ket_miniszterium_nehany_adatigenyles_megvalaszolasaert (Letöltve: 2022. 05. 03.)

- Pálfi Rita (2018): Versenyfutás csigajelmezben a vonattal: az álom a 80 km per órás sebesség *euronews.com*, 2018. 07. 30. <https://hu.euronews.com/2018/07/30/versenyfut-as-csigajelmezben-a-vonattal-az-alom-a-80-km-per-oras-sebesseg>
- Reisinger Adrienn–Nárai Márta (2018): Az állampolgári aktivitás mérésének módjai. *Civil Szemle*, 15., (2.), pp. 29–49.
- Salamon, Lester–Anheier, Helmut (1998): Social Origins of Civil Society. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 9., (3.), pp. 213–248.
- Scheiring Gábor (2005): *Lásd a rendszert! Az alterglob mozgalom*. Budapest: Védegylet.
- Sebály Bernadett–Vojtonovszki Bálint (Szerk.) (2016): *A hatalom társadalmá vagy a társadalom hatalma? A közösségszervezés alapjai*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Snow, David A.–Benford, Robert D. (1992): Master Frames and Cycles of Protest. In: Morris, Aldon–McClurg Mueller, Carol (Eds): *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press.
- Snow, David A.–Rochefford, Jr. Burk E.–Worden, Steven K.–Benford, Robert D. (1986): Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation. *American Sociological Review*, 51., (4.): pp. 464–481.
- Szabó Imre Szilárd (2016): Sztrájkjogi problémák. *Magyar munkajog e-folyóirat*, (1), http://hlj.hu/letolt/2016_1/M_04_Szabolmr_hlj_2016_1.pdf (Letöltve: 2022. 05. 03.)
- Szabó Máté (2015). Az új autoritarizmus és a hibrid rendszerek kihívása a posztkommunista civil társadalom számára. *Civil Szemle*, 12., (4.), pp. 5–23.
- TASZ (2020): *Strasbourg: Törvénytelenül tiltották meg az Orbán háza elé szervezett tüntetést*. 2020. október 6. <https://tasz.hu/cikkek/strasbourg-torvenytelenul-tiltottak-meg-az-orban-haza-ele-szervezett-tuntetest> (Letöltve: 2022. 08. 01.)
- Tarrow, Sidney G. (2011): *Power in movement. Social movements and Contentious politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TI (2020): Újabb pert nyertünk: Az EMMI nem kérhet pénzt a Tao-adatokért! *Transparency International*, 2020. május 05. <https://transparency.hu/hirek/ujabb-pert-nyertunk-az-emmi-nem-kerhet-penzt-a-tao-adatokert/> (Letöltve: 2022. 08. 01.)
- Tilly, Charles (2004): *Social movements 1768–2004*. London: Paradigm Press, Boulder.
- Tóth Fruzsina (2016): Hétköznapi ellenállások. In: Antal Attila (Szerk.): *A civilek hatalma: a politikai tér visszafoglalása*. Budapest: Noran Libro. pp. 201–211.
- USAID (2018a): A Civil Társadalmi Szervezet Fenntarthatósági Indexe Magyarország esetében 2017-ben. *Civil Szemle*, 15., (3.), pp. 85–99.
- USAID (2018b): The 2017 Civil Society Organization Sustainability Index for Hungary. *Civil Szemle*, 15., (3.), pp. 101–115.
- USAID-ICNL (2011): *2010 Civil Society Organisation Sustainability Index – Central and Eastern Europe and Eurasia*. United States Agency for International Development.
- USAID-ICNL (2012): *2011 Civil Society Organisation Sustainability Index – Central and Eastern Europe and Eurasia*. United States Agency for International Development.
- USAID-ICNL (2013): *2012 Civil Society Organisation Sustainability Index – Central and Eastern Europe and Eurasia*. United States Agency for International Development.
- USAID-ICNL (2014): *2013 Civil Society Organisation Sustainability Index – Central and Eastern Europe and Eurasia*. United States Agency for International Development.
- USAID-ICNL (2015): *2014 Civil Society Organisation Sustainability Index – Central and Eastern Europe and Eurasia*. United States Agency for International Development.
- USAID-ICNL (2016): *2015 Civil Society Organisation Sustainability Index – Central and Eastern Europe and Eurasia*. United States Agency for International Development.

- USAID-ICNL (2017): *2016 Civil Society Organisation Sustainability Index – Central and Eastern Europe and Eurasia*. United States Agency for International Development.
- USAID-ICNL (2018): *2017 Civil Society Organisation Sustainability Index – Central and Eastern Europe and Eurasia*. United States Agency for International Development.ú
- USAID-ICNL (2019): *2018 Civil Society Organisation Sustainability Index – Central and Eastern Europe and Eurasia*. United States Agency for International Development.
- USAID-ICNL (2020): *2019 Civil Society Organisation Sustainability Index – Central and Eastern Europe and Eurasia*. United States Agency for International Development.
- USAID-ICNL (2021): *2020 Civil Society Organisation Sustainability Index – Central and Eastern Europe and Eurasia*. United States Agency for International Development.
- Vég Márton (2018): Valaki mégis befizette a bevándorlási különadót. *napi.hu*, 2018. november 22. <https://www.napi.hu/magyar-gazdasag/bevandorlasi-kulonado-civil-orban-kormany.673781.html> (Letöltve: 2022. 08. 06.)
- Velencei Bizottság (2013): *Vélemény Magyarország Alaptörvényének negyedik módosításáról*. https://helsinki.hu/wp-content/uploads/Velencei_Bizottsag_CDL-AD_2013_012_Velemeny_az-Alaptorv%C3%A9ny_negyedik_modos%C3%ADtasarol_HUN.pdf (Letöltve: 2022. 08. 01.)
- Whitehead, Laurence (2014): Antidemocracy Promotion. Four Strategies in Search of a Frame work. *Taiwan Journal of Democracy*, 10., (2.), pp. 1–24.
- Young, Michael P (2002): Confessional Protest: The Religious Birth of U.S. National Social Movements. *American Sociological Review*, 67., (5.), pp. 660–688.
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 1997. november. <http://fareedzakaria.com/articles/other/democracy.html> (Letöltve: 2022. 07.31.)

Egyéb internetes források

- <https://ahang.hu/kampanyok/> (Letöltve: 2022. 07. 03.)
- <https://ahang.hu/rolunk/> (Letöltve: 2022. 07. 03.)
- <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20170914-1> (Letöltve: 2022. 06. 30.)
- <https://gyuttmentfesztival.hu/a-gyuttment-elindult-egy-uton/> (Letöltve: 2022. 06. 30.)
- <https://ligetvedok.hu/szakmai-szervezetek/> (Letöltve: 2022. 06. 28.)
- [http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/48bc0b225bef52f2c1257e3f004d26f1/\\$FILE/0016_2015_hat%C3%A1rozat.pdf](http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/48bc0b225bef52f2c1257e3f004d26f1/$FILE/0016_2015_hat%C3%A1rozat.pdf)
- <https://web.archive.org/web/20141220051443/http://mno.hu/belfold/vandalizmus-a-fidesz-szekhazanal-1255297/#> (Letöltve: 2022. 06. 30.)
- <https://www.alkotmanybirosag.hu/kozlemeny/nem-alaptorveny-ellenes-a-kozep-europai-sajto-es-media-alapitvany-bovitesi-szandekat-nemzetstrategiai-jelentosegunek-minosito-kormanyrendelet>
- <https://www.corganisers.org.uk/what-is-community-organising/> (Letöltve: 2022. 06. 30.)
- <https://www.facebook.com/stopkb> (Letöltve: 2022. 08. 05.)
- <https://www.fhi360.org/> (Letöltve: 2022. 06. 02.)
- <https://www.freeszfe.hu/> (Letöltve: 2022. 08. 02.)
- http://www.hirhatar.hu/index_cikk.php?hh=szegenykorhaz-a-nemzetgazdasagi-miniszterium-elott (Letöltve: 2022. 08. 01.)
- <https://www.kimittud.hu> (Letöltve: 2022. 08. 05.)
- https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpt017a.html (Letöltve: 2022. 06. 28.)
- https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0073.html (Letöltve: 2022. 06. 28.)
- <https://www.nyomtassteis.hu/letoltes/> (Letöltve: 2022. 08. 03.)

<https://regi.cka.hu/bemutakozas/> (Letöltve: 2022. 06. 28.)

<http://www.szabadradiok.hu/hu/node/3> (Letöltve: 2022. 08. 03.)

Jegyzetek

¹ Például, amikor Salamon–Anheiner (1998) definiálja a nonprofit szektort, kizárja abból a párt-politikai és hitéleti célok szolgálatát.

² Az illiberális demokrácia fogalmát először Fareed Zakaria (1997) használta, értelmezésében azt jelenti, hogy egy adott országban a politikai szabadságjogok erőteljesebben biztosítottak, mint a polgári szabadságjogok. Úgy is mondhatjuk, hogy vannak kompetitív, szabad választások, de a szabadságjogok korlátozottak. Az illiberalizmus mértéke alapján széles skálán helyezkednek el az országok. Orbán Viktor 2014-ben Tusnádfürdőn használta először a kifejezést, melynek szükségességét később úgy magyarázta, hogy a liberális demokráciák kevésbé voltak sikeresek abban, hogy a nemzeti érdekeket szolgálják, a közösségi vagyont megvédjék. Máskor úgy definiálta, hogy az illiberális demokrácia az, amikor nem a liberálisok nyernek (hvg.hu 2017).

³ Ezt a típusú, politikai aktivizmust érintő kérdést utoljára ekkor kezdték.

⁴ Are you active citizen? 14/09/2017

(<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20170914-1>)

⁵ 2018. évi LV. törvény a gyülekezési jogról

⁶ <http://www.szabadradiok.hu/hu/node/3>

⁷ <https://www.nyomtassteis.hu/letoltes/>

⁸ <https://kimittud.hu/>

⁹ 2012. évi CLIX. törvény a postai szolgáltatásokról

¹⁰ 2012. évi XLI. törvény a személyszállítási szolgáltatásokról

¹¹ Lásd. USAID-ICNL civil jelentések.

¹² https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0073.html

¹³ <https://www.organisers.org.uk/what-is-community-organising/>

¹⁴ <https://regi.cka.hu/bemutakozas/>

¹⁵ <https://ahang.hu/rolunk/>

¹⁶ https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpt017a.html

¹⁷ 2018. évi XLI. törvény az egyes adótörvények és más kapcsolódó törvények módosításáról, valamint a bevándorlási különadóról

¹⁸ <https://web.archive.org/web/20141220051443/http://mno.hu/belfold/vandalizmus-a-fidesz-szek-hazanal-1255297/#>

¹⁹ <https://gyuttmentfesztival.hu/a-gyuttment-elindult-egy-uton/>

²⁰ 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról (Mttv.); 2010. évi CIV. törvény a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól

²¹ A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság önálló szabályozási szerv, szervei az elnöke, Média-tanácsa és Hivatala. A Média tanács ellenőrzi és biztosítja a sajtószabadság érvényesülését, kiírja és eldönti a frekvenciapályázatokat, monitorozza a médiatartalmat, és felügyeli az Smtv. tartalmi szabályainak betartását (Smtv. 13–20.§), kezeli a közszolgálati alapot, piacelemzést végez, és versenyszabályokat érvényesít a médiapiacra, illetve további feladatokat lát el (Mttv. 132. §). Tevékenysége során bírságot szabhat ki. Az új törvény a Média tanács hatáskörébe emelte azokat a jogkérdéseket, amelyeket azelőtt bíróság bírálhatott el. Ilyen az emberi méltóság és más alkotmányos jogok védelme, a magánélet és az egyéb személyhez fűződő jogok sérelme (Smtv. 14. §, 16. §, 18. §).

²² 2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról

²³ 2010. évi CXXXI. törvény a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről

- ²⁴ 1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről
- ²⁵ Az Alaptörvény negyedik módosítása; A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény módosítása
- ²⁶ Alaptörvény (2011. április 25.)
- ²⁷ 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról
- ²⁸ 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról
- ²⁹ 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról
- ³⁰ Velencei Bizottság (2013).
- ³¹ Európai Unió Bírósága (2020a).
- ³² 2014. évi CII. törvény a kiskereskedelmi szektorban történő vasárnapi munkavégzés tilalmáról
- ³³ 2015. évi CCIV. törvény az állami földvagyon kezelésével összefüggő egyes törvények módosításáról
- ³⁴ [http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/48bc0b225bef52f2c1257e3f004d26f1/\\$FILE/0016_2015_hat%C3%A1rozat.pdf](http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/48bc0b225bef52f2c1257e3f004d26f1/$FILE/0016_2015_hat%C3%A1rozat.pdf)
- ³⁵ <https://ligetvedok.hu/szakmai-szervezetek/>
- ³⁶ 2017. évi XXV. törvény a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény módosításáról
- ³⁷ Európai Unió Bírósága (2020c).
- ³⁸ 2017. évi LXXVI. törvény a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról
- ³⁹ Európai Unió Bírósága (2020b).
- ⁴⁰ 2018. évi CXVI. törvény a munkaidő-szervezéssel és a munkaerő-kölcsönzés minimális kölcsönzési díjával összefüggő egyes törvények módosításáról
- ⁴¹ <https://www.alkotmanybirosag.hu/kozlemeny/nem-alaptorveny-ellenes-a-kozep-europai-sajto-es-media-alapitvany-bovitesi-szandekat-nemzetstrategiai-jelentosegunek-minosito-kormanyrendelet>
- ⁴² 2019. évi LXVIII. törvény a kutatás, fejlesztés és innovációs rendszer intézményrendszerének és finanszírozásának átalakításához szükséges egyes törvények módosításáról
- ⁴³ 2019. évi CXXIV. törvény a Nemzeti Kulturális Tanácsról, a kultúrstratégiai intézményekről, valamint egyes kulturális vonatkozású törvények módosításáról
- ⁴⁴ freszfe.hu
- ⁴⁵ 2020. évi XII. törvény a koronavírus elleni védekezésről, mely határozatlan időre megteremtette a rendeleti kormányzás lehetőségét; Magyarország 2020. évi központi költségvetésének a veszélyhelyzettel összefüggő eltérő szabályairól szóló 92/2020. (IV.6.) Korm. rendelet, mely a személyigépjárműadót vonta el az önkormányzatoktól, emberierőforrás-miniszter által elrendelt 60 százalékos kórházi ágyfelszabadítás, a kínai és orosz vakcinák alkalmazhatósága, lélegeztetőgép beszerzések, maszkviselés szabályai, stb.
- ⁴⁶ <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/3598AAE5750565CAC125856C005C1A37?OpenDocument>
- ⁴⁷ Bodnár (2021).
- ⁴⁸ <https://www.facebook.com/stopkb>
- ⁴⁹ „Az apa férfi, az anya nő” alkotmányos rendelkezése és az örökbefogadás házassághoz kötése következtében a meleg párok jelenleg nem fogadhatnak gyereket örökbe.
- ⁵⁰ 2020. évi XCII. törvény egyes igazságügyi tárgyú törvények módosításáról

A VIDÉK EGÉSZSÉGE

EGY KORMÁNYHIVATALI EGÉSZSÉGÜGYI SZŰRŐPROGRAM EREDMÉNYEI

Rákóczi Attila–Gaálné Maráczai Gabriella

„Az egészségmegőrzés az emberekkel együtt valósul meg. Képessé kell tenni az egyéneket arra, hogy saját egészségük érdekében aktívan cselekedjenek. [...] Fejleszteni kell a csoportok, szervezetek, közösségek készségét és lehetőségeit arra, hogy az egészséget meghatározó tényezőket pozitívan befolyásolják.” (Dzsakartai Nyilatkozat – részletek)

Bevezetés

A társadalom, a gazdaság megfelelő működésének és fenntartható fejlődésének egyik feltétele a közegészségügyi-járványügyi biztonság, valamint a közösség egészségének védelme (Mató-Juhász–Szegedi 2016). A Covid–19 okozta pandémia időszaka erre mindinkább rávilágított. Utóbbi számos kutatás és tanulmány erősíti, köztük Pleyers (2021) munkája is. Európa más országaihoz hasonlóan hazánkban a kilencvenes évekre nyilvánvalóvá vált, hogy a közösség egészségének védelme csak hatósági eszközökkel nem garantálható. Elkezdődött egy olyan folyamat, mely kutatások, elemzések eredményeivel alátámasztva rámutatott arra, hogy a nép egészségének ügye nemcsak az egészségügy ügye. Berent (2003) arra is rámutat, hogy az iskolázás és a nyugdíj mellett az egészségügy az állami szerepvállalás után az egyén és a családok felelőssége is. A finanszírozási kérdésekről, állami szerepvállalásokról Karner (2008) modellelemzéseket végzett. Budai és szerzőtársai (Brecsok 2019a) a társadalmi közfeladatellátás, közfeladellátás relációit elemzik társadalmi, önkormányzati és központi államigazgatási szinteken. A „gondoskodó állam” egészségügyi vetületeit is taglalja Csoba 2017-ben írt tanulmányában. Az egészségügyi megelőző tevékenységekben, szűrővizsgálatokban, a beteggondozásban nagy jelentősége van a civil szerveződéseknek is (Vitrai 2021). Utóbbira mutat rá többek között Nárai (2004), Bocz (2009), Kákai (2009) és Péntek (2005) kutatása is. Ez új alapokra helyezte a társadalom egészséggel kapcsolatos stratégiáját

és változásokat indukált a gyógyító-megelőző gyakorlat és a népegészségügy kapcsolatrendszerében is. Mindemellett nyilvánvalóvá vált, hogy az egyén aktív közreműködésére is szükség van, és ehhez a helyes magatartás orientálása, mint a megelőzés eszköze is jelentékenyen hozzájárulhat.

A Békés Megyei Kormányhivatalt vezető főispán, dr. Takács Árpád, 2017-től egy átfogó, társadalmi alapokon nyugvó területi közigazgatást hirdetett meg a megyében. Ennek lényege, hogy a kormányhivatal a megyében működő kamarákkal, köztisztviselőkkel, közép- és felsőoktatási intézményekkel, valamint a civil szervezetekkel együttműködési megállapodásokat kötött. Az együttműködések lényege, hogy már a jelenben elkezdődhesse annak a megyének a „létrehozása”, melyet 10–15 év múlva látni szeretnénk. A célok között a leghangsúlyosabbak: a vidéki elvándorlás megállítása, a foglalkoztatás növelése, a hiányszakmákban képzések indítása, illetve a jövő szakmáinak vizionálása és a képzésük megszervezése. Budai és szerzőtársai (Brecsok 2019a) megállapítják, hogy a közigazgatás és a társadalmi felelősségvállalás közel áll egymáshoz. Mindemellett elmondható, hogy a hazai vállalatok e téren főként környezetvédelmi kezdeményezéseket támogatnak, és kisebb arányban társadalmi célú tevékenységeket (Brecsok 2019a; 2019b). Fontos ugyanakkor, hogy a társadalmi szerepvállalás, mind a vállalati, mind a közszféra esetében, minden területre kiterjedhet. A kormányhivatal ezirányú tevékenységéről Rákóczi (2021) korábbi cikkében részletesen olvashatunk. A társadalmi szerepvállalás fontos célja a vidéki emberek egészségmegőrzése is, melyre egy tervezett szűrőprogramot is meghirdetett a kormányhivatal.

A közfelelősség kérdésköre

A kutatási téma feldolgozása kapcsán, a tanulmányunk elején célszerű kitérni a társadalmi felelősségvállalás kérdéskörére is. Rámutatni, hogy a különféle szférák (civil, vállalkozói, közszféra) képviselői, szervezetei milyen társadalmi felelősségvállalással bírnak, illetve e tevékenységeknek milyen (társadalmi) jelentősége van. Esetünkben egy államigazgatási szerv vállalt többlet-feladatot az egészségesebb (megyei) társadalom eléréseért.

A társadalom fenntartható működésének biztosítása, a társadalmi, gazdasági, környezeti problémák kezelése globális és lokális szinten egyaránt – mind a piaci szféra, mind a civil társadalom szervezeteitől, mind az állami/kormányzati, illetve közintézményektől is aktívabb társadalmi, közösségi szerepvállalást kíván meg. Mivel a közszféra szereplőinek léte, működése, hagyományos értelemben alapvetően a társadalmi jóllét (well-being) szolgálatával kapcsolatos, a közelmúltig fel sem merült, hogy külön is kellene foglalkozni e szféra társadalmi felelősségvállalásával, azzal, hogy a kötelezően előírt feladatukon, rendeltetésükön túlmutatóan hogyan járulnak/járulhatnak hozzá fontos társadalmi problémák megoldásához, a közös biztosításához, a társadalmi tőke gyarapításához (Nárai–Reisinger 2019: 156).

Bár a közszféra feladatrendszerét – mint köteleességet – leginkább a jogszabályok adta keret határozza meg, mégis egyre sürgetőbb kérdés, hogy e feladatok elvégzése elégséges-e ahhoz, hogy a jogalkotó elérje célját (Brecsok 2019a). A társadalmi közfelelősség-vállalás új fogalom a közigazgatásban, amelyet a „jó ügyek érdekében” láthatnak el a szervezetek (Tevanné Südi 2019).

A társadalmi közfelelősség az előírt kötelezettségeken túli önkéntes elköteleződés a közérdek, a közjó érvényre juttatása mellett, a közigazgatási és közszolgáltató szervezetek és tagjaik többletvállalása döntően a működésükkel összefüggő vagy esetenként attól független, jellemzően kritikus társadalmi, közösségi szükségletek és problémák megoldása érdekében (Gáspár 2019). A megvalósításhoz a közszolgáltató szerv vezetője normatív utasítást is kiadhat (Tevanné Südi 2019). Gáspár (2019) megállapításai szerint a közigazgatástól koránt sincs olyan távol a társadalmi felelősségvállalás, mint azt gondolnánk, a fogalom a közszférában is értelmezhető. Részben logikusan továbbvezethető a már ismert, alkalmazott felelősségi körök kiterjesztésével, de levezethető a közérdek szolgálata és a közfelelősség, mint számon kérhetőség közötti sajátos úr betöltésének szükségszerűségéből is. Mindezek alapján időszerű a társadalmi felelősség megközelítésének alkalmazása a közszférában, s mint társadalmi közfelelősség értelmezése a közszféra működésében.

Amikor a közszféra társadalmi közfelelősségéről beszélünk, akkor a társadalmi felelősségvállalásnak speciálisan a közintézményi szektor – legyen az állami vagy helyi önkormányzati – keretei között értelmezett motivációs rendszerről és kapcsolódó intézményi gyakorlatról beszélünk. Az állam, mint a meghatározó közcélú szabályozó vehet részt a társadalmi felelősségvállalás kultúrájának a terjesztésében, egy olyan kiemelt „ügynöki”, facilitátori szerepkör felvállalása és betöltése, amely a „jó kormányzás” rendszerében egyre inkább kiemelt jogszabályi pozíciókat, illetve követendő intézményi „legjobb gyakorlatokat” nyújthat nemcsak az állami és helyi önkormányzati intézmények, de a piaci és nonprofit szereplők számára is (Szabó 2019).

Reisinger és Nárai (2019) a felelősségvállalási stratégiák megalkotásának, a stratégia elkészítésének a lépéseit is rögzítik. Tanulmányukban stratégia-elemzéseket, dokumentum-elemzéseket végeztek, empirikus kutatást folytattak, e mellett fontos tapasztalatokat rögzítettek például a vállalati kommunikáció kapcsán.

Az elmúlt években nagymértékű szemléletmód-váltás indult el a közigazgatásban, amely folyamat még ma is zajlik, ennek az átalakulásnak ma is tanúi lehetünk. A Magyar Zoltán névvel fémjelzett program elindulásának is az volt az egyik kiindulópontja: hogyan lehet szolgáltatóbb szemléletűvé, „felhasználó-barátabbá” alakítani a magyar közigazgatást úgy, hogy eközben a közbizalom is erősödjön a közszféra iránt (Budai-Dömötör 2019).

A szervezett szűrőprogram előzményei, kiinduló állapot

Békés megye társadalma általános egészségi állapotának meghatározásáért, egy kiinduló állapot rögzítéséért a Békés Megyei Kormányhivatal Népegészségügyi

Főosztálya egy tanulmányt készített 2017 májusában, „Tájékoztató Békés megye lakosságának egészségi állapotáról” címmel. A tájékoztató anyag legfontosabb megállapításai az alábbiak voltak:

- az általános halálozás és a korai életkorban bekövetkezett halálozás vonatkozásában is Békés megye az országosnál kedvezőtlenebb helyzetben van;
- az ún. standardizált halálozási arányszámok (SHA) összehasonlítása alapján a férfi lakosság halálozási viszonyai a nők halálozási viszonyainál rosszabbak;
- a keringési rendszer betegségei és a rosszindulatú daganatok továbbra is vezető halálokok;
- a megye járásainak demográfiai, társadalmi-gazdasági és egészségügyi mutatói eltérnek egymástól.

A fenti adatok arra sarkallták a szakembereket, a hivatal vezetését, hogy megfelelő időben, megfelelő módon segítsék a lakosságot, hogy az egészségben eltöltött évek száma a lehető legmagasabb legyen Békés megyében is. A betegségek megelőzése szempontjából fontos az egészség, mint érték tudatosítása.

Kiemelten ajánlott a felnövekvő nemzedék egészségének megóvása, az egészséges táplálkozással és mozgással kapcsolatos ismeretek elmélyítése, a szenvedélybetegségek kialakulásának megakadályozása, a kábítószer-kipróbálás és -fogyasztás visszaszorítása, a különböző drogok szervezetre gyakorolt káros hatásainak megismertetése, a tanulók pozitív énképének, önértékelésének fejlesztése, a külső és belső tulajdonságok ismeretének szélesítése. Az erre irányuló tevékenységek hosszú távon az egészség-magatartásban bekövetkező pozitív attitűdváltozást eredményeznek.

A megtervezett, szervezett szűrőprogram az előzőek alapján a „Közös Érték az Egészség” megnevezést kapta.

A „Közös Érték az Egészség” szűrőprogram

A területi közigazgatás, így a Békés Megyei Kormányhivatal is – az egészségügyi, rendvédelmi, honvédelmi szervek mellett – számos tevékenységgel segítette, szervezte a Covid–19-járvány elleni védekezést. Erről az átfogó szervező tevékenységről számolt be Rákóczi és Krizsán (2021) közös tanulmányukban.

A kormányhivatal, mint általános hatáskörű területi államigazgatási szerv, a társadalmi szerepvállalásai során kiemelt hangsúlyt fektet a társadalomszervező funkcióira is, ezen belül a vidéki emberek egészségmegőrzésének, egészségtudatosságuk erősítésének. Szerepvállalása hátteret biztosít ahhoz a tevékenységhez, mely a lakosság egészségi állapotának javítására irányul egyéni és közösségi szinten. Ehhez biztosítanak szabályozott kereteket az előzőekben már említett társadalmi és civil szervezetekkel létrejött együttműködési megállapodások.

A Magyar Vöröskereszt Békés Megyei Szervezete és a Békés Megyei Kormányhivatal között 2018. október 10-én jött létre együttműködési megállapodás, melynek

fő céljai: véradások szervezése; a véradók egészségmutatóinak mérése; tanácsadás. Hasonló elvek mentén nyugszik a Civil Szervezetek Szövetségevel 2019 márciusában parafált megállapodás is.

A Békés megyei felsőoktatási intézmények közül a Gál Ferenc Egyetemen fennálló együttműködési megállapodás keretében konferenciák (Kozma–Rákóczi–Takács 2019; Kozma et al. 2019), közös szakmai programok kerülnek megrendezésre, mellette a kormányhivatal szakemberei óraadó tevékenységet is végeznek, illetve gyakorlati helyet biztosítanak az egészségügyi képzésben résztvevők számára. Utóbbit erősíti Budai és szerzőtársai (Brecsok 2019a) megállapítása is, miszerint a közigazgatási szervek a társadalmi felelősségvállalásuk során legtöbb esetben nem egyedül oldják meg a közfadataikat. Felmerül a partnerség, egymás kiegészítése, segítése, szinergiák kiaknázása. Ugyanezt Suhajda (2019: 291) a következőképpen fogalmazza meg: *„Egy együttműködés, partnerség akkor sikeres, ha a résztvevők mindannyian elérik céljaikat azáltal, hogy mindazon erőforrások, tevékenységek, morális, kulturális és szakmai tartalmak, amelyeket ők a partnerségben összekapcsolnak, együttesen nagyobb hatást érnek el, mint külön-külön.”*

Az előzetes egyeztetések, valamint az együttműködési megállapodások eredményeként 2018 szeptemberében elindult a „Közös Érték az Egészség program”. A program fő célkitűzése, hogy a kormányhivatal a vele együttműködő szervezetekkel egy családbarát egészségfejlesztési színtérprogramot hozzon létre Békés megyében. E mellett cél volt, hogy olyan településekre jussunk el a megyében, melyek távol vannak a városoktól, így az ott élő emberek korlátozottabb lehetőségeit szélesítsük a különféle egészségügyi szűrővizsgálatokon történő részvételük kapcsán. Emellett ugyanakkor arra törekszünk, hogy a megye mind a 75 településére el tudjon jutni a program rendszeres időközönként.

A mindennapi tapasztalatokat értékelve elmondható, hogy a program folyamatosan fejlődik. Mi magunk is keressük azokat a lehetőségeket, amelyek akár egy-egy közösség számára értékelhető és prevenciót megalapozni tudó eredményekkel támogatják a hosszú távú céljaink elérését. A program szélesítéseként, fejlesztéseként a munkáltatóknak, középiskoláknak felajánlottuk munkahelyi közösségek egészségmutatóinak mérését, az eredmények feldolgozását, értékelését, javaslatok megfogalmazását.

A „Közös Érték az Egészség” munkamódszerei

A települési megjelenések kapcsán három fő színteret határoztunk meg:

- 1) A kormányhivatal által elindított mobil ügyfélszolgálat (Kormányablak busz) által kínált szolgáltatással egy időben lehetőség nyílik a programunk keretében az ügyintézésre várók, illetve az érdeklődő lakosok számára az egészségi állapot egyes mutatóinak mérésére;
- 2) A Vöröskeresztrel – a korábban említett együttműködés keretében – az önkéntes véradók részére kínáljuk az egészségkockázat becslését célzó szolgáltatá-

sainkat: az egészségi állapot egyes mutatóinak mérését, továbbá bemutatjuk a legújabb újraélesztési protokollt, lehetőséget biztosítunk annak kipróbálására az ún. ambu-baba segítségével. 2018 novembere óta a „dohányzó babát” is visszük a programokra;

- 3) Egyéb programok: nagyobb rendezvények, fesztiválok, tematikus szakmai napok, falunapok mellett vannak saját szervezésű programjaink is, illetve a megyében működő Egészségfejlesztő Irodákhoz (EFI), civil szervezetekhez kapcsolódva is részt veszünk rendezvényeken. A programok szervezőinek tevékenységünk teljes skáláját felajánljuk: az egészségi állapot egyes mutatóinak mérését, az egészségmagatartás formálását, szűrések népszerűsítését.

A kitelepülések kapcsán a mérések során az alábbi módszertant követjük:

- 1) Az egészségi állapot egyes mutatóinak mérése: egy adott közösségben élő emberek életminőségének és egészségi állapotának felmérése, az adott személy tájékoztatása. A kiszűrt személyek továbbküldése háziorvoshoz.

Az idejében felismert betegségek kiszűrésével, a korai időszakban történő beavatkozás eredményeként megelőzhetőek a súlyosabb szövődmények (1. táblázat).

Az 1. táblázat alapján a vizsgálatok megkezdésekor először a testtömeg mérése valósul meg digitális mérleggel. Mérjük az ún. testtömegindexet (BMI – az egyén magasságának és súlyának a hányadosa) egy készülék segítségével, illetve a test zsírtartalmát. Az eredményeket megadott szempontrendszer szerint értékeljük. Mérjük továbbá a szisztolés és a diasztolés vérnyomást vérnyomásmérő segítségével, az értékeket a nemzetközi szempontrendszer szerint csoportosítjuk. A vérnyomásméréssel egyidőben pulzusszámot is mérünk. Ezt követően vércukorszintmérést is végzünk, vércukorszintmérő eszköz segítségével. Nemzetközi standardok határozzák meg, hogy melyek az ún. éhgyomori, valamint az étkezéseket követő optimális vércukorszintek. Ennek alapján történik az eredmények kiértékelése. A következő állomáson a derék és csípő hányadost mérjük mérőszalag segítségével. Itt normál, ún. alma és körte kategóriákba soroljuk az érintetteket. Ebben a vizsgálati kategóriában végül az érintett kilélegzett levegőjének szén-monoxid (CO) szintjét, és vérének oxigénszintjét mérjük. Mindkét mérésre erre specializált műszert, előbbi esetében CO-mérőt, utóbbinál ún. pulzoximétert használunk. Az eredményeket az ide vonatkozó protokollok szerinti szinteken értékeljük.

1. táblázat. Az egészségi állapot egyes mutatói mérésének eszközei, indikátorai

Paraméter	Eszköz	Egészségi jelen-tősége	Normál érték
Testtömeg	digitális mérleg	a szervezetben lévő anyag mennyiségét jelöli	testmagassággal együtt a BMI alapján
BMI (testtömegindex)	testzsírmérő készülék, vagy BMI korong	az ember testsúlyának és testmagasságának hányadosa	18,5–25
Testzsír %	testzsírmérő készülék	a testsúly hány százalékát teszi ki zsír	függ az életkortól, a testmagasságtól és a nemtől
Vérnyomás	digitális vérnyomás-mérő készülék	a vérnek az erek falára kifejtett nyomása	90–139/60–89 Hgmm
Pulzus	digitális vérnyomás-mérő készülék	a szív percenkénti összehúzódásainak a számát (érverés számát) határozzuk meg	65–85 ütés/perc
Vércukor	vércukorszint mérő készülék	a glükóz vérplazmában oldott mennyisége	éhgyomorra 6 mmol/l alatti, cukorbetegség esetén 7 mmol/l alatt
Derék/csipő hányados	mérőszalag	szoros összefüggést mutat a szív-érrendszeri betegségek előfordulási valószínűségével	Normál értéke férfiaknál 0,9–0,95 közötti, nőknél 0,8–0,85 közötti. Alatta „körte”, felette „alma” típusról beszélünk.
A kilélegzett levegő CO tartalma	CO-mérő készülék	a CO a vérben az oxigént szállító vörös vértestekhez kapcsolódik, az összes szervet károsítja	6 alatti
Véroxigén szint (szaturáció)	Pulzoximéter	a vér oxigénszállító teljesítményének a százalékos arányában megadott értéke	96–100%

Forrás: Saját szerkesztés.

- 2) Az egészségmagatartás formálása: a kitelepülések során kiemelt figyelmet kap a táplálkozással, dohányzással, alkohol- és drogfogyasztással kapcsolatos tájékoztatás, figyelemfelhívás. Ugyanakkor helyet kapnak a szexuális úton terjedő betegségekkel, személyes higiéniával kapcsolatos kérdések is (2. táblázat).

2. táblázat. Az egészség-magatartás formálás eszközei, mutatói

Témakör	Cél	Módszer, eszköz	Eredmény
Egészséges táplálkozás és ételmisszerbiztonság	Az egészséges táplálkozással kapcsolatos ismeretek bővítése, tévhitek eloszlátása.	Szintérprogramokon, egészségnapi rendezvényeken előadások, vetélkedők, interaktív tevékenységek.	Ismeretek bővítése, rendszerezése, téves és hiányos ismeretek korrekciója.
Dohányzás	A dohányzás káros hatásainak megmutatása, ezzel elősegítve a nem dohányzó életmód választását.	Szintérprogramokon, rendezvényeken előadások, interaktív tevékenységek. Demonstrációs bábu: életnagyságú, szét-szedhető, a dohányzás káros hatásait bemutató bábu. A kilélegzett levegő CO tartalmának mérése.	Ismeretek bővítése, téves és hiányos ismeretek korrekciója. A dohányzásról való leszokás, füstmentes élet választása.
Testmozgás	Minden korosztály ismerjen megfelelő mozgásformákat.	Mozgásformák bemutatása interaktív foglalkozások keretében.	A begyakorolt feladatsorok önálló alkalmazása.
Legális és illegális drogok, függőségek	Az alkohol és az illegális drogfogyasztás elutasításának elősegítése, a drogfüggőknek nyújtható segítség módjai. A drogozás hatásainak megmutatása, ezzel elősegítve a nem drogozó életmód választását. A függőség jeleinek felismerése.	Szintérprogramokon, egészségnapi rendezvényeken előadások, vetélkedők, interaktív tevékenységek, szituációs játékok, beszélgetések, tanácsadás. „Részeg” és „drogos” szemüvegek.	A tudatos döntés erősödése.
Egészséges szexualitás	Elősegíteni az egyéni felelősségérzetet a család és a közösség iránt. A szexuális úton terjedő betegségek megelőzésének lehetőségei.	Szintérprogramokon, egészségnapi rendezvényeken előadások, vetélkedők, interaktív tevékenységek, szituációs játékok, beszélgetések, tanácsadás.	A tudatos döntés erősödése, az önbizalom erősödése.
Elsősegélynyújtás	Elméleti és gyakorlati ismeretek átadása a lakosság részére.	Újraélesztés ambubaba segítségével, szituációs játékok.	Ismeretek bővítése, téves és hiányos ismeretek korrekciója, önbizalom erősödése.

Személyi higiéné	Alapvető tisztálkodási, fogápolási, zsebkeendő használati szokások kialakítása, ismerete, helyes szokások rögzítése.	„Csillogó mosoly, ápolt fogak” fog mulage segítségével a helyes fogmosás ismereteinek elsajátítása. „Rémisztő kezek” – a kézmosás begyakorloltatása, UV lámpa és zselé alkalmazásával. „Szupertüszszencs”: tüsszentőpálya – mi történik, amikor tüsz-szentünk.	Megfelelő személyi higiénés szokások rögzülése.
Mikróbák világa, a tudatos antibiotikum használat	Az antibiotikum-használat alapjaival való ismerkedés. A védőoltások fontossága.	Ismerkedés a mikro-organizmusokkal, az általuk okozott betegségekkel. A kémia segítségével megismerni, hogy az antibiotikum kúra alatt mire kell figyelni.	Ismeretek bővítése, a meglévő ismeretek rendszerezése, téves és hiányos ismeretek korrekciója.
Környezetvédelem	Bővíteni és elmélyíteni a természeti környezetről, a természetvédelemről, a kémiai biztonságról és egészségügyi ismeretekről meglévő korábbi ismereteket.	Előadások, interaktív foglalkozások.	Ismeretek bővítése, tudatos életmód kialakítása.

Forrás: Saját szerkesztés.

Az egészségmagatartás formálása során különféle eszközök segítségével (ambu-baba, CO-mérő, „részeg” és „drogos” szemüvegek, ápolt fogak, rémisztő kezek UV lámpa, és „szupertüszszencs”) végzünk méréseket, szemléltetéseket. Ezek mellett kérdőívezünk, előadást tartunk, tanácsadást is végzünk

3) Szűrések: az eseményeken lehetőségünk van különféle betegségek szűrési lehetőségére is.

A szűrések egy adott betegség fennállásának diagnosztizálására szolgálhatnak, mint kezdeti lépések. A kiszűrt betegség vagy gyanú esetén háziorvoshoz vagy szakorvoshoz irányítjuk az érintetteket (3. táblázat).

3. táblázat. Szűrési tevékenységek bemutatása

Témakör	Cél	Módszer, eszköz	Eredmény
A népegészségügyi emelő, méhnyak-, vastagbél-szűrés népszerűsítése	Érzékenyítés a szűrésen történő részvételre, kételyek eloszlatása.	Előadások, vetélkedők, interaktív tevékenységek, promóciós anyagok átadása az érdeklődők számára, személyes beszélgetés, tanácsadás az érintettek részére.	A szűrésen való részvételi hajlandóság erősödése.
HIV/AIDS szűrés, counselling tanácsadás	A szexuális úton terjedő fertőző betegségek elleni védekezés érzékenyítése, a helyes szexuális magatartás megismertetésével.	Anonim szűrés gyors-teszt segítségével és tanácsadás. Színtérprogramokon, rendezvényeken előadások.	Ismeretek bővítése. Pillanatnyi státusz megismerése.

Forrás: Saját szerkesztés.

A szűrések során méhnyakrák- és vastagbél-szűrést végzünk elsősorban kikérdezéssel, valamint szűrénépszerűsítést végzünk. Igény esetén HIV/AIDS-szűrést is végzünk gyors tesztek segítségével, ezek mellett természetesen tanácsadó tevékenységet is folytatunk.

A szűrések során speciális méréseket is végzünk. A serdülők esetében egyre gyakrabban fordulnak elő pajzsmirigy problémák, melyek különféle tüneteket okozhatnak. A felnőttkorban jelentkező pajzsmirigy alulműködés lelassult anyagcserével társul, ami az akaratunktól függetlenül működő izmok csökkenő aktivitását eredményezi, ezzel együtt az akaratlagos izomzat gyengeségét is kiváltja, de még súlygyarapodást is okoz. A pajzsmirigy hormonjainak túlzott mértékű termelődése növeli az anyagcsere sebességét, a szív működés frekvenciáját, fokozza az ingerlékenységet, és a fokozottabb étvágy mellett is súlyvesztés következik be (B. Bodzsár 2000). Cukorbetegség és anorexia kialakulásának összefüggésében, ebben a pajzsmirigy szerepét is kontextusba helyezve végeztek vizsgálatot Máté és kutatótársai (Máté et al. 2021). Tóth és Suskovich (2015) kutatása alapján kikövetkeztethető, hogy több betegség mellett a gyermekkori elhízások és azok következményei miatt kiemelkedő jelentősége van a pajzsmirigyszűréseknek ebben az életkorban. A növekvő társadalmi igény, és az utóbbiakban leírtak alapján a kormányhivatal által beszerzésre került egy Logiq V2 típusú ultrahang készülék, mellyel gyermekpajzsmirigy célzott szűrővizsgálatokat végezhetünk. A vizsgálatok szakszerű végzése érdekében megállapodást kötöttünk egy csecsemő- és gyermekgyógyász-endokrinológus szakorvossal. A pajzsmirigy szűrőprogram, mint alprogram 2019 májusától indult a megyei felső tagozatos általános iskolások ultrahangos vizsgálatával a szülők hozzájáruló nyilatkozatainak birtokában. Egyidejűleg a tanulók testmagasság, testsúly, vérnyomás és pulzusszám mérése is megtörténik, így a túlsúly vagy nem megfelelő fejlettség miatt is tudjuk további vizsgálatok felé irányítani a szülőket. Több esetben magas vérnyomás miatt is jelzéssel élünk.

4) Vetélkedősorozatok, versenyfelhívások: köztudatban általánosan elterjedt és elfogadott az a nézet, hogy a nevelés lényege az értékközvetítés vagy értéktéremtés.

A Békés Megyei Kormányhivatal több alkalommal meghirdetett óvodai, iskolai vetélkedősorozatai egy olyan értékteremtő tevékenységet alkotnak, mely az óvodás- és iskoláskorú gyermekek egészség-magatartását formálja az ismereteik, valamint az adott közösségben elvégzett feladatok segítségével. A vetélkedősorozat egy olyan érték, olyan produktum, amely kettős funkciót tölt be. Hozzájárul a szűkebb és tágabb emberi közösségek fejlődéséhez és elősegíti az egyén fejlődését is, azaz individuális fejlesztő funkciót is betölt. Tevékenységeinken keresztül törekszünk a megismert nevelési-oktatási anyag bevézésére, a készségek fejlesztésére és gyakorlására, problémahelyzetek elemzésére, megoldások keresésére és megvitatására. A meghirdetett program túl azon, hogy játékos formában bővíti a gyermekek ismereteit, szorosabb együttműködés kialakítására ad lehetőséget a kormányhivatal és a nevelési-oktatási intézmények munkatársai között.

A „Közös Érték az Egészség” program eddigi eredményei

Tétényi (2019) megállapításai szerint egy adott szervezet közfelelősség-tevékenységének értékelésekor fontos tényező, hogy az érintettek közül hányan vettek részt a programokon, mi volt a megvalósult tevékenység, hány települést érintett.

A program indításától 2022 májusáig több mint 450 rendezvényen vettünk részt. Az egészségi állapot egyes mutatóinak mérésével a megye valamennyi (75) településére sikerült eljutnunk, 252 kitelepülési alkalommal álltunk a lakosság rendelkezésére. Az egészségi mutatók mérésének igénybevétele önkéntes alapon történik. Az egyes szintereken végzett mérések bizonyos eredményeit a 4. táblázat foglalja össze. Tekintettel arra, hogy egy-egy személy mért paraméterei akár több paraméter esetében is rossz eredményt mutathatnak, a táblázatban szereplő adatok (pl. háziorvoshoz irányítás) csak tájékoztató jellegűek.

A fentiekben túl 25 mérési alkalommal 9 településen 10 általános iskola felső tagozatos tanulóinak pajzsmirigy szűrővizsgálata történt meg. Az eredmények feldolgozása folyamatos, többféle szempont figyelembevételével történik, melyet a későbbiekben publikálunk.

A 4. táblázatot végig tekintve láthatjuk, hogy négy év alatt összesen 5 420 fő szűrése valósult meg, a kitelepülések közül a falunapokon, fesztiválokon résztvevők száma adja a legmagasabbat (2 441 fő).

A testtömeg index (BMI) méréseken közel 5 000 fő vett részt; kevesebb mint a felük (2 157 fő) volt sovány vagy normál testsúlyú, 2 835 fő esett a túlsúlyos és az elhízott kategóriába, mely a résztvevők 56,8 százalékát jelenti.

4. táblázat. *Közös Érték az Egészség program keretében végzett fizikai állapotfelmérések eredményei, Békés megye, 2018–2022*

Kitelepülés módja/ mérés fajtája	Intézkedés	Véradás	KAB busz	Fesztí- válok, faluna- pok	Munka- helyi szűré- sek	Közép- iskolák	Össze- sen
Érintett populáció		felőtt	felőtt	alkalom- szerű	felőtt	középis- kolás	
Részvevők száma		1380	481	2441	471	647	5420
Átlagéletkor (év)		42	52	51	43	16	
BMI-mérés		1322	447	2228	459	536	4992
Sovány (<18,5)	–	18	12	49	16	80	175
Normál testsúlyú (18,6–25)	–	428	136	857	225	336	1982
Túlsúlyos (25,1–29,9)	tájékoztatás	446	132	737	133	77	1525
Elhízott (30<)	tanácsadás	430	167	585	85	43	1310
Vérnyomás Hgmm (sistole) mérések		1275	466	2323	455	559	5078
Optimális (<120)	–	311	100	634	119	449	1613
Normális (121–129)	–	284	78	441	90	47	940
Emelkedett nor- mális (130–139)	tájékoztatás	259	99	455	98	37	948
Enyhe hipertónia (140–159)	tájékoztatás	303	110	572	115	24	1124
Középsúlyos hipertónia (160–179)	→házi orvos	99	59	173	24	2	357
Súlyos hipertónia (180<)	→házi orvos	19	20	48	9	0	96
Vérnyomás Hgmm (diastole) mérések		1275	466	2323	455	559	5078
Optimális (<80)	–	526	233	1156	199	331	2445
Normális (80–84)	–	219	77	344	75	64	779

Emelkedett normális (85–89)	tájékoztatás	202	53	349	77	38	719
Enyhe hipertónia (90–99)	tájékoztatás	242	61	334	80	46	763
Középsúlyos hipertónia (100–109)	→házi orvos	59	33	102	20	33	247
Súlyos hipertónia (110 <)	→házi orvos	27	9	38	4	47	125
Pulzusszám/perc mérések		1275	466	2323	455	559	5078
<60	–	41	8	83	11	3	146
60–89	–	938	352	1663	354	147	3454
90–99	tájékoztatás	183	72	356	56	30	697
100 <	→házi orvos	113	34	221	34	379	781
Vércukor mmol/l mérések		1177	381	2102	440	439	4539
<8,9	–	1093	353	1920	427	438	4231
9–9,9	tájékoztatás	42	12	71	7	0	132
10 <	→házi orvos	42	16	111	6	1	176
Levegő CO-tartalma (ppm) mérések		421	162	563	94	262	1502
<6	–	108	43	239	30	147	567
7–9	tájékoztatás	44	7	53	3	41	148
10 <	tanácsadás	269	112	271	61	74	787

Forrás: Saját szerkesztés.

A vérnyomásmérések esetében az ún. systoles-értékek mérésében 5 078 fő vett részt, melyből 2 553 fő esetében mértünk optimális vagy normál értéket, ez a résztvevők fele. Emelkedett mértéket 948 fő esetében mértünk. Enyhe, közép-súlyos és súlyos magas vérnyomást 1 577 fő esetében rögzítettünk, ez a résztvevők 31 százaléka.

Az ún. diastoles-értékek mérései ugyanazt a kört érintették, tehát 5 078 főt. Optimális és normális értéket 3 224 fő esetében mértünk, ez a résztvevők közel

kétharmada (63,5%). Emelkedett mértéket 719 fő, enyhe, közép súlyos és súlyos hipertóniát 1 135 fő esetében diagnosztizáltunk, ez utóbbiak a résztvevők 224 százalékát alkotják.

A pulzusszám ellenőrzésénél optimális és normál értéket 3 600 főnél rögzítettünk, ez a résztvevők 70,9 százaléka. 697 főt tájékoztattunk a magasabb értékről, illetve életmód-tanácsadással láttunk el, 781 főt viszont magas értéke miatt a házi- orvosához irányítottunk.

A vércukormérések alkalmával 4 231 főnél normál értéket mértünk, ez a résztvevők (4 539 fő) 93,2 százalékát jelenti. 132 főt tájékoztattunk arról, hogy emelkedett értéket rögzítettünk, életmódbeli tanácsokat is adtunk. 176 főt azonban a magas vércukorértéke miatt házi orvosához irányítottunk további vizsgálatok elvégzése céljából.

A kilélegzett levegő szénmonoxid tartalmának vizsgálatakor (1 502 fő vett részt) 567 fő esetében normál értéket mértünk. 148 főt tájékoztattunk a normálisnál magasabb értékről, és dohányzás leszokási tanácsadást adtunk. 787 fő esetében magas értéket mértünk, itt felhívtuk a figyelmet arra, hogy a dohányzásról le nem szokás esetében jelentős egészségkárosodásra számíthat az egyén.

Összegzés

A tanulmány elején említett „Tájékoztató Békés megye lakosságának egészségi állapotáról” című dokumentum 2017-ben viszonylag kedvezőtlen körképet mutatott megyénk lakosságának egészségi állapotáról. Persze azidőtájt is működtek egészségmegőrző programok az egészségügyi intézmények, Vöröskereszt és más civil szervezetek által, és állami programok, melyek segítették az érintett lakosságot. Ezeket szélesítette, növelte a kormányhivatal által elindított program.

A program beindítása óta eltelt idő rövid, az egészségi állapotváltozások sajátosságai miatt nehezen mutatható ki számokban mérhető eredmény. Azonban a résztvevők számának egyre növekvő tendenciája, illetve a program minél több helyen történő megjelenése hamarosan értékelhető eredményekhez vezethet majd. Láthattuk, hogy a Közös Érték az Egészség program elindulása óta több ezer lakos vett részt a szűrővizsgálatokon. Számos esetben rögzítettünk a normáltól eltérő értékeket, így rajtuk még időben segíteni tudtunk, az egészségkárosodásaikat meg tudtuk állítani, vagy visszafordítani. A háziorvosok is visszajelezték számunkra, hogy megjelennek a betegek náluk a szűrőprogramra hivatkozva, a különféle kapott értékeik miatt (például vérnyomás, vércukor, vagy a vastagbél szűrés kapcsán).

Ugyanakkor a programnak a kvantitatív eredményeken túl számokban nem mérhető megtérülése is van. Az események során ugyanis a kormányhivatal munkatársai számtalan alkalommal ültek le beszélgetni az emberekkel, mely „gyógyító beszélgetések” során nem csak adtak, de rengeteg pozitív visszajelzést is kaptak a programokat lebonyolító kollégák. Az eltelt időszak eredményeként leírható, hogy ma már több településről érdeklődve hívják, várják, illetve visszavárják a programot.

Tapasztalataink alapján a program hozzá tud járulni az egészségtudatossághoz, a vidék egészségének megőrzéséhez, a társadalmi szerepvállalásunk erősítéséhez.

Tanulmányunkat dr. Kún Tamás tiszalöki orvos intelmeivel, jótanácsaival zárjuk, mely az Orvosi Hetilap 1859. évi 43. számában jelent meg:

„Midőn valamely orvos előbbi helyét változtatva, máshova költözik, hivatalos állásban, vagy magán működésileg, méltán elmondhatja szerintem, hogy új pálya új tér van előtte. Össze kell gyűjtögetnie mindazon tényezőket, melyek gyógyműködésének lehető szerencsés folytatásához szükségesek.

Legelőször is, mielőtt az éghajlatot, vagy is a lebtani és földtani viszonyokat kipuhathatná, – mert ehhez húzamos idő kívántatik, – a nép beléletével, szokásaival, életmódjával, sajátosságaival és hajlamaival kell megismerkednie.

Másodszor meg kell ismerkednie azon tényezőkkel, melyek a test egészségének fenntartására, vagy megbetegedésére közvetlen vagy közvetett befolyással vannak; minők a munka különböző nemei, öltözködés, étel és ital különböző nemei, s ezeknek, amennyire kipuhatható, készítési és használati módjai is.

Későbbi tapasztalat útján meg kell ismerkednie az éghajlattal, az ezt képző világegyetemi befolyásokkal, a lebtani és földtani viszonyokkal, melyek alapul szolgálnak egyik vagy másik vidék helybeli (endemicus) vagy járványi (epidemicus) kórainak.

Röviden, dióhéjba szoríva, ezeket kell (...) tudományát kedvelő, s az emberséget szerető orvosnak szeme előtt tartania.”

Irodalom

- B. Bodzsár Éva (2000): A humán növekedés és érés hormonális háttere. *Anthropológiai Közlemények*, 41., pp. 127–138.
- Berent T. Iván (2003): A jóléti állam: válság és kiutak. *História*, 7., pp. 1273–1278.
- Bocz János (2009): „Jéghegyek”. Tévhitek, avagy a magyar nonprofit szektor mélyrétegei. *Civil Szemle*, 6., (4.), pp. 24–50.
- Brecsok Anna Ágnes (Szerk.) (2019a): *A társadalmi közfelelősség alapjai*. Budapest: Nemzeti Köszolgálati Egyetem.
- Brecsok Anna Ágnes (Szerk.) (2019b): *A társadalmi közfelelősség intézményesülése a közigazgatásban*. Budapest: Nemzeti Köszolgálati Egyetem.
- Budai Balázs–Dömötör Ildikó (2019): A PSR tevékenységek egyes területei. In: Brecsok Anna Ágnes (Szerk.): *A társadalmi közfelelősség alapjai*. Budapest: Nemzeti Köszolgálati Egyetem. pp. 172–219.
- Csoba Judit (2017): Gondoskodó állam, aktiváló állam, befektető állam. *Társadalomtudományi Szemle*, 7., (1.), pp. 1–26.
- Gáspár Mátyás (2019): A társadalmi közfelelősség alapjai. In: Brecsok Anna Ágnes (Szerk.): *A társadalmi közfelelősség alapjai*. Budapest: Nemzeti Köszolgálati Egyetem. pp. 10–29.
- Kákai László (2009): Civil kapcsolati viszonyok. *Civil Szemle*, 6., (4.), pp. 111–134.
- Karner Cecília (2008): Nemzetközi egészségügyi finanszírozási modellek és az állam szerepvállalása. *Egészségügyi gazdasági szemle*, 46., (2.), pp. 3–12.

- Kozma Gábor–Párducz László–Rákóczi Attila–Takács Árpád (Szerk.) (2019): *A család egészsége konferencia: A konferencián elhangzott előadások absztraktjai*. Szeged: Gerhardus Kiadó.
- Kozma Gábor–Rákóczi Attila–Takács Árpád (Szerk.) (2019): *A család egészsége. A megtartás és a fejlesztés eszközei*. Szeged: Gerhardus Kiadó.
- Kún Tamás (1859): Új pálya új tér. *Orvosi Hetilap*, (43.), pp. 695–698.
- Máté Orsolya–Ábrahám Ildikó–Cserép Melinda–Grundmann Lilla–Lendvai Zsófia–Pászthy Bea–Tóth-Heyn Péter (2021): Önállóságra éhezve. Az 1-es típusú diabetes mellitus és az anorexia nervosa együttes előfordulása egy serdülő leányban. *Orvosi Hetilap*, 162., (33.), pp. 1341–1346.
- Mató-Juhász Annamária–Szegedi Krisztina (2016): Az egészségtudatos magatartás és a fenntartható fejlődés elméleti összefüggései. Theoretical context between health conscious behaviour and sustainable development. *MultiScience – XXX. International Multidisciplinary Scientific Conference*. University of Miskolc, Hungary, 21–22 April 2016. ISBN 978-963-358-113-1
- Nárai Márta (2004): A civil szervezetek szerepe és jelentősége az egyének, közösségek, illetve a társadalom számára. *Educatio*, (4.), pp. 616–634.
- Nárai Márta–Reisinger Adrién (2019): A társadalmi felelősség intézményesülése a közigazgatásban. In: Breckok Anna Ágnes (Szerk.): *A társadalmi közfelelősség intézményesülése a közigazgatásban*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem. pp. 156–191.
- Péntek Eszter (2005): Civilek az egészségesebb életért: Az egészségügyi civil szervezetek szerepe a helyi egészségpolitika alakításában. *Acta Sociologica–Pécsi Szociológiai Szemle*, 1., (1.), pp. 18–31.
- Pleyers, Geoffrey (2021): A pandémia mint aréna – Társadalmi mozgalmak a COVID–19 idején. *Civil Szemle*, 18., (3.), pp. 7–30.
- Rákóczi Attila (2021): A társadalmi alapokon nyugvó területi államigazgatás. *Civil Szemle*, 18., (2.), pp. 47–63.
- Rákóczi Attila–Krizsán Anett (2021): A Békés Megyei Kormányhivatal feladatellátása a koronavírus járvány elleni védekezés időszakában. *Polgári Szemle*, 17., (4–6.), pp. 130–148.
- Reisinger Adrién–Nárai Márta (2019): A PSR intézményesítésének folyamata – A PSR-stratégia. In: Breckok Anna Ágnes (Szerk.): *A társadalmi közfelelősség alapjai*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem. pp. 108–171.
- Suhajda Attila (2019): A vállalati társadalmi felelősségvállalás és a társadalmi közfelelősség kapcsolata. In: Breckok Anna Ágnes (Szerk.): *A társadalmi közfelelősség intézményesülése a közigazgatásban*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem. pp. 259–294.
- Szabó Tamás (2019): Összefüggések a társadalmi közfelelősség, a közösségi jólét és a stratégiai kormányzás területén. In: Breckok Anna Ágnes (Szerk.): *A társadalmi közfelelősség alapjai*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem. pp. 65–85.
- Tétényi Éva (2019): A társadalmi közfelelősségvállalás kiterjesztése. In: Breckok Anna Ágnes (Szerk.): *A társadalmi közfelelősség alapjai*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem. pp. 48–64.
- Tevanné Südi Annamária (2019): A társadalmi közfelelősségvállalás jogi alapja a közigazgatási szervek esetében. In: Breckok Anna Ágnes (Szerk.): *A társadalmi közfelelősség alapjai*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem. pp. 30–47.
- Tóth Gábor–Suskovics Csilla (2015): Gyermekkori elhízás és egészséges életmód. *Jogtudatosság, mint az egészséges életmód része konferencia*. Komárom, 2015. november 23–24. Konferencia Közlemény. pp. 112–118.
- Vitrai József (2021): Cikkismertetés: Egységes országos népegészségügyi rendszer? Johan Béla rosszul látta? *Egészségfejlesztés*, 62., (3.), pp. 57–60.

CORPORATE FOUNDATIONS COMPARED TO FOUNDATIONS IN POLAND

Wojciech Mincewicz

Introduction

■ In the study, the author focuses his attention on corporate foundations, of which there are about 200 in Poland (Pękacka–Kluczyńska 2017). The popularization of the idea of corporate social responsibility, the development of civil society, and the social market economy make more and more companies and large corporations undertake activities that enable solving the problems of specific social groups. The corporate foundation operates in accordance with the mission defined by the representatives of the founder and the foundation. They also decide, among other things, on the degree to which the mission of the foundation is related to the mission of the founding company. The mission statement is written and public. It is subject to periodic verification. The activities of the corporate foundation are the result of the strategic goals adopted based on the mission. The procedure for setting and approving strategic goals results from the statutory provisions of the foundation relating to the competences of its bodies. The goals of the foundation's activities are public and are updated based on evaluation.

In a large part of Polish studies (Kietlińska 2014: 98–107; Rak 2016: 33–43; 2017: 484–500) corporate foundations are compared with corporate social responsibility. In Western countries, companies' aid activities are referred to as corporate philanthropy. This concept became popular in the 1970s. At that time, it was understood as a one-way flow of funds from the donor to the recipient, a flow voluntarily generated by the donor, not based on the expectation that it would bring benefits to the donor (Schwatz 1968). Over time, the term began to take on a modern

meaning, and its evolution was aimed at defining corporate philanthropy as a charity and sponsorship activity of the company (Stoner et al. 1997). Today, the concept of philanthropic activity has been extended to include other components. Subsequent authors indicate that philanthropic activities include not only donations, but also grants, reaching out, or organizational support (Kotler et al. 2012). In its most comprehensive sense, corporate philanthropy is all voluntary activities of a company consisting of donating own resources to social groups, individuals, organizations, or matters in the form of financial aid (cash, grants, subsidies), employee volunteering programs or in-kind assistance (Kwiecińska 2020: 33–34). Contemporary relations of a foundation conducting philanthropic activity with its founder are manifested on many levels – through social ties occurring in the so-called personal union, through organizational ties related to the ongoing cooperation with various activities of the company, the use of common infrastructure, as well as financial ties resulting from financing by the company foundation activities. In analyses of Polish corporate foundations, there is a noticeable shortage of literature related to the development of the issue and the description of the specificity and specific features of corporate foundations. The role of corporate philanthropy deserves special emphasis in the face of the coronavirus pandemic. At that time, foundations in Poland and in the world joined unprecedented aid, supporting, for example, the healthcare sector. The presented article attempts to fill this important cognitive gap. In the first place, it deals with corporate philanthropy from a global perspective, pointing to their specific features, and in the second, it focuses solely on the case study of Poland. In the research part, qualitative analysis covers the indicated mission of the foundation, which guides its direction of activities. Foundations in Poland account for about 9.25 percent of all foundations in Europe, according to the European Funding Center (EFC). This organization has distinguished 18 types of foundations in Europe, grouped into 4 main categories: 1) government-related foundations; 2) independent foundations; 3) corporate foundations; 4) social foundations; 5) other foundations (Szpakowska 2021: 196). The article was based on secondary sources, i.e. reports of institutions dealing with the issues of corporate foundations as well as articles and scientific studies devoted to this issue. The studies used for the purposes of the article were made on primary sources collected mainly using electronic sources, commonly available materials published by the foundations themselves.

Corporate Philanthropy in the World

The first corporate foundation was established by Sears and Roebuck on the initiative of Julius Rosenwald in 1917 in the United States of America (Kwiecińska 2011: 214). As in the case of many others, its founder was guided by the desire to separate social and business activities because over the years there was a professionalization of philanthropic activities carried out by economic entities. In addi-

tion to the above, Rosenwald's main motivation was a personal premise (he himself funded over 5,000 schools for African-American children in the US South and donated millions of his income to the poor). Other motivations for undertaking philanthropic activities by corporations include: 1) the possibility of strengthening the level of credibility among potential contractors, 2) Corporate Social Responsibility, and 3) strengthening the organizational culture of the company (Huczek 2013: 54; Gołaszewska-Kaczan 2014: 69–70). Such activity is important because, according to research conducted by the Cone Cause Evolution Study, employees involved in the implementation of corporate social programs more often declare pride and loyalty to the company. Americans consider the company's commitment to social affairs when deciding whether to take a job, and students are more interested in enterprises that demonstrate social responsibility. Charitable corporate foundations are not related to the area of the founder's social responsibility or the founder's image policy. They conduct charity activities unrelated to the area of the company's business involvement and its social responsibility for achieving their goals; they often act in a dispersed manner, reacting, and providing support in response to the requests of those in need. Corporate "Commercial" foundations conduct philanthropic activities treated as a means of achieving the founder's business goals. These foundations are significantly associated with the founding company, which not only provides them with benefits in the form of financial resources, but also entities use various forms of nonfinancial support and often seek financial support from public funds. The activity of commercial corporate foundations becomes an element of the company's public relations and a means of building its image.

Based on the studies, one can try to distinguish the special features of corporate foundations. The basic condition for the existence of a corporate foundation is its self-governance and independence. Foundations must have a separate board, completely independent of the founder, who will make decisions independently. Relations between the corporate foundation and the founder (including the management board) should ultimately be based on the principle of partnership, cooperation, and open communication. Founding companies are not structurally related to the foundation (the foundation is a separate entity with legal personality). The Foundation regularly informs the founder about its activities. The Foundation strives to ensure that the founder supports the foundation financially, in kind or by providing them with other resources at the company's disposal on a permanent and planned basis. Like any entity, the management board of a foundation should have at its disposal separate assets and capital, and the income generated by the foundation should be reliable. The last feature assigned to corporate foundations is the definition of their goals of activity, which in the case of corporate foundations most often concerns the area of education, health, and social affairs (Rak 2016: 39).

As a rule, corporate philanthropy is when a company makes a direct donation to a charity or cause. This is usually in the form of a cash grant, grant, or in-kind

support. According to data from the Committee's report Encouraging Corporate 46 percent of Philanthropy, enterprises' aid activities were limited to a direct transfer of cash, in 35 percent of cases they were based on support from the foundation, and in 19 percent they were noncash (Kotler et al. 2012: 187). The biggest beneficiaries of the support provided by corporate foundations are children and adolescents – 77 percent of organizations help them. Twice fewer entities, 38 percent, support people with disabilities, and almost every fourth foundation works for the sick. This attitude is repeated in most countries where corporate philanthropy is developed.

Corporate Foundations in Poland

The basic legal act defining the status of foundations, including corporate foundations in Poland, is the Act of April 6, 1984, on foundations (Journal of Laws 2018, item 1491). This act does not contain a direct definition of a foundation and does not refer to the historical traditions of the functioning of non-governmental entities before the period of the Polish People's Republic. Introduced into the legal order before the period of political changes in 1989, it creates a completely new construct that tried to reconcile the interests of the authorities related to the central management of the state with the possibility of self-organizing citizens (Frączak–Kulik-Bielińska 2009: 17 and others). The act was amended several times, and the largest one took place in 1991 (Journal of Laws No. 19, item 82). The legal act directly related to the foundation is the Constitution of the Republic of Poland of April 2, which in Art. 12 states that: the Republic of Poland ensures the freedom to establish and operate trade unions, social and professional organizations of farmers, associations, civic movements, other voluntary associations, and foundations (Journal of Laws of 1997, No. 78, item 483).

The Act on Foundations does not explicitly define the concept of foundations that operate based on their statute. It should contain information such as: reasons for establishing the foundation, indication of founders, form of legal personality, and form of supervision. Other data included in the statute must include information on: the name of the foundation, seat, property, area of activity, area of operation, purpose, composition of the board, and the rights and obligations of its members. Establishing a foundation can be carried out both by natural persons residing in Poland and abroad, as well as by legal persons whose seat is in Poland or abroad. A natural person may become the founder of a foundation when it has full legal capacity. The founders of the foundation can therefore be such legal persons as: a capital company, the Church and religious unions, cooperatives, state-owned enterprises, trade unions, universities, research and development institutes, chambers of commerce, or local government units.

From a legal point of view, it is imperative that the foundation has its seat in the country and pursues objectives that are in line with the fundamental interests

of the Republic of Poland. It should be emphasized that the functioning in Poland could be various according to the founder, source of income, and area of activity. A special form is corporate, that is, a foundation whose founder is (or one of the founders) an enterprise or several enterprises or persons closely related to the enterprise (if there are legal relationships between the established foundation and the enterprise) (Pękacka–Kluczyńska 2017). In the legal society, on the other hand, corporate foundations are most often defined as: a separate entity established by the company and financed by it, the purpose of which is the implementation of socially useful activities. In addition to a close relationship with the company, a corporate foundation has all the features of a foundation as defined in the 1984 Foundations Act. As Krystyna Kietlińska (2014: 100) points out, in Poland, when deciding to establish a foundation, corporations are usually guided by several motivations: prestige, improvement of the company's image, advertising, promotion of their own technical thought, tax benefits. Their number is constantly growing, and, as experts emphasize, this trend is since corporations, in addition to business goals, are increasingly involved in achieving social goals, in the name of recognized values and for the benefit of the public (Ćwik-Obrębowska et al. 2015: 21).

According to the data from the Donors Forum report, the most popular category of income for a foundation, not surprisingly, is the funds from the founding company – 91 percent of the foundation receive them. For half of the foundations, funds from the founder constitute at least 80 percent of the total annual budget. In every third foundation, donations from the founder cover at least 95 percent of the annual budget of the organization. More than half of the foundations (54%) use donations from institutions other than the founder, and a little less because 51 percent use contributions from 1% of tax, which in the author's opinion is not a good practice. This pool should be left to other entities of the third sector, which, due to their lower visibility, can count on a smaller budget at the start (ibid: XXXIV). Corporate foundations have a constant source of financing, a founder who will provide support. Donations made (even voluntarily) by external institutions, as well as voluntary support from citizens, constitute an additional source of money, not the basic one, as is the case in other cases.

In Poland, according to available reports, most organizations (78%) work for various types of institutional entities. Most often they are non-governmental organizations (mentioned by 65% of corporate foundations) and public institutions such as schools or hospitals (62%). Slightly fewer organizations (70%) support natural persons. It should be mentioned that half of corporate foundations work for both natural persons and institutional entities (Pękacka–Kluczyńska 2017: XXXI). When it comes to supporting your charges, it is most often of a financial nature. 76 percent of corporate foundations conduct grant activities, provide subsidies and donations, both to individuals and other organizations (public institutions, commercial entities, other associations, or foundations). Half of the foundations support their charges in a nonfinancial way, e.g., by donating equipment or materials or by providing other material support. On the other hand, 30 percent of

the foundation provides free training or consulting services (Pękacka–Kluczyńska 2017: XXXI).

Among the identified areas in which corporate foundations operate in Poland are education and upbringing (27%), health care, and assistance to people with disabilities (26%). In the cyclical report carried out by the Klon / Jawor Association, we read that over 15 percent of NGO representatives indicate various types of support for institutions, non-governmental organizations, and civic initiatives as the main area of their activity. This does not mean, of course, that only these 15 percent of foundations support institutions and non-governmental entities, 3/4 of the surveyed entities do it, mainly by awarding subsidies. Corporate foundations are also interested in social services, as well as social assistance (8%), and environmental protection and ecology (Pękacka–Kluczyńska 2017: XVII). Based on the increase in the ecological awareness of Poles and events in Poland, it should be forecast that the last area will increase in the coming years. Nowadays, three types of corporate foundations can be distinguished in Poland: 1) conducting large aid programs for various individual or institutional recipients; 2) foundations of large media companies which, using the back-up facilities of the forming company, collect funds through extensive media campaigns, SMS messages, public collections and 1% tax deductions for the benefit of the Public Benefit Organization, and then carry out charitable activities, as well as 3) foundations administering the employee volunteering program and employee donations.

Most foundations in Poland are created by companies in the financial sector, in the following industries: medical, construction, media and publishing, fuel and energy, and in the world by companies in the following industries: financial and industry, advanced technical technologies, pharmaceuticals and consumer products.

The Mission of Corporate Foundations

One of the basic attributes of any corporate foundation is its mission. For the purposes of the study, the mission of 19 foundations belonging to the sector of operation of each of these sectors was analyzed, which represents approximately 10 percent of entities of this type operating in Poland. *Table 1* presents the content of the mission expressed in the official foundation documents. Individual entities have been grouped and selected according to the sector of activity of the "mother corporation". The choice of entities is quantitative, and the basic criterion was the size of the company in each industry. It is representative and exhaustive with respect to the individual sectors of activity.

Table 1. Selected missions of corporate foundations operating in Poland

Corporate business sector	Foundation name	Mission*
Fuel and energy	ORLEN Foundation – DAR Serca	The foundation's mission consists of: carrying out activities of high added value aimed at equalizing the chances of children deprived of natural parental care; active partnership with local communities, implemented by stimulating and supporting young people in the education process, engaging in projects to improve safety and health protection.
	LOTOS Foundation	The mission of the LOTOS Foundation is comprehensive social activity that positively contributes to the development of the social and natural environment.
	Energa Foundation	Pursuit of achieving its main goals resulting from the status of the Energa Foundation, the Energa Foundation provides support to the sick and disabled as well as organizations and institutions that work for them, as well as to save human life and health. Our priority is to aid requests to employees of the Energa Group and their families.
	PGE Energia Ciepła Foundation	The mission of the PGE Energia Ciepła Foundation is to support positive social initiatives, an inclusive society in which everyone can find their place and take part in all aspects of social, economic, and cultural life.

Corporate business sector	Foundation name	Mission*
Banking	BGŻ BNP Paribas Foundation	Our mission is to responsibly invest in people, ideas, and projects. By leading and supporting innovative initiatives in the field of education, culture, and social solidarity, we inspire and create stimulating conditions for development to jointly build a civil society.
	ING for Children Foundation	The foundation's mission is to provide equal opportunities for children and youth.
	MBank Foundation	The mission of the foundation is to support children and young people in learning mathematics.
	PKO BP Foundation	Creating favorable conditions for increasing the space of the common good.
	Foundation of Bank Ochrony Środowiska	We promote and implement the principles of sustainable development so that raising the living standards of citizens is not at the expense of the natural environment. We believe that informed citizens will be responsible for ensuring environmental protection in their own communities.
Food	Tesco for Children Foundation	Our mission: – we initiate and support social programs. Our goal is to help children and local communities in the areas of education, social welfare, and health protection and promotion; – our actions create change. Foundation programs equip with skills and competences, inspire to action, and enable sustainable development; – we are a good partner. We take care of cooperation with other entities, carrying out tasks aimed at improving the quality of social life.
	Ronald McDonald Foundation	Create, support and implement programs that help children live healthy and prosperous so that the family can be together.

Corporate business sector	Foundation name	Mission*
Media	TVN Foundation "You Are Not Alone"	Helping the weakest and most disadvantaged children.
	Fundacja Fakt "Heart for Children"	Concern for the fate of children suffering from diseases and disabilities.
	Radio ZET Foundation	The Foundation carries out its charity mission mainly by helping individual pupils, especially children. We finance their rehabilitation, purchase of drugs and medical supplies.
Other	Lotto Foundation "Million Dreams"	Supporting society on the way to a happy and responsible life.
	PKP Foundation	The mission of the Foundation is to deepen knowledge and awareness in the field of safe use of rail transport, to promote new technologies and innovations for rails, to protect railroads of historical and artistic value, and to support rail-related communities.
	Medicover	The Foundation's activities fulfill the social mission of Medicover. Initiate and implement programs and projects as a result of a thorough diagnosis of the existing needs in a given social group.
	ONICO Foundation	"We undertake numerous charitable activities to help children in need of help. We provide material assistance, but also operate in the field of education, promoting health prophylaxis. We conduct activities to stimulate cultural, educational, and sports activity of children."
	Aviva Foundation	Aviva Foundation was established in 2009 to pursue important social goals corresponding to the needs of local communities. It also helps in social integration and mobilizes people to act for the common good.

* The description of the foundation's mission is a faithful representation of the provisions contained in the documents of each of the entities.

Source: Your own study.

The content presented above allows for the formulation of several conclusions in relation to the mission of Polish corporate foundations.

1) The most common missions undertaken by corporate foundations are those

related to helping children and youth. Such an observation is consistent with the results of research and observations that can be found in the Report of the Donors Forum cited earlier.

- 2) Interestingly, the foundation's mission is not closely related to the area of activity of the foundation's parent corporation. On the contrary, corporate foundations very rarely do what their founders do. Nevertheless, there are examples such as the MBank Foundation which considers its mission to support children and young people in learning mathematics, which is somehow in line with what the founding company is doing.
- 3) When following the missions of Polish corporate foundations, it should be noted that in most cases this mission has been formulated in a clear and legible manner.
- 4) The evaluation of goals causes the missions of Polish corporate foundations to be regularly changed and adapted to the current environment.
- 5) Observations prove that the more financial resources the founder has, the more the foundation established by the company has a much broader and more laconically defined mission (e.g., the Lotto Foundation).

Corporate foundations compared to other foundations

In the last part of the work, it is worth considering what is the difference between a corporate foundation and an ordinary foundation? In terms of jurisdiction, it should be stated that both types of entity operate based on the same legal regulations, the Act on Foundations amended several times, and their existence is also secured by Article 12 of the Constitution. However, it should be honestly stated that against the background of 22,000 foundations (about 8,000–9,000 foundations are active), creating separate legal regulations for 200–300 corporate foundations would be irrational and completely unjustified. Due to the twin legal status of foundations, foundations are subject to similar legal regulations as regards the method of establishing them or obtaining funds, as well as the activity itself. According to the act on foundations: the purpose for which we can establish a foundation should be socially or economically useful, in line with the fundamental interests of the Republic of Poland, in particular such as: health protection, economic development and science, education and upbringing, culture and art, care and social assistance, environmental protection and protection of monuments (Journal of Laws of 1984, No. 21, item 97; now, Journal of Laws of 1991, No. 46, item 203, as amended, Art. 1). This collection seems to be closed and enumerates the goals that should be pursued by the founders of given entities. It is difficult to find any other goal that could potentially support the founder of a corporate foundation.

So, do corporate foundations differ from ordinary foundations? First, it is necessary to point out a specific advantage associated with having a "bigger brother". The establishment of corporate foundations is usually decided by large, relatively

medium-sized companies that already have some position on the market and their recognition. Therefore, they are better identified, so they do not have to try to defend their position. Actions taken by such entities are easier to identify, and thus their actions are potentially more effective – they reach a wider audience. The fact that small foundations may be perceived by some recipients as unreliable should be classified in the same category of differences, and corporate foundations do not have to struggle with this problem, because their activities are primarily endorsed by the founder's reputation.

The second issue that should be pointed out when looking for differences between corporate foundations and other foundations is financial issues. Although both entities can draw funds and pool resources in the same way, corporate foundations by having a "big brother" have an advantage over other entities because they have a source of financing from the corporation. They do not have to worry, so what is often one of the basic problems of every smaller NGO, in short, how to survive and where to get the funds for functioning? Corporate foundations also have greater freedom in implementing their projects, because they do not have to seek external financial support, projects are most often supported by the founder, so they are not subject to external evaluation (e.g., when NGOs apply for a grant).

When looking for differences between a corporate foundation and other foundations, it is necessary to indicate the motivations underlying the foundation. As indicated in the earlier part of the work after Kietlińska (2014), corporations deciding to set up a foundation are primarily driven by the desire to improve the company's image, promote their own technical thought, the desire to advertise the brand, or potential tax reliefs. Intuition and, second, the study of the literature on the subject suggest that these motivations have nothing to do with what the founders of ordinary foundations follow.

Summary

The analysis presented above focuses on the Polish example, constituting a case study of an intensively developing country, originating from the former Eastern Bloc. The study of corporate foundations, their statutory mission, role in society, as well as comparing them with the third sector in general, brings certain observations and conclusions that have been presented. In summary, it is worth referring to global experiences, which in historical terms are discussed in the first part of the article. The dominant role of the United States of America and the economies of Western countries with greater capital means that such entities are more generously subsidized, supporting and pursuing similar goals as in Poland. In this case, it seems to be closer and more justified to the experiences of Central and Eastern European countries as coming from the same cultural circle and having similar historical experiences that influence the process of socialization of society. According to the author's knowledge, there is no developed research for this part

of Europe that would focus strictly on corporate foundations, as presented above. Hence, the article is intended to be a starting point for further empirical work, including comparisons, carried out as part of a wider research project.

Finally, it is worth considering the perspective of the next 5–10 years, what will be the further trend, i.e., the forecast of potential development directions for the corporate foundations sector in Poland. Both international and Polish studies indicate two alternative solutions: a strong cohabitation of foundations with founding companies, or the independence of third sector entities. In the author's opinion, however, the first scenario seems more probable, and it can be implemented in a milder version, e.g., through greater involvement of employees of the founding companies. In the report *The Future of Corporate Giving* (Charities Trust 2013), the most far-reaching hypothesis was presented, according to which in a few years the founder's clients will relate to the foundation's operation. Building such a relationship (research from 2013) sometimes already takes place, and its result supports the social activity of clients.

In Poland, during the coronavirus pandemic, the possibility of the functioning of third sector organizations, including corporate foundations, was significantly limited. The tragedy of the war in Ukraine shows a significant potential for the self-organization of civil society in Poland, including the activities of non-governmental organizations. Among the corporate foundations that could count on the support of "mother entities", the economic situation is more stable. The dominant type of subsidy is grant activity carried out for the benefit of individuals, non-profit organizations, and public institutions. In addition, they conduct aid activities in partnership with other non-profit organizations. The motivations analyzed for establishing corporate foundations in Poland are part of a wide catalog of factors determining enterprises taking philanthropic activities as part of a normative approach, an approach based on enlightened self-interest and a strategic approach to enterprise philanthropy, as well as motives identified in the main research trends in the world, managerial, concerning relations with the company's employees, image and reparation benefits, as well as relations with the environment.

Leaving the futurological considerations to others, based on this study, it should certainly be stated that corporate foundations constitute a significant part of the non-governmental sector. However, the question arises whether they are also part of the founding company's operating strategy? In the author's opinion, when a company decides to establish a foundation, it considers certain motivations that it can pursue thanks to activities in the third sector. Practice, of course, shows that the relationship between a corporate foundation and the founder is diverse. This may result from several factors: the lack of definition of the role and strategy of the foundation's operation, or insufficient autonomy that the management board of the foundation has in its operation.

Proper relations of the corporate foundation with the founder should be based on the principles of partnership, cooperation, and open communication. Foundations strive to be supported financially, in kind, and/or otherwise in a regular and

planned manner. A corporate foundation is a private foundation sponsored by a company that is nevertheless a separate legal entity but subject to the same rules and regulations as other foundations. Corporate foundations undertake activities of a social nature, based on non-economic motivations. The literature on the subject does not define the method of assessing and examining the relationship between the founder and the foundation, which constitutes a specific barrier in the assessment of this sector of non-governmental organizations.

References

- Charities Trust (2013): *The Future of Corporate Giving*. Liverpool: Charities Trust.
- Ćwik-Obrębowska, Natalia–Pękacka, Magdalena–Tomaszewska, Agata (2015): *Standardy działania fundacji korporacyjnych*. Podręcznik Forum Darczyńców dla osób zarządzających i pracowników fundacji korporacyjnych. Forum Darczyńców w Polsce. [Standards of operation of corporate foundations. The Donors Forum Manual for managers and employees of corporate foundations. The Donors' Forum in Poland] http://odpowiedzialnybiznes.pl/wp-content/uploads/2015/05/publikacje_standardy_dzialania_fundacji_korporacyjnych_forum_darczyn-cow.pdf (Letöltve: 25. 05. 2022).
- Frączak, Piotr–Kulik-Bielińska, Ewa (2009): Instytucja fundacji w Polsce. [The institution of the foundation in Poland.] In: Arczewska, Magdalena (Ed.): *Rola i modele fundacji w Polsce i Europie*. [The role and models of foundations in Poland and Europe.] Warsaw: Forum Darczyńców w Polsce. pp. 17–25.
- Gołaszewska-Kaczan, Urszula (2014): Fundacje korporacyjne w Polsce. [Corporate foundations in Poland.] *Annales. Etyka w życiu gospodarczym*, 17., (3.), pp. 65–73.
- Huczek, Marian (2013): Organizacja pozarządowa jako ważny interesariusz i partner przedsiębiorstwa. [Non-governmental organization as an important stakeholder and partner of the enterprise.] In: Chodzyński, Andrzej (Ed.): *Biznes odpowiedzialny wobec interesariuszy*. [Responsible business towards stakeholders.] Krakow: "AFM" Publishing House. pp. 33–57.
- Kietlińska, Krystyna (2014): Rola fundacji korporacyjnych w realizacji społecznej odpowiedzialności biznesu. [The role of corporate foundations in the implementation of corporate social responsibility.] *Studia Ekonomiczne*, 198., pp. 97–108.
- Kotler, Philip–Hessekiel, David–Lee, Nancy R. (2012): *Dobro popłaca! Inicjatywy marketingowe i korporacyjne, dzięki którym świat staje się lepszy... a zyski rosną*. [Good pays off! Marketing and corporate initiatives that make the world better... and soar profits.] Warsaw: Wydawnictwo MT Biznes.
- Kwiecińska, Monika (2011): Fundacja korporacyjna jako narzędzie sukcesu w realizacji strategii społecznego zaangażowania przedsiębiorstwa. [A corporate foundation as a success tool in the implementation of a corporate social commitment strategy.] In: *Źródła sukcesu organizacji*. Sopot: Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego– Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego. pp. 213–221.
- Kwiecińska, Monika (2013): Fundacje korporacyjne i ich miejsce w realizacji idei zaangażowania społecznego pracowników firm-założycieli. [Corporate foundations and their place in the implementation of the idea of social involvement of employees of founding companies.] *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu*, 36., (4.), pp. 129–137.

- Kwiecińska, Monika (2020): *Fundacje korporacyjne w Polsce jako forma działalności filantropijnej przedsiębiorstw. [Corporate foundations in Poland as a form of philanthropic activity of companies.]* Wrocław: The Publishing House of the University of Economics.
- Pękacka, Magdalena–Kluczyńska, Julia (2017): *Fundacje Korporacyjne w Polsce. Raport z badań 2017. [Corporate Foundations in Poland. 2017 research report.]* Warsaw: Forum Darczyńców w Polsce.
- Rak, Mateusz (2016): *Fundacje korporacyjne – podmioty społeczeństwa obywatelskiego oraz realizacja strategii społecznej odpowiedzialności biznesu. [Corporate foundations – Civil society entities and the implementation of the corporate social responsibility strategy.]* Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu – 25 lat społeczeństwa obywatelskiego. [Research papers of the University of Economics in Wrocław – 25 years of civil society]. Wrocław: The Publishing House of the University of Economics.
- Rak, Mateusz (2017): Typy Fundacji korporacyjnych w Polsce – wyniki badań. [Types of corporate foundations in Poland - Research results.] *Marketing i Rynek*, 11., pp. 484–500.
- Schwartz, R.A. (1968): Corporate philanthropic contributions. *The Journal of Finance*, 23., (3), pp. 479–497.
- Suski, Paweł (2011): *Stowarzyszenia i fundacje. [Associations and foundations.]* Warsaw: „LexisNexis”.
- Stoner, James A.F.–Freeman, Edward R.–Gilbert, Daniel R. Jr. (1997): *Kierowanie. [Management.]* Warsaw: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Szpakowska, Anna M. (2021): Społeczna odpowiedzialność fundacji korporacyjnych na przykładzie fundacji BNP Paribas. [Social responsibility of corporate foundations on the example of BNP Paribas.] *Alfa and Ometa*, II., pp. 194–202.

Other sources

- Act of April 6, 1984 on foundations, Journal of Laws No. 1984 No.21, item. 97, currently Journal of Laws No. 1991 No.46, item. 203, as amended d.
- Act of February 23, 1991 amending the act on foundations; Journal of Laws 19, item 82.
- Constitution of the Republic of Poland. Journal of Laws 1997 No. 78, item 483.

A SZAKMAI SZERVEZETEK SZEREPE A TURIZMUSPIAC PROFESSZIONALIZÁCIÓJÁBAN

NEMZETKÖZI KOMPARATÍV ELEMZÉS¹

Tóth-Batizán Emese Emőke

Bevezető gondolatok

A tanulmány célja a székelyföldi turizmuspiac professzionizációs lehetőségeinek kutatása. A jogi, adminisztratív környezet elemzésén túlmenően kiemelt szerepet kap a turisztikai, civil szervezetek vizsgálata – mindez nemzetközi, komparatív perspektívában, a székelyföldi, balatoni, valamint dél-tiroli turisztikai piacok összehasonlítása révén.

A székelyföldi turizmuspiac szabályozásának négy szintjét határoztam meg. A szabályozások *első* szintje az állami szint; *második* szintje a szakmai szervezetek szabályozása; a *harmadik* szabályozási szint az maga az együttműködés a vállalkozók között; a *negyedik* szabályozási szint egy olyan szegmense a piacnak, amely a formális szabályozásokon kívül esik, azaz az informális gazdaság szintje (Tóth-Batizán 2020).

A székelyföldi turizmuspiac professzionizációs lehetősége elsősorban az állami szabályozási szinten múlik. Amennyiben az állam nem vállal szerepet a turisztikai piac professzionizációjában, azaz az állami, formális intézmények által kidolgozott regulációs mechanizmusok, szabályrendszerek nem segítik elő a turizmuspiac professzionizációját, úgy a következő szint, amely jelentős szerepet vállalhat ez irányba, az a szakmai szervezetek szintje.

Civil szervezetek a turizmus piacán

A turizmus egy olyan piac, amely rendelkezik ugyan a piacok általános jellemzőivel, azonban sajátos vonásai is vannak. A turizmus-kínálatnak fontos sajátossága az egyediség: nem lehetne eladni egy desztinációt, ha az pont olyan lenne, mint a többi. A „genius loci”, a „hely szellemének” a megtalálása központi eleme egy-egy turisztikai régió, desztináció meghatározásának és felépítésének (Szabó 2010: 121). A turisztikai térnek azonban nemcsak a desztinációk egyedisége mentén való rendezése és tervezése szükséges ahhoz, hogy a különböző turisztikai desztinációk és a turizmuspiac egésze megfelelően fejlődhessen (Varga et al. 2017: 35), hanem szükség van a különböző turisztikai szereplők együttműködésére, valamint egy magasabb szintű PPP-re (public and private partnership) is. Waligo terminológiájával élve a sikeres turizmuspiac elengedhetetlen feltétele az MSIM-modell (Multi-Stakeholder Involvement Management) (Varga et al. 2017: 39). Ezek között a stakeholderek között jelentős szerepet töltenek be a civil szervezetek, amelyek sok esetben híd funkciót látnak el a magánszféra szereplői (private) és az állami szereplők (public) között. Sőt, Michalkó Gábor szerint *„a turizmust koordináló szervezet nélkül elmarad a célterület turizmusában érintettek erejének összekovácsolása, a lobbizás, az érdekérvényesítés, a marketingmunka eredményes megvalósítása”* (Varga et al. 2017: 39). A különböző típusú turisztikai szervezetek közül a Turisztikai Desztináció Menedzsment Szervezetek azok, amelyek a leghatékonyabbak ezeken a területeken, ugyanis a TDM-szervezetek nevéhez kapcsolódik az, hogy a spontán fejlődést tudatos fejlesztés és összefogás váltja fel (Pristyák 2010: 17).

Politikum és jogi környezet szerepe a turizmuspiac fejlődésében

Balaton

Magyarországon 2005-ben kidolgozásra került a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia, amelynek egyik eleme a turizmus szervezeti rendszerének átalakítása volt. Ez az irány később folytatódott az Új Magyarország Fejlesztési Tervben, majd a Gyógyító Magyarország Egészségipari Programban is. Az új Nemzeti Turizmusfejlesztési Konceptió 2014–2024 nemcsak megfogalmazza a megvalósítani kívánt célrendszert, hanem, ami ennél fontosabb, a megvalósításhoz szükséges forrásokat és intézményi (hatalmi) kompetenciákat is rendel. „A Magyar Turizmus Zrt.-vel partnerségben a TDM intézményesülés, szervezetépítés tovább szolgálhatja a magyar turizmus társadalmi és gazdasági eredményeinek javítását.” (Horváth 2012: 196) A Balaton térsége már több mint 20 éve kiemelt üdülőkörzetnek és turisztikai fejlesztési régiónak számít Magyarországon. Mint ilyen „koncentrált fejlesztéséhez országos érdek fűződik” (2016. évi CLVI. törvény a turisztikai térségek fejlesztésének állami feladatairól), és erre pénzügyi forrásokat is allokáltak számtalan stratégia mentén: turisztikai fejlesztések, gazdaság és innováció, Balaton-termékek,

vízminőség, biztonság, területfejlesztés, humánerőforrás-fejlesztés, közúti, vízi, légi közlekedési infrastruktúra és járműpark fejlesztése és turisztikai szolgáltatások fejlesztése (1861/2016. (XII. 27.) Korm. Határozat).² A megfelelő régió- és vállalkozásbarát jogi környezet nagyon fontos előfeltétele annak, hogy egy adott régióban, esetünkben a Balatonon működő, turizmushoz szorosan kötődő, gasztronómiai területen tevékenykedő vállalkozások fejlődhessenek: „[...] nekünk a jelenlegi kormányzat és mondjuk a 2010 óta tartó időszakot jelzem, iszonyatos, hogy mennyi támogatást adott, törvényi szinten, működési szinten; azóta vált igazán lehetővé az, hogy az őstermelőkkel együtt dolgozzunk. Azóta nagyon könnyítettek a vállalkozásoknak a különböző adminisztrációs, de leginkább adó terén. Például az, hogy az áfát levitték a vendéglátásban, az élelmiszerekben, 27-ről 5 százalékra, ez egy hatalmas nagy lehetőség és esély egy normálisan működő vállalkozásnak, aki legálisan, normálisan akar működni, mert azért ott jelentős pénzeszközök maradnak meg, ami fejlesztésre fordítható, vagy akár bérnövelésre fordítható.” (étteremtulajdonos, Balaton)

Ugyanakkor többféle érdek találkozik, az utóbbi években nagyon megugrott az érdeklődés a Balaton, a Balaton-felvidék, a Balaton-parti területek iránt, úgy a látogatók számának tekintetében, mint a Balaton környékén ingatlant vásárolni kívánók, vagy egyéb üzleti jellegű befektetéseket kezdeményezők számában. Egy olyan, egyébként nagyon is fizetőképes kereslet jelenik meg a piacon, amely újabb fajta kihívás elé állítja a régiót: „[...] nagyon sok esetben azt tapasztaljuk, hogy mint hatóság közbe kell lépni, hogy bizonyos területek ne kerüljenek olyan kézre vagy olyan eladási szerződésekbe, ahol köztudottan az a cél, hogy azt a területet beépítsék, azaz megszüntessék a természeti állagát [...] és ilyenkor azért elég nehéz a helyzet, mert tényleg mind a nemzeti park igazgatóság, mind a környezetvédelmi hatóság, hatóságként kell hogy fellépjen és mindenfajta jogszabályt fel kell ásnia, túrnia, hogy ezt a fajta jogvédelmet tudja érvényesíteni. Budapest, gyakorlatilag mint régió, [...] az autópályán egy óra távolságra van, emiatt is, meg a járvány miatt is mi is azt látjuk egyre inkább, ez a fajta reggel jövők–este visszamegyek, vagy itt alszok egyet, de ha már eljöttem akkor vennék valamit, és ha veszek valamit, akkor feltétlenül veszek mondjuk egy borospincét nevetséges áron [...] és akik tényleg itt vannak, és termelni akarnak, és szőlészettel foglalkoznak, vagy nem tudnak hozzáférni a megemelt árakon, vagy az a bizonyos réteg, aki tényleg csak úgy tekint a területre, hogy itt akar pihenni, bulizni, az gyakorlatilag elveszi az itt élő emberektől a funkciót, a lehetőséget; [...] elég sok konfliktust szül ez a két fajta érdek.” (osztályvezető, Balaton-felvidéki Nemzeti Park)

Dél-Tirol

Dél-Tirol Európa egyik legnépszerűbb turisztikai régiója, amely akárcsak Székelyföld, szintén a többség–kisebbség, az etnikai gazdaság dimenziójában alakította ki a maga professzionizált turisztikai piaci környezetét. Dél-Tirol autonóm

tartományban már 1992-ben megszületett az a turizmustörvény, amely szabályozza az önkormányzatok és a TDM-szervezetek viszonyát, feladatait. Ekkor határozták meg azt is, hogy a korábban önkéntes alapon beszedett, s a közös kasszába befizetett, aztán pedig kötelezően fizetendő idegenforgalmiadó-típusú bevételt az utolsó centig a Dél-Tirolban működő turisztikai desztináció-menedzsment szervezetek használhatják fel. Szintén az 1992-ben született 33-as számú Turizmustörvény 23. cikkelyében rögzítették, hogy az idegenforgalmi szervezetek számára feladataik teljesítésének támogatása érdekében az állami költségvetésben évente rendelkezésre állnak források, amelyeket a turisztikai szövetségek, az idegenforgalmi szövetségek és az irodák számára szánnak. Ugyan 20–25 évvel ezelőtt még nagyon sokan zúgolódtak például az ellen, ha egy adott területet természetvédelmi zónává nyilvánítottak, ma már a helyiek nagyrésze megérti, hogy ez a helyi ökoszisztéma, és hosszútávon egyben a helyi turizmus életben maradását szolgálja. A normakövető magatartás a népesség nagy részét jellemzi, bár fontos az embereknek elmagyarázni, hogy mely törvények milyen célokat szolgálnak. Egy turisztikai vállalkozást létrehozni és működtetni rengeteg adminisztrációval jár, ezeknek a papírmunkáknak a jogosságát azonban nem vonják kétségbe. Ahogy egy dél-tiroli turisztikai szervezetet működtető vezető fogalmaz: *„Szerintem itt szinte mindenki legális. Vannak, akik lakást vásárolnak és adnak bérbe anélkül, hogy bármiféle engedélyük lenne. De sok szomszéd van a környéken, aztán hívják a rendőrséget. Igen. De ez máshogy nem működhet. Bizonyos minőségi előírásokat nem lehet nem betartani, mert nem tudom, hogy megvannak-e a csillagok, margaréták a magánszállásokon. És ha nincs minden jogilag rendben, akkor nem lehet mérni hogyan, hová küldjem az embereket. Szóval szerintem ez csak így lehetséges, nem lehet a turizmust freestyle szabályokkal irányítani.”* (turisztikai iroda vezetője, Innichen)

Óriási előny a turizmus számára, hogy lokálisan dől el, hogy a rendelkezésre álló költségvetés hogyan oszlik meg a gazdaság különböző ágazatai között, és nem Róma határozza meg a lokális fejlesztési irányvonalakat. Arra vonatkozóan azonban egyöntetű a megkérdezett turisztikai szakemberek álláspontja, hogy az egyik legnagyobb probléma az, amikor a politika úgy gondolja, hogy irányítani kell a turizmust. Sokkal célravezetőbb és eredményesebb az a megközelítés, *„ha lokálisan egyesületek jönnek létre, és ők kapják meg a fejlesztéshez szükséges erőforrásokat és a felelősséget is egyben”* (turisztikai iroda vezetője, San Vigilio és San Martin). Az integrált szolgáltatások lánc, a kínált turisztikai termékek jól meghatározott és lehatárolt mivolta, valamint a nemzetközi turisták magas száma arra enged következtetni, hogy Dél-Tirol már 160 évvel ezelőtt megélte turizmuspiacának első konszolidációs szakaszát (Pechlaner et al. 2009: 294). 1979-re a dél-tiroli turizmus elérte a „forráspontját”. Ekkorra már számtalan támogatást kapott a turizmusipar, újabb és újabb beruházások érkeztek erre a területre.

Székelyföld

Székelyföld, mint intézményesült turisztikai régió nem jelenik meg semmilyen hivatalos fórumon, hiszen jogi-adminisztratív szempontból a román állam nem ismeri el annak létezését. Mégis azonban „sajátos kulturális desztinációként jelenhet meg külső és belső piacokon, ami akár lassíthatja is az asszimiláció folyamatát” (Nagy 2013: 71). Az állam a székelyföldi turizmust csak elméleti síkon definiálja gazdasági mezőként, a gyakorlatban azonban politikai megfontolások alapján közelít hozzá. A Román Idegenforgalmi Hatóság (ANT) nem ismeri el idegenforgalmi desztinációnak Székelyföldet. A hatóság argumentuma szerint Székelyföld hivatalosan nem létezik, ennek megfelelően turisztikai úti célként sem lehet népszerűsíteni. Az ANT szerint Székelyföld összehasonlítása a Mócok földjével, az Avassággal vagy éppen Máramarossal nem helyénvaló, mert szerintük Székelyföld az egykori székely székeket jelöli, míg a többi tájegység a szakmai tanulmányok szerint az egységes építkezés vagy éppen a kultúra révén különül el (Bíró 2016). A székelyföldi turizmus tehát a turizmus, mint hatalom dimenzióban is értelmezhető, az állam, mint hatalmi aktor akadályozza a székelyföldi turizmus prosperálását (Hall 2011: 39). Azokat a döntéseket, amelyek a turizmust, mint egészet, de adott település turisztikai fejlődését is meghatározzák, elsősorban a politikum hozza meg. Kizárólag politikai kérdésként értelmezhető az is, hogy nem beszélhetünk Székelyföldről hivatalosan, mint önálló turisztikai régióról. A turizmus fejlődését, a turisztikai szolgáltatók prosperálását tápláló jogi környezet nyilván segíthetne a székelyföldi turisztikai régió fejlődésén, azonban ennek a jogi-adminisztratív klímának a hiánya nem definiálható a status quo okaként: *„Az adminisztratív szabályozási háttér, szándék az rendben legyen és jó legyen, és nyilván jól esik az embernek amikor, ez rendben van, de őszintén nem ettől lesz sikeres vagy nem sikeres egy régió turizmusa. Sokkal kisebb dolgokon múlnak, sokkal árnyaltabb ez a dolog. Itt, a Balaton-felvidéken küzdünk azzal, például Füred és Keszthely között, hogy nincsenek normális utak, nehéz eljutni, nincs autópálya, nincs főút, nincs semmi [...]. Ez egy valós probléma, de az is, hogy nem azért nem jönnek, mert nincsenek jó utak. Ellenben, ha van termék, ha van szolgáltatás és van vonzerőd, akkor a vendég oda oda fog menni [...]. Mindegy, hogy van-e hivatalos régió, vagy nincs hivatalos régió: szolgáltatás legyen. Legyen élmény, legyen hívószó, legyen izgalom, legyen egyediség, legyen hát olyan valami, legyen az, ami miatt oda akar menni a turista, és ehhez semmiféle állami törvényi, adminisztratív akármire nincs szükség.”* (elnökségi tag, Balatoni Kör)

Hiányzik Székelyföldön az a típusú szabályrendszer is, amely nemcsak a Székelyföldhöz mint különálló turisztikai régióhoz kapcsolódó fejlesztéseket, befektetéseket könnyítené meg, hanem a turizmuspiacot magát szabályozná. Például Székelyföldön nagyon kevés településen van idegenforgalmi adó, illetve nincs a helyi önkormányzatoknak sem jogi lehetőségük arra vonatkozóan, hogy megteremtsék azt az integrált gondolkodást, koncepciót településrendezésileg, engedélyeztetési szempontból stb., ami a turisztikai ökoszisztémát előre mozdítaná. Dél-Tirol kapcsán

említésre kerültek a természetvédelmi területek, illetve az ahhoz kapcsolódó viszonyulás a helyiek részéről. Székelyföldön, a jelenlegi dél-tiroli viszonyulással ellentétben, a Natura2000-es területek kijelölése után a helyiek körében nem elfogadás tapasztalható, hanem zúgolódás a területek felhasználási lehetőségeire vonatkozó korlátozásokkal kapcsolatban. *„Megutálja az ember az egész természetvédelem kérdéskörét, ha csak korlátozást lát benne, nem egyebet. Holott a saját problémája, de ő a korlátozást látja benne, ugyanígy van az épített örökséggel. Na, itt látom a szakmaiság hiányát, szerintem erre rá lehetett volna segíteni valahogy, hogy ha van itt egy összakarát vagy szándék, de talán nincsen veszve minden.”* (Natura2000 gondnokság vezetője) Ugyanakkor, mindezzel egyidőben a több mint 20 éves, turisztikai pályázati múlttal rendelkező székelyföldi szakemberek sem állítják azt, hogy az Erdélyből, Székelyföldről Bukarestbe beküldött turisztikai pályázatokat regionális vagy etnikai alapon hátrányosan megkülönböztetnék. Lehet, hogy bizonyos politikai körökben elterjedt ezt szítani, vagy politikai tőkeként használni, de a szakemberek azt látják, hogy korrekt módon történik nagyon sok minden, és általában a jól végzett munka meg szokta hozni az eredményét.

„[...] nem gondolom, hogy a román államnak stratégiát kellene helyettünk kidolgoznia. Neki nyilván van turisztikai fejlesztési stratégiája, vannak olyan turisztikai csoportok, vagy úgynevezett települések, amelyek turisztikailag kiemeltnek vannak minősítve. Nyárádmentén nincs ilyen. Legközelebb hozzánk az Parajd, amelyik megkapta ezt a minősítést. De én úgy gondolom, hogy a román állam a maga módján kiteszi a tálcát, amin ott van az étel. Aztán, hogy most ez egy magasnyakú edény, vagy egy lapostányér[...] És sokszor úgy van, hogy valóban ki van téve a pénz, vagy az étel, de nem tudunk hozzáférni. Vagy azért, mert túl magas, vagy azért, mert túl lapos a tányér. Emiatt nagyon sokan kiesnek. Nem tudom, hogy ez így kell-e, hogy legyen. Illetve, hogy kinek szólnak a fejlesztések [...] tehát a román állam úgy gondolom, hogy a tányért azt felkínálja. Aztán hogy ezzel hogyan tudunk élni, az sok mindennek a függvénye.” (Nyárádmente Leader Egyesület vezetője)

Az állam szerepe a piac professzionalizációjában

A szakirodalom kétféle módját, irányát határozza meg egy adott munkatípus szakmává válásának és professzionalizációjának. Egyik foratókönyv alapján az állam vállal központi szerepet ebben a folyamatban, és irányítja azokat az intézményeket, amelyek az adott szakmát meghatározzák. Az állam, a különböző állami szerveken keresztül (minisztériumok, önkormányzatok, állam által finanszírozott kutatóintézetek) „irányító, szabályozó, ellenőrző és támogató funkciót lát el” (Formádi 2009: 16). Történik mindez nem pusztán a turizmus fejlesztése érdekében, hanem azért is, hogy a turizmuson keresztül az állam gazdaságpolitikai, szociálpolitikai vagy területfejlesztési céljait könnyebben megvalósíthassa (Formádi 2009). Mi történik azonban akkor, ha egy olyan állammal állunk szemben a regionális turizmus–állam kapcsolatában, mint amilyen a román állam? Ekkor lép életbe az angliai és amerikai

modell: a különböző szakmák reformerei a civil szférából származnak és nem az állami intézkedések árnyékában, abból építkezve alkotják meg a saját szakmai intézményrendszerüket, hanem a szakmai közösségi kezdeményezések kell hogy irányítsák az intézményesülés folyamatát (Formádi 2011: 295). Ezeknek a szakmai szervezeteknek szükségük van ugyan állami legitimizációra is, azonban céljuk az államtól átvenni az ellenőrző funkciót adott szakmára, piacra vonatkozóan.

Románia helyzete eltérő Magyarországhoz képest, ahol ab ovo adott a Balaton, mint kiemelten fejlesztendő turisztikai térség. Ahogyan azt Vincze Lóránt európai parlamenti képviselő megfogalmazza: *„Romániában is a törvény lehetőséget ad kiemelt turisztikai települések meghatározására, és azoknak vannak különböző előnyei, befektetések esetén adó szempontjából vannak előnyeik. Tehát nem teljesen kizárt, de Magyarországon a kormányzati ráfigyelés egy-egy nagyobb projektre, mindenképpen hozzásegített ahhoz, hogy egyes térségek szintet tudjanak lépni. És Magyarországon a Balatont, azt az egyet, nyilván érdemes volt így megtámogatni egy-egy projekttel, de ha Romániát tekintenénk, akkor nagyon nehéz volna kiválasztani azokat a régiókat, azokat a projekteket, amelyek ilyen kiemelt státuszt kaphatnának, mert hogyha mondjuk a Fekete-tengerre összpontosítanak az ilyen típusú befektetéseket, akkor máshova nem jutna. Viszont, ha szétaprózzák az ilyen jellegű támogatásokat, akkor az megint azt jelenti, hogy senki nem fog tudni szintet lépni, mindenki éppen megél. Tehát én azon a véleményen vagyok, hogy a helyi kezdeményezés és a helyi projektek, ha elég erősek, akkor meg fogják találni a finanszírozási eszközöket, ahonnan be lehet hozni azt a pluszt, ami instant növekedést tesz lehetővé.”* (Vincze Lóránt európai parlamenti képviselő)

Ahhoz azonban, hogy ez megtörténjen, az államapparátusi hiátust a szakmai szervezeteknek kell betölteniük, gyakorlati alapon formálva a politikai erőteret egy policentrikus mező létrehozása révén. Székelyföldön az állam ugyanis nem vállal vezető szerepet a turisztikai piac professzionalizációjában, így a cselekvési lehetőség következő szintjét a szakmai szervezetek képezik.

Nonprofit, civil szervezetek szerepe a piac professzionalizációjában

Ebben a tanulmányban a turisztikai piacot institucionalista paradigmában közelítjük meg, szervezeti mezőként definiálva azt, hiszen olyan fogalmi készlet és kutatási irány tárul így elénk, amelyet a gyakorlati munka során hasznosíthatunk. Egy szervezeti mezőbe beletartozik az összes olyan szervezet, amely az adott mezőt meghatározza: hasonló szolgáltatást nyújtó cégek (turisztikai vállalkozók), állami és nem kormányzati szabályozó szervezetek (önkormányzatok, de civil szervezetek, egyesületek is), és a nyújtott szolgáltatás fogyasztói is (maga a turista), azaz minden releváns aktor, amely a mezőn belül mozog (DiMaggio–Powell 1983: 148). A piacok konszolidálódásának egy fontos mérföldköve a piaci szereplők által közösen felállított piaci viselkedés szabályainak létrejötte (piacszabályozás). Ebben a stádiumban születnek meg általában a szakmai, érdekvédelmi kormányzati vagy

nem kormányzati szervezetek, de a szereplők közötti kapcsolattartás működhet informális keretek között is (Laki 2006). Laki a piacszabályozás körébe sorol „minden, a piaci szereplők költségeit módosító (növelő vagy csökkentő), általuk önként vagy kényszer hatására elfogadott magatartási szabályt, előírást. A szabályt hozó, kihirdető, a szabályok betartásáért felelős, megszegőit szankcionáló intézmény többnyire az állam, de ezeket a feladatokat elvégezhetik a piaci szereplők társulásai, illetve a szereplők kihirdetett vagy hallgatólagos megállapodásai is. A szabályhalmaz egy része tervezett, ilyenkor a várt, remélt hatás a piac működésének megváltoztatása (piacépítés, piacrombolás, a piaci szereplők kijelölése, a belépés feltételeinek meghatározása stb.).” (Laki 2006: 12)

A turizmuspiac működésének mélyebb megértésére szolgál Renard (2005) *Quality certification, regulation and power in fair trade* című tanulmánya. Renard az agrárpiacon megjelenő hatalomeltolódást, a nem formális, érdekvédelmi szervezetek megjelenését, a piaci szereplők viszonyát taglalja a minőség megőrzésének érdekében a nemzetközi standardok tiszteletben tartásával. A Renard által vizsgált piacon a minőség és a standard megkerülhetetlen fogalmak. A piacon belül működő szabályozási modellek a termékek minőségét „minősítik, standardizálják és igazolják” (Renard 2005: 419). Ezek a minősítési, standardizálási és igazolási gyakorlatok hatalmat adnak azon szervezetek kezébe, amelyek a minőség legitim meghatározói. Nekik ugyanis hatalmukban áll egyes szereplőket beengedni a piacra, más szereplőket pedig kizárni onnan. Azért, hogy ezzel a hatalommal ne vagy csupán nehezebben lehessen visszaélni, részletes igazolási folyamatok (process of certification) kidolgozására van szükség (Renard 2005: 20).

Különböző érdekvédelmi szervezetek, szakmai egyesületek szerepe akkor kiemelten jelentős, amikor a termék vagy szolgáltatás minősége nem ellenőrizhető vásárlás előtt a fogyasztók részéről (quality-experience). Ebben az esetben a fogyasztók bizalmán múlik, hogy valósan fogadják-e el a termékhez/szolgáltatáshoz társított minőségi jellemzést. A fogyasztók tehát a piaci választásaik által nem csupán egy adott terméket vagy szolgáltatást, hanem az ahhoz hozzárendelt etikai minőséget és értéket is választják (pl. társadalmi igazságosság a fair trade termékek esetében). A termékeknek és szolgáltatásoknak ez a típusú minősége nem ex ante adott, ezt a vállalkozóknak tudatosan fel kell építeniük. Nem elég csupán felépíteni, hanem meg kell nyerni a piac elismerését is ahhoz, hogy az kollektív és komparatív előnnyé válhasson. Egy bizonyos minőség el kell, hogy nyerve a piac tetszését, ezzel párhuzamosan pedig egy legitim szervnek kell igazolnia a minőséget (Renard 2005: 421). Ezek a szakmai szervezetek rendelkeznek döntési joggal abban az esetben, ha valamely vállalkozás jogtalanul használ adott minőségi jelzéseket, létrehoz kontroll-mechanismusokat, és pozitív, illetve negatív szankciókban részesíti azon piaci szereplőket, akik arra rászólnak. Ezen szervezetek általában gazdasági funkciót is betöltenek, hiszen létrehoznak olyan küszöbököt, amelyek el nem érése esetében bizonyos szereplők nem is léphetnek be az adott piacra (Renard 2005). A minőséget tehát jelek, igazolványok, címkék tárgyasítják, tesztelik meg, és ezek a jelek, címkék és igazolványok egyaránt fontosak a fogyasztó

és az adott vállalkozás piaci pozíciója szempontjából is. Ezek a jelek ugyanis segítenek döntést hozni annak a fogyasztónak, akinek sem ideje, sem megfelelő tudása nincs ahhoz, hogy a piacon nyújtott hasonló szolgáltatások között disztinváljon és a megfelelőt válassza. A fogyasztó bíz a címkében, illetve abban a társadalmi értékben, amit az megtestesít, és annak alapján meghozza a döntését. Ahhoz azonban, hogy a jelzett minőség valós legyen, szükséges, hogy az adott piacon működjenek azok a normák, standardok és minősítési mechanizmusok, amelyek az adott minőséget legitimizálják (Renard 2005). A turisztikai desztinációk számának növekedése azt eredményezi, hogy a turisztikai helyszíneknek és vállalkozóknak egymással kell versenyezniük. Ebben a mezőben a verseny azonban nem merül ki a vállalkozók közötti versenyben, hanem az egyedi desztinációk maguk is megméretetnek a piacon egymás között. A turisztikai produktum, mint olyan, a szolgáltatások és javak összességének az eredménye, amelynek minősége azon is múlik, hogy a turisztikába ágyazott szereplők, turisztikai vállalkozók és turisztikai szervezetek vezetői milyen mértékben képesek együttműködni és egyesíteni az erőforrásaikat (Ritchie–Crouch, hivatkozva Faulkner 2003). Abban az esetben, amennyiben a nyújtott szolgáltatás minőségére vonatkozóan a potenciális fogyasztó nem rendelkezik megbízható információval, úgy a szolgáltatást nyújtó piaci szereplő státusza segíthet a felhasználónak meghozni a döntést az adott termékkel, illetve szolgáltatással kapcsolatban. Székelyföldön nincs egyetlen olyan szervezet sem, amely meghatározna és kötelezően követendővé tenne egy adott minőséget, illetve jogosítványt nyújtana arra vonatkozóan, hogy ki foglalkozhat turisták elszállásolásával. A turisztikai tevékenységgel foglalkozó egyéneket egybeterelő „szakmai kamara”, szervezet hiányában nincsenek kötelezően követendő szakmai normák, elvárások sem, amelyeknek a be nem tartása kizárná a szabályszegőket, illetve nincsenek túl nagy „exit costok” sem azokra vonatkozóan, akik el akarnák hagyni ezt a csoportot (Donabedian 1995; Hirschman, hivatkozva Donabedian 1995). Nincsenek olyan szervezetek a régióban, amelyek a minőség legitim meghatározói lennének. Nekik ugyanis hatalmukban állna egyes szereplőket beengedni a piacra, más szereplőket pedig kizárni onnan (Renard 2005). A különböző érdekvédelmi szervezetek, szakmai egyesületek szerepe kiemelten jelentős lenne az általunk kutatott turisztikai piacon, hiszen a kínált turisztikai termékek és szolgáltatások minősége nem ellenőrizhető vásárlás előtt a fogyasztók részéről. E szegmensben tehát a fogyasztók bizalmán múlik, hogy valósan fogadják-e el a termékhez/szolgáltatáshoz társított minőségi jellemzést. A fogyasztók a piaci választásaik által nem csupán egy adott terméket vagy szolgáltatást, hanem az ahhoz hozzárendelt etikai minőséget és értéket is választják (pl. „Erdélybe utazni más” [Sebestyén 2005]). Ilyen szűrő- és irányító jellegű és szerepű szervezet hiányában egy képzeletbeli nagyon széles skála szétszórt pontjait jelentő minőségű szolgáltatás-színvonallal találkozunk a térségben. Székelyföldön a panziók és agroturisztikai panziók esetében a margaréták száma jelenthetné azt a szabályozási modellt, amely a különböző turisztikai szereplő által nyújtott szolgáltatás minőségét standardizálná és minősítené. Az a tapasztalat azonban, hogy a margaréták számának (azok megszerzésének majd

nyilvánossá tételének) gyakran maguk a turisztikai szereplők sem tulajdonítanak fontosságot.

Székelyföld még nem, a Balaton viszont azért is válhatott mára kiemelkedően sikeres turisztikai térséggé, mert, ahogyan a balatoni fejlesztések értékelésének szerzői megfogalmazták: a régió turizmusának és a térség egészének gazdasági fejlődése szempontjából kulcsfontosságú, hogy a hosszú távú siker nem egymástól függetlenül, esetlegesen kiválasztott projekteken, hanem egy optimális, egybefüggő, egy irányba mutató projekt-portfolió összeállításán és megvalósításán múlik, amelyhez értelemszerűen megfelelő anyagi források is társultak (Századvég 2016). Ugyanakkor, egy kiemelt turisztikai térség fejlesztéséhez messze nem elegendő csupán a turisztikai fejlesztések megvalósítására összpontosítani. A szerzők hangsúlyozzák, hogy „ki kell lépni a turisztikai szemlélet által szűkre szabott keretektől, másrészt a komplexebb szemléletet az az igény is alátámasztja, hogy a Balaton térségében ne csak nyaralni, hanem élni, dolgozni és vállalkozni is jó legyen – különösen arra tekintettel, hogy a szezonhosszabbítás, illetve új szezonok megteremtése a térségi infrastruktúra jobb kihasználtságának egyik alapfeltétele, ehhez pedig a térség többfunkciós (nem csak turisztikai) fejlesztése szükséges” (Századvég 2016: 17). Mindezek mellett Magyarországon, de Dél-Tirolban is működik egy turisztikai desztináció-menedzsment rendszer (TDM), amely alapján a turisztikai szakmai szervezetek egy jól összehangolt és kellően finanszírozott rendszer részeként együtt tudnak dolgozni, rövid- és hosszútávú stratégiák mentén. Romániában a TDM-rendszer elfogadtatása és finanszírozási kerete még mindig várat magára. A három régiót összehasonlítva, egyértelműen látszanak a fejlettségbeli különbségek és a sikeresség eltérő szintje is vitathatatlan, ezért Székelyföld számára a balatoni és dél-tiroli példa követendő modellek.

Magyarországon 98 TDM-szervezet regisztrált a rendszerben, ezek közül a TDM szervezet nyilvántartása alapján, kb. 64 szervezet az, amelyik aktívan szerepet vállal a turizmus szervezésében és fejlesztésében. Magyarországon nem szabályozza a turisztikai törvény, hogy a TDM-szervezetek automatikusan az önkormányzatoktól kapják a működési költségeikhez szükséges összegek bizonyos részeit, így a TDM-szervezetek önkormányzatok általi finanszírozása kissé esetleges és mindig a helyi önkormányzat és a TDM-szervezet közötti viszonytól függ. A TDM szervezet képviselői által elmondottak alapján kirajzolódik egy olyan folyamat, amelyben egy új rendszer áll kidolgozás alatt. Ez az új rendszer az országos szinten bejegyzett 98 TDM-szervezet fölé meghatároz 11 kritikai területet, desztinációs menedzsment szervezetet (DMSZ), amely összefogná a TDM-irodákat is, és amely finanszírozás tekintetében közvetlen kapcsolatban állna a Magyar Turisztikai Ügynökséggel. Ez egy hibrid rendszer, tehát új, erősebb szereplőként lépnek a turisztikai mezőbe a DMSZ-k, amelyek majd finanszírozást is kapnak, és ugyanúgy a TDM-szervezetekre fognak építkezni. Annak ellenére, hogy a szakma egyértelműen a TDM-rendszer mellett foglal állást, vannak olyan kritikus hangok is, amelyek az egész TDM-koncepció gyengeségeire és a benne rejlő potenciális veszélyekre hívják fel a figyelmet: „A TDM-ek gyakorlatilag egy főntről kitalált szervezet, aminek a célja valójában

az, hogy megpróbáljunk egy-egy régiót összekapcsolni saját magával. És ugye együtt gondolkodásra késztetni őket, és utána úgy felemelni egy-egy térséget [...]. Hogyha ezt nem alulról kezdjük el csinálni, ha ez nem érik meg az emberekben, hogy itt az összefogás, meg haladjunk előre, meg merre van az előre, és konszenzusra jutni arról, hogy merre van az előre, akkor semmi értelme, eredménye nem lesz.” (elnökségi tag, Stílusos Vidéki Szállodák)

Romániában létezik egy turisztikai törvénytervezet, amely elfogadásra vár, és amely megalapozná a romániai TDM-rendszert. Amennyiben jóváhagyásra kerül a romániai turizmus-törvény, úgy a három székely megye, Maros, Kovászna és Hargita megyék is tervezik létrehozni a saját TDM-szervezeteiket, szoros együttműködésben egymással egy közös desztináció-menedzsment terv mentén.

Dél-Tirol turizmusát az innovációért, fejlesztésért és marketingért felelős IDM-szervezet (Innovation, Development, Marketing) irányítja. Az IDM 2016 óta működik a jelenlegi formájában és öleli fel Dél-Tirol gazdaságának különböző ágazatait, amelyek között jelentős szerepet tölt be a turizmus. Ahogyan az IDM Marketing és Kommunikációért felelős osztályának vezetője megfogalmazza: az IDM legfontosabb célkitűzése, hogy Dél-Tirolt Európa első számú fenntartható élőhelyévé alakítsák (*“to develop the most desirable sustainable habitat in Europe”*). Ez egy vízió ugyan, de ez a vízió határozza meg a dél-tiroli IDM- és TDM-szervezetek mindennapi munkáját, ez a vezérfonala a turisztikai szervezetek együttműködésének és az általuk, gazdasági entitásokkal létesített kapcsolatoknak is. Ennek a célnak a megvalósítására az IDM egy 60 millió euró/éves büdzsével rendelkezik, amelynek 93 százalékát a szervezet regionális/tartományi költségvetésből, azaz közpénzek formájában kapja, 1 százaléka EU-s alapokból érkezik, 6 százalékát pedig az IDM által nyújtott különböző szolgáltatásokért kapott díj adja. Látható tehát, hogy a turizmusnak ára van, abban az értelemben, hogy a gazdasági és azon belül a turisztikai infrastruktúra, szolgáltatások, termékek fejlesztésének akkor van látványos eredménye, amennyiben az infrastruktúra, szolgáltatások és termékek előállításai és fejlesztési folyamatához de facto költségvetés is van hozzárendelve.

Együttműködés vs. versengés a turizmus piacán

Klasszikus marketing és brand promotálási elméletek a versenyre és versengésre fektetik a hangsúlyt a különböző turisztikai desztinációk, régiók, turisztikai attrakciók és szervezetek között. Egyre nagyobb teret kap azonban a partnerség, az együttműködés, a hálózati és ökoszisztéma-megközelítés és hálózati fejlesztés egy adott régió különböző települései, illetve adott turisztikai desztináció különböző stakeholderei között (Bramwell–Lane, illetve March–Wilkinson, hivatkozva Hall 2011: 11). Ezeknek a partneri kapcsolatoknak a mozgatórugói a kölcsönös bizalom, a kommunikáció és a folyamatos információcsere. Regionális szinten a turisztikai piacon aktív szervezetek közötti vertikális és horizontális kooperáció, a támogató regionális miliőnek, valamint a földrajzi közelségnek köszönhetően, hozzájárulhat

a már létező, endogén lehetőségek felismeréséhez és kiaknázásához. A turizmus pedig különösképpen egy olyan iparág, amelyen belül magányos harcosok nem képesek csodákat véghezvinni, hiszen a turisztikai termékek kifejlesztése alapvetően egy közösségi munka. A turizmust ezért akár hálózati iparágnek ("network industry") is nevezhetjük, ahol az interdependencia az ipar egyik meghatározója, és az innováció a turizmuson belüli ágazatközi együttműködés eredménye. A különböző szakmai szervezetek e tekintetben koordináló szerepkört próbálnak betölteni, Székelyföldön még inkább kevesebb, mint több sikerrel.

Frey Lohmeier, Lee és Tollefson az együttműködésnek különböző fokozatait, modelljeit határozta meg 2006-ban: networking, szövetkezés (kooperáció), koordináció, koalíció és együttműködés (kollaboráció). A 1) networkingot laza szerveződés, alig meghatározott szerepek, egymástól külön meghozott és független döntések jellemzik. A 2) szövetkezést (kooperáció) információátadás, jobban meghatározott szerepek, formális kommunikáció, de még mindig függetlenül, egymástól külön meghozott döntések definiálják. A 3) koordináció már azt feltételezi, hogy nemcsak információt, hanem erőforrásokat is megosztanak egymással a gazdasági szereplők, meghatározott szerepek és szerepvállalások vannak, azonban a döntéshozatal még mindig külön történik. A 4) koalíció (szövetkezés) az a szint, ahol már a gyakori információ-, ötlet- és erőforrásmegosztásokon túlmenően közös döntéshozatal történik. A 5) kollaboráció az együttműködés legmagasabb foka, a szereplők gyakran kommunikálnak egymással, kapcsolatukat teljes bizalom jellemzi, valamint az összes döntést konszenzusos alapon hozzák (hivatkozza Kofler et al. 2018: 73). Székelyföldön az együttműködésnek a legelső szintjével találkozunk leggyakrabban, míg a Balaton vidékén és Dél-Tirolban ennél magasabb szintű és jobban meghatározott együttműködési modellek rajzolódnak ki a különböző turisztikai szervezetek között.

A dél-tiroli turisztikai piac egyik sajátossága, hogy az IDM a turisztikai szereplők számára különböző célcsoportok mentén szegmentálta a piacot, öt olyan turisztikai szolgáltatás-csomag-típust alakítva ki, amelyek egymáshoz képest nem kompetitív, hanem komplementer jellegűek. Az öt turisztikai szolgáltatás-csomag a következő: Vitalpina Hotels Südtirol, Bellvita Hotels Südtirol, Vinum Hotels Südtirol, Historic Hotels Südtirol és Family Hotels Südtirol. A Vitalpina Hotelshez kapcsolódó turisztikai szolgáltatások a természetvédelem, fenntarthatóság elve köré, a Bellvita Hotelshez kapcsolódó szolgáltatók a wellness, a Vinum Hotels a borok és gurmé ételek, a Historic Hotels a régi, látványos épületek, a Family Hotels pedig a gyermekbarát szolgáltatások köré csoportosulnak, ezáltal más-más célcsoportot vonzva a régióba. A csoportokon belüli turisztikai szolgáltatók közötti együttműködést a kooperáció legmagasabb foka, a kollaboráció jellemzi: *„Elköteleztük magunkat a fenntarthatóság mellett. Most az a cél, hogy Európa legfenntarthatóbb úticéljává váljunk. És mi, a Vitalpina Hotels olyan motorok vagyunk, mint Dél-Tirol legfontosabb érdekelt felei, akik ezt a célt el akarják érni. Szállodáinkat egy nagyon komplex folyamaton vezetjük végig, hogy klímasemlegessé váljanak, de vízfelhasználásuk, energiateljesítményük és hulladékgazdálkodásuk terén is jól teljesítsenek vagy ha-*

tékonyabbak legyenek. Tehát valójában sokkal többet teszünk, minthogy reklámot és marketinget biztosítunk, segítjük a szállodákat abban, hogy fejlődjenek és követhessék a főbb trendeket. Mert önerőből erre nem lennének képesek, csoporton belül, együtt vesszük ezt véghez.” (marketing-felelős, Vitalpina Hotels)

A dél-tiroli turisztikai szereplők közötti együttműködés más szinteken is megnyilvánul, különböző rendszeres regionális találkozások, tematikus képzéseken való részvétel, problémamegbeszélés, és adott problémákra történő megoldási javaslatok, tapasztalatok megosztása révén. „Ez azért is jó, mert a jó dolgokat másoljuk, és mindig igyekszünk jobbra válni. És így, ha egy csoportban vagy, akkor még jobb, ha erős partnereid vannak a csoportban [...]. Én mindig örülök, ha a partnereim erősebbek nálam, vagy ha jobbat csinálnak, mint én, mert látok és talán tanulok is valamit.” (turisztikai iroda vezetője, San Vigilio és San Martin)

A Balaton régiójában működő, különböző turisztikai szövetkezetekhez kapcsolódó szervezetek és turisztikai vállalkozások működését is általában koalíció jellemzi. „Tehát ezt kellene megérteni, ha divatot építünk, ha vonzóvá tesszük együttműködésünk által, meg a hozzáállásunkkal, meg a szolgáltatásunkkal a dolgokat, akkor az én befektetésem, az én tudásom jól értékelődik. Vagy képzelj el egy vállalkozást, aminek nemcsak annyi az értéke, vagy nemcsak attól függ az értéke, hogy egy rántott húst be tud panírozni, hogy egy szobát mennyiért tud eladni, hanem az ő befektetése az ingatlanjába. Szóval desztináció, ettől fog többet érni, például építész egy házat [...] Székelyföld utolsó kis falujában, akkor X forintba fog kerülni ennek a megépítése. Ha meg építész egy frekventált helyen, [...] egy nagyon menő helyen, az épület költsége ugyanannyi lesz [...], de az értéke nem.” (elnökségi tag, Balatoni Turizmus Szövetség)

Bármilyen régiónak nagyon fontos gondolata az összefogás. Kifelé és befelé is, kifelé egy nagyon erős kommunikációs lehetőség. Abban a pillanatban, ahogy egy közösség üzenetét osztja meg egy vállalkozó vagy szervezet, akkor kevésbé minősül reklámnak, direkt marketingnek, és a turista is sokkal pozitívabban tekint egy közösségi üzenetre. „Teljesen más az, ha egy szolgáltató kezd el fánkot sütni a faluban, vagy kitalálják, hogy X faluban fánksütő napok vannak, és hárman csinálják. Végeredmény ugyanaz, hogy fánkot enni megy oda akárki, de mégis [...] óriási a különbség, és az egyiknek meg a másinak az ereje összehasonlíthatatlan.” (elnökségi tag, Balatoni Kör) „Mi is most raktuk ki ezt a Kóstold körbe füzetünket, most már 6 éves a Balatoni Kör, amiben most már hetven hely van, és mindannyiunknál kint van. És hogyha bejön hozzám valaki, elveszi a pultról vagy bármelyik étteremtől, [...] az a cél hogy, jöjjön vissza, de legközelebb menjen át a déli partra is például, szóval valamelyik pincészethez, vagy menjen be Füredre, vagy kiránduljon Szigligetre, vagy valami. És ez az egész, én azt gondolom, hogy működik, illetve csak így működik. Tehát ez a turizmus, [...] mi inkább éljük a turizmust”. (étteremtulajdonos, Balaton)

Székelyföldön nagy nexus nincsen a turisztikai mezőben aktív szervezetek között. Személyes viszonyokat ápolnak ugyan a különböző turisztikai entitások működtetői, „de hogy legyen valamilyen tőkeáramlás, vagy csak kapcsolati tőke, az

minimális” (székelyföldi turisztikai szervezet vezetője). Az anyagi források hiánya mellett nem jellemző a közös, önerőből történő nagyobb beruházás sem: „*ugyanúgy az együttműködés például Bálványos térségben elég halovány. Tehát a TDM-szervezeten belül megfogalmaztunk egy kistérséget, amit a Szent Anna-tó, mint attrakció polarizál, de ebben a kistérségben az együttműködések nem működnek; van kistérségi egyesülés évtizedek óta, de annak a tagjai semmilyen szakmai együttműködést nem tudnak megfogalmazni, és bár mi megfogalmaztuk ezt nekik, nem tudnak ráébredni, mert nem fektetnek be közös beruházásba*” (székelyföldi turisztikai szervezet vezetője). Az együttműködések egyik gátja a szűklátókörűség, jól illusztrálja ezt a Szent Anna-tó esete: „[...] *mindenki magának akarja a nagy profitot és a nagy üzletet ahelyett, hogy az optimális megoldást segítenék elő. Példának vegyünk egy természetbarát Szent Anna-tó megközelítést. Mikes Ármín idejében cikkeztek az újságok erről, már a harmincas években, hogy jó lenne már oda valamilyen kötőpályás megoldást kivitelezni, természetesen az út akkor még nehezebben volt járható, [...] a mai napig rengeteget segítené egy ilyen rendszer, az útkarbantartás költségeit lecsökkentené, sokkal több bevételt generálna a helynek. Sokkal kevesebb kipufogógázt eredményezne és a parkolás sem lenne gond. Lehet sorolni az érveket, hogy ez miért jó, de hol legyen ez? Természetesen Tusnádfürdő nagy játékos az idegenforgalom terén, Tusnádfürdőre kell tenni. Igen, de Tusnádfürdőről a Szent Anna-tóra erdő vezet, az erdőalapból kivenni ezt a területet nagyon nehéz, illetve fent, ha felért a Szent Anna-tóhoz, nincsen leszállópálya, tehát nincs egy olyan hely, ahonnan elindulhat az egész forgalom, tehát ilyen szempontból nem alkalmas Tusnádfürdő erre a dologra. Legyen Bükkszárdon, adottak a területi feltételek, rövidebb a táv, amit le kell fedni, minden adott gyakorlatilag, hogy az legyen a legjobb pont, csak Tusnádfürdőről és Lázárfalváról, aminek a tulajdonában van az egész terület, ingyenes buszokat lehetne beállítani, hogy megközelítsék az alsó stációt, de ilyen alternatívára nem képesek a vezetők, illetve nem akarnak ebben gondolkodni, nem beszélve Lázárfalváról, akinek fenn van a területe, de anyagilag a legrosszabb helyzetben van, és 'megfűzték' a megyei vezetőket, hogy csinálják meg az utat, ami Lázárfalváról felvezet a Szent Anna-tóhoz. Tehát ez egy hatalmas nagy halmaz, amiben rendet vágni nagyon nehéz és még nem született meg az a vitéz, amelyik megteszi.*” (székelyföldi turisztikai szervezet vezetője) Hasonló problémákkal küzd Nyárádmente is, a különböző turisztikai aktorok a potenciális közös érdekeltiség ellenére sem hajlandóak gyakran még egy közös tárgyalóasztalhoz sem ülni, „*el sem tudják képzelni, hogy milyen szinergiák vannak, hogy tudnánk egymás hiányosságait pótolva a határainkat kitolni. Nem. Sajnos egyáltalán nem működnek együtt. Valamilyen nagyon alapvető együttműködés Vármezőben egy-két szolgáltató között volt, van, de mindenki a saját maga kis üzletét próbálja fejleszteni. Igazából nem látnak azon túl, hogy ők évről évre bevonzzák a megfelelő számú turistát, amiből megélnek.*” (székelyföldi turisztikai szervezet vezetője)

Bizalom

Ahhoz, hogy a különböző turisztikai szervezetek együtt bátor és innovatív lépésekre szánják magukat, elengedhetetlen a közöttük levő magasfokú bizalom (Ahuja et al., hivatkozza Kofler et al. 2018: 70). A Székelyföldön tapasztalható együttműködési hajlandóság hiányának egyik oka a bizalom hiánya. Horváth (2010: 79) empirikus és szakirodalmi kutatásai alapján ennél túlmutatóbb következtetést vont le, azt állította, hogy a székelyföldi turizmus azért van még fejletlen stádiumban, mert hiányzik az együttműködés és a bizalom a turisztikai szereplők részéről. A bizalom fontos funkciót tölt be nem csupán az eseti kapcsolatok tekintetében, hanem a társadalom egészében is. Facilitálja a különböző szervezetekben való részvételt, ezáltal pedig növeli az interperszonális kapcsolatok számát, más szóval azt, amit Durkheim morális sűrűségnek nevezett (Sztompka 2003: 105). A földrajzi, fizikai közelség hozzájárulhat a magasabb fokú bizalom kialakulásához a személyes találkozások lehetősége és gyakorisága miatt. A területi proximitás, ugyanabba a rendszerbe való beágyazódás jó eséllyel azonos kultúrához való, sőt, hasonló munkakultúrát is feltételez, amely szintén segíti a kölcsönös bizalom kialakulását, erősödését. A gazdasági életben létrejövő, így a székelyföldi turisztikai szolgáltatások nyújtásának és igénybevételének is fontos eleme a bizalom. Megfogalmazhatjuk úgy is, hogy minden gazdasági tranzakció szükséges előfeltétele a bizalom. A legszenzitívebb gazdasági tranzakciók pedig azok, amelyek esetében a javakat és a szolgáltatásokat jövőbeni kifizetéssel biztosítják a fogyasztó számára; illetve ennek a fordítottja: olyan javak és szolgáltatások előzetes kifizetése, amelyeknek a teljesítésére csak a jövőben kerül sor (Knack–Keefer 1997: 1252). Ebben a megközelítésben a különböző turisztikai szolgáltatások (szállásadás, vendégfogadás) is a legszenzitívebb gazdasági tranzakciók kategóriájába tartoznak, ugyanis a turista általában a teljes vételár legalább adott százalékát már a szállás lefoglalásakor kifizeti. Társadalomtudósok azt a következtetést vonták le, hogy a bizalom nemcsak a gazdasági tranzakciók elengedhetetlen előfeltétele, hanem a társas létezés feltétele is egyben (Good, hivatkozva Sztompka 2003). A bizalom minden hosszan tartó vagy hosszútávra tervezett társas interakció szükséges eleme (Seligman, hivatkozva Sztompka 2003). A globális és egyre inkább globalizálódó világunknak köszönhető életmód is arra sarkallja az egyént, hogy bizalmat kell tanúsítania különböző intézmények felé (Misztal, hivatkozva Sztompka 2003). Ezzel egyidőben nemcsak az intézmények felé kell az egyénnek bizalmat tanúsítania, hanem a környezetében egyre nagyobb számban megjelenő idegenek felé is (Giddens, hivatkozva Khodyakov 2007). Gambetta meghatározásában a bizalom nem egyéb, mint az ágens arra vonatkozó előzetes szubjektív elemzése, hogy egy másik ágens mekkora valószínűséggel fog bizonyos cselekvést végrehajtani. Mindez egy olyan kontextusban történik, amelyben egyik egyén viselkedése hatással bír a másik egyén helyzetének valamilyen aspektusára (Gambetta, hivatkozva Khodyakov 2007: 2). *„Ott tartunk, hogy a leader szervezetek stratégiájának megvalósítására a nemzeti vidékfejlesztési terv kevesebb, mint 5 százalékát fordítják. Ezen összegek, pénzalapok*

elköltségének a 97 százalékát központilag irányítják, és mindössze 3 százalékát [...] merik a helyi közösségekre bízni. Megjegyzem, hogy teljesen szabályosan lehet ezeket csak elkölteni, tehát mindennemű EU-s és nemzeti direktívát tiszteletben kellene tartani, tehát nem lehet, hogy ezek valamerre elszívárognak, ezekre az alapokra is ugyanazok a szabályok érvényesek, mint a nemzeti szintű kiírásokra, de nem ez a gond, hanem, hogy végül csak ennyit szánnak a helyi közösségeknek a kezére: 3–4 százalékot a nemzeti vidékfejlesztési tervből. Szerintem ez egy vicc, itt felmerül a bizalomhiány, egyrészt a helyi közösségek irányába; ebben a közigazgatási rendszerben a helyi autonómia fogalma, gazdasági önrendelkezés fogalma, szerintem minden itt van elásva. Tehát afelé egy hatalmas bizalmatlanság van. Ezt az országot 100 esztendő alatt sikerült központosítani, úgy irányítani, úgy van az jól, na, ez nehezíti a turizmus fejlesztését nagyon.” (székelyföldi pályázati író cég vezetője)

Az intézményi (politikai, rendszerbizalom) nagyban különbözik az interperszonális bizalomtól, hiszen egy olyan működő struktúrába vetett bizalomról szól, melyet működtető egyéneket nem ismerjük, és mégis bízunk abban, hogy az általuk működtetett rendszer hiteles, legitim és igazságos marad (Giddens, hivatkozza Khodyakov 2007). Emiatt az imperszonális jelleg miatt nehezebb talán bízni egy absztrakt intézményben és egy anonim tömegben, amely az intézményt működteti (Khodyakov 2007: 123). A különböző perszonális és imperszonális viszonyokban megjelenő bizalom idővel változhat. Az ebben a paradigmában értelmezett bizalom így nem egy függő változó és nem is egy kontinuum különböző pontjain megjelenő elem, hanem egy folyamat (Khodyakov 2007: 116). „Termelői csoportok, szövetkezetek, ezek mind közhelyszinten maradtak, és valamiért, rengeteget szoktam gondolkodni, hogy miért, nem tudtak megvalósulni. Mezőgazdasági termékek vagy termények közös értékesítése [...] van egy keserű tapasztalata itt a társadalomnak az átkos 40–50 év alatt a kollektivizálás idején, és valószínűleg innen is a félelem és bizalmatlanság, mert nem tudták ezeket a termelői és értékesítési csoportokat kialakítani. Itt az emberek 80 százaléka még mindig mezőgazdaságból él, de ennek mintájára lehetett volna turisztikai vagy kézműves termékekkel közös értékesítést, együtt-gondolkodást, menedzsmentet megvalósítani. Helyi termékek megvalósításában nem tudtunk előre lépni. Igazából 8–10 meddő év. Helyi márkaneveket védünk le, különböző tanulmányok, stratégiák születtek, értekezletek voltak, nyárádmenti termék, székelyföldi termék van, létezik, le vannak védve, ott vannak akár logók formájában, de nem tudom, hogy mennyire működik gazdaságilag az együttműködés. Főleg zöldségtermesztésben hatalmas veszteség szerintem, hogy a kistermelők hordják mindennapi teherként azt a problémát, hogy a kis mennyiség révén nem tudnak nagy üzlethálózatokban vagy máshol érvényesülni, vagy jó áron értékesíteni a terményeiket. Ezen óriásit dobott volna az értékesítői egyesület, a közös értékesítésben való gondolkodás, legnagyobb veszteségnek ezt látom. Legnagyobb kudarcnak ezt élelem meg. Én már se hallani, se olvasni nem bírok ezekről, mert mögöttem van néhány sikertelenség.” (székelyföldi turisztikai iroda vezetője)

Záró gondolatok

A székelyföldi turizmuspiac prosperálása és professzionalizációja egyrészt függ a román állam által kidolgozott szabályozásoktól, a jogi és adminisztratív környezettől, viszont a piac csupán részlegesen professzionalizálódott és fejlett állapota nem magyarázható egyedül ezzel. Kétségtelen, hogy egy hatékony, jól kidolgozott új turizmus-törvény, amely a magyarországihoz vagy dél-tirolihoz hasonló TDM-rendszer életre keltését és működését lehetővé tenné, jelentősen javítana a székelyföldi turizmuspiac fejlődési lehetőségein. Mindaddig azonban, amíg a jogi szabályozási környezet rendezettebbé válik, a cselekvési lehetőség szintje a szakmai szervezetek, illetve a profitorientált turisztikai szereplők kezében van. Amennyiben a turisztikai mezőn belül mozgó aktorok, a turisztikai szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások csakúgy, mint a turisztikai szervezetek felismerik a bizalom által átítatott kooperáció erejét, és kellően motiváltak lesznek integrált turisztikai szolgáltatások és projektek mentén, hosszútávú stratégiákat szem előtt tartva cselekedni, úgy ezek a szinergiák jelentősen hozzájárulnak majd nemcsak a székelyföldi turizmus fellendüléséhez, hanem Székelyföld egészének gazdasági fejlődéséhez is.

Irodalom

- DiMaggio, Paul J.–Powell, Walter (1983): The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48., (2.), pp. 147–160.
- Donabedian, Bairj (1995): Self-Regulation and the Enforcement of Professional Codes. *Public Choice*, (85.), pp. 107–118.
- Faulkner, Bill (2003): *Progressing Tourism Research*. Bristol: Channel View Publications.
- Formádi, Katalin (2009): *New Professionalism in the Event Sector and its Impact in Hungary*. Veszprém: University of Pannonia.
- Formádi Katalin (2011): Piaci hatások a professzionalizáció folyamatának változásában. *Educatio*, (3.), pp. 291–303.
- Hall, Michael (Ed.) (2011): *Fieldwork in tourism. Methods, issues and reflections*. Routledge.
- Horváth Alpár (2010): Az etnicitás dilemmája a Székelyföld turizmusfejlesztésében. *Tér és Társadalom*, 24., (3.), pp. 147–162.
- Horváth Alpár (2012): *TDM törekvések a székelyföldi Sóvidéken*. https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/7121/02_horvath.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Khodyakov, Dmitry (2007): Trust as a Process: A Three-Dimensional Approach. *Sociology*, 41., (1), pp. 115–132.
- Knack, Stephen–Keefer, Philip (1997): Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112., (4.), pp. 1251–1288.
- Kofler, Ingrid–Marcher, Anja–Volgger, Michael–Pechlaner, Harald (2018): The special character of tourism innovation networks: The case of the regional innovation system of South Tyrol. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 37., pp. 68–75.
- Laki Mihály (2006): Az idegennyelv-oktatási piac átalakulása. *Közgazdasági Szemle*, LIII., (10.), pp. 880–901.

- Nagy Benedek (2013): *A turisztikai helymarketing Székelyföldön – Az imázs- és márkahasználat tudományos megalapozása*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Pechlaner Harald–Herntrei, Marcus–Kofink, Lisa (2009): Growth strategies in mature destinations: Linking spatial planning with product development. *Tourism*, 57., (3.), pp. 285–307.
- Pristyák Erika (2010): A falvak idegenforgalmi sajátosságai, avagy miért nem jött létre TDM szervezet a falusi turizmus frekventált területein az Észak-Alföldön. In: Hanusz Árpád (Szerk.): *A helyi és térségi TDM szervezetek helye és szerepe a vidéki turizmusirányításában*. Nyíregyháza: Nyíregyháza Város– Nyíregyházi Főiskola TTIK Turizmus- és Földrajtudományi Intézet. pp. 13–20.
- Renard, Marie-Christine (2005): Quality certification, regulation and power in fair trade. *Journal of Rural Studies*, 21., (4.), pp. 419–431.
- Sebestyén Adrienne (2005): „Erdélybe utazni más”. A magyar turisztikai irodalom Erdélyképe. In: Feischmidt Margit (Szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*. Budapest: Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikációs- és Médiatudományi Tanszék.
- Szabó Géza (2010): Területi márkák és/vagy termékmárkák Dél-Dunántúl turizmusában. In: Hanusz Árpád (Szerk.): *A helyi és térségi TDM-szervezetek helye és szerepe a vidéki turizmusirányításában*. Nyíregyháza: Nyíregyháza Város– Nyíregyházi Főiskola TTIK Turizmus- és Földrajtudományi Intézet. pp. 117–121.
- Sztompka, Piotr (2003): *A Sociological Theory*. Cambridge University Press.
- Tóth-Batizán Emese Emőke (2020): *A turisztikai piac szerkezete és etnikai turizmus Székelyföldön*. PhD. disszertáció, Budapesti Corvinus Egyetem.
- Varga Dorottya–Dávid Lóránt Dénes–Bujdosó Zoltán (2017): TDM-ek a civil szférában. A magyar Turisztikai Desztináció Menedzsment szervezetek civil szférában betöltött szerepe. *Civil Szemle*, 14., (4.), pp. 31–44.

Egyéb forrás

2016. évi CLVI. törvény a turisztikai térségek fejlesztésének állami feladatairól
1861/2016. (XII. 27.) Kormány Határozat a Balaton kiemelt turisztikai fejlesztési térség meghatározásáról és a térségben megvalósítandó egyes fejlesztések megvalósításához szükséges források biztosításáról
- Bíró Blanka (2016): Újabb hatósági nem a Székelyföldre mint turisztikai célpontra. *Krónika online*, 2016. szeptember 20. <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/ujabb-hatosagi-nem-a-szekelyfoldre-mint-turisztikai-celpontra#>)
- Landesgesetz vom 18.08.1992, Nr. 33 „Neuordnung der Tourismusorganisationen”
- Századvég Gazdaságkutató Zrt. (2016): Balatoni fejlesztések értékelése. Budapest: Századvég Gazdaságkutató Zrt. file:///C:/Users/Toth/Downloads/3_Balatoni_fejlesztések_ertekelese.pdf

Jegyzetek

- ¹ A kutatást a Nemzeti Községi Egyetem Eötvös József Kutató Központjának kutatói pályázata támogatta.
- ² 1861/2016. (XII. 27.) Korm. Határozat a Balaton kiemelt turisztikai fejlesztési térség meghatározásáról és a térségben megvalósítandó egyes fejlesztések megvalósításához szükséges források biztosításáról.

Reisinger Adrienn—Nárai Márta*Érték és értékteremtés vállalati megközelítésből – elmélet és gyakorlat*

A tanulmány a vállalati érték és értékteremtés fogalmi rendszerével foglalkozik elméleti és gyakorlati megközelítésben. A tanulmány célja, hogy áttekintést adjon az érték és értékteremtés különböző tudományterületekhez kapcsolódó fogalmi rendszeréről és a fogalmak vállalati körben való értelmezéséről és a kis- és középvállalatok értékelfogásáról. A téma aktualitását az adja, hogy a vállalati működés ma már olyan komplex rendszerré vált, amely megköveteli a minél szélesebb körű működésjellemzők feltárását. Az egyik ilyen tényező lehet az érték és értékteremtés fogalmának értelmezése a tisztán pénzügyi és gazdasági folyamatokon túl, annak érdekében, hogy a vállalatok minél tudatosabbak legyenek a működésüket érintő és az általuk generált társadalmi és gazdasági hatásokat illetően. A tanulmány áttekintést ad a Creating Shared Value, magyarul közös értékteremtés fogalmi rendszeréről is, mely egyelőre inkább a nemzetközi szakirodalomban és gyakorlatban elterjedt koncepció, így hazai bemutatása indokolt az értékteremtés témakör minél szélesebb körű értelmezése érdekében. A téma elméleti áttekintése mellett a tanulmány egy 2021 augusztusa és 2022 júliusa között folytatott interjúk kutatás eredményeit is bemutatja. A negyven győri székhellyel rendelkező kis- és középvállalkozás keretében történt kutatás a gazdasági és társadalmi folyamatok közötti kapcsolódási pontokat vizsgálja, az érték és értékteremtés a kutatás egy részét képező témakör, a tanulmány az interjúk felmérés ezen részének eredményeire fókuszál. A tanulmány fő megállapítása, hogy a vállalati értékteremtés egy rendkívül szerteágazó és sokféle megközelítésből értelmezhető fogalom, melynek ismerete hozzásegítheti a vállalatokat egy tudatosabb működési környezet kialakításához.

Kulcsszavak: Érték; értékteremtés; vállalati érték; vállalati értékteremtés; Creating Shared Value (CSV).

Reisinger Adrienn 2010-ben szerzett PhD fokozatot a győri Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolájában, ahol 2017-ben regionális tudományokból habilitált. Jelenleg a SZE Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar egyetemi docense, ahol többek között az alábbi tantárgyakat oktatja: Nonprofit gazdaságtan; Közösségi tervezés és technikái; Humán erőforrások gazdaságtana; Társadalmi részvétel és módszerei; Közösségi gazdaságtan; Vállalatok a helyi gazdaságfejlesztésben. 2016 szeptembere óta az Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának tudományszervezési dékánhelyettese. 2016-ban jelent meg Nárai Mártával közösen írt monográfiája „Társadalmi felelősségvállalás és részvétel” címmel a Dialóg Campus Kiadónál. 2018 óta a Tér-Gazdaság-Ember folyóirat főszerkesztője. Kutatási területei: vállalati társadalmi felelősségvállalás, vállalatok és a társadalom viszonyrendszere, társadalmi részvétel és felelősségvállalás.

Email: reisinger.adrienn@ga.sze.hu

Nárai Márta (1970, Sárvár) szociológus, a győri Széchenyi István Egyetem Szociális Tanulmányok és Szociológia Tanszék egyetemi docense, a SZE Közösségi és civil tanulmányok mesterképzési szakjának szakfelelőse. Az ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete Nyugat-magyarországi Tudományos Osztályának tudományos munkatársa. PhD-fokozatát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológia Doktori

Iskolájában szerezte 2009-ben a nonprofit szervezetek helyzetéről és szerepéről írott munkájával. 2014 óta a Civil Szemle főszerkesztője. Főbb kutatási területei: civil/nonprofit szervezetek, társadalmi szerepvállalás-felelősségvállalás, társadalmi egyenlőtlenségek, ifjúság- és családszociológia kérdéskörei, településszociológia.

Email: narai.marta@ga.sze.hu

Adrienn Reisinger— Márta Nárai

Value and value creation from a company approach – theory and practice

The topic of the paper is the value and value creation from firms' perspective with theoretical and empirical approaches. The aim of the study is to give an overview about the value and value creation frameworks related to different scientific fields and its approaches from small and medium sized enterprises' (SMEs) views. The fact that nowadays companies' operation is a very complex one which requires a knowledge that covers as much knowledge and factors as possible gives the relevance of the topic. Such a factor could be the understanding the meaning of firm value and firm value creation beyond the financial and economic approaches. This may help companies to be more conscious about their operation and their social and economic impact. The paper gives an overview about the Creating Shared Value (CSV) framework, too which is widespread in the international literature and practice but in Hungary only few study mention it, so its introduction could be useful for the Hungarian academics and practitioners. The paper introduces also some results of an interview research between August 2021 and July 2022. A research is aimed to know the business-society relation among SMEs in Győr, Hungary, the value creation is a part of this research. Forty SMEs were involved in the research. The main result is that the term firm value creation is a diverse concept which could be interpreted from several approaches. Its knowledge could lead to a more conscious leadership of a company.

Keywords: Value; value creation; company value; company value creation; Creating Shared Value (CSV).

Adrienn Reisinger got the PhD degree in 2010 at the Széchenyi István University Doctoral School of Regional- and Economic Sciences and the habilitation degree in 2017. Now she is working at the University at the Kautz Gyula Faculty of Business and Economics as a university associate professor and she is the vice-dean of scientific cases at the Faculty. She teaches Nonprofit Economics, Community planning and its methods, Economics of Human Resources, Social participation and its methods, Public economics and Companies in the local economic development. She is the chief editor of the Journal Tér-Gazdaság-Ember. Her research areas are the followings: corporate social responsibility, relations between companies and the society, social participation and responsibility. She is the co-author of the Hungarian book "Társadalmi felelősségvállalás és részvétel" (Social responsibility and participation).

Email: reisinger.adrienn@ga.sze.hu

Márta Nárai (1970, Sávár) is a sociologist, she works as an associate professor at the Széchenyi István University, Győr, and a research fellow West Hungarian Research Department (Institute for Regional Studies, ELKH Centre for Economic and Regional Studies). She doctorated (PhD) at the University of ELTE in Sociology in 2009, she wrote her PhD work about the position and roles of the non-profit organisations. She has been the chief editor of the Journal Civil Review since 2014. Her research fields are the non-profit organisations, social engagement and responsibility, social inequalities, youth sociology, family sociology, settlement sociology.
Email: narai.marta@ga.sze.hu

RÁKOS ANDRÁS DOMINIK

Zöld stratégiák a COVID–19-járvány alatt

Kortárs klímamozgalmak elérésének és belső struktúrájának elemzése 2020 és 2022 között

A Fridays For Future és Extinction Rebellion mozgalmak által fémjelezett klímaaktivizmust a COVID–19-járvány és a nyomában kialakuló válságok mélyreható stratégiai és taktikai újratervezésre kényszerítették. A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy a pandémiás években hogyan változott a kortárs hazai zöld szervezetek működése, belső felépítése és mobilizációs ereje. Az említett mozgalmak létrejötte és a 2018–2019-es klímabeszakadás történetének áttekintését követően a szerző nyolc félig strukturált interjú tematikus elemzését végzi el a Fridays For Future Magyarország, az Extinction Rebellion Magyarország, a Fridays For Future Pécs és a Greenpeace Magyarország Egyesület két-két képviselőjének részvételével. A dolgozat emellett a négy szervezet elérésére vonatkozóan statisztikai adatokat is elemez. A vizsgálat eredményeképp a tanulmány a diverz tevékenységi kör, a jól kommunikálható eredmények és a strukturált működés fontosságát hangsúlyozza, illetve rámutat a kortárs klímamozgalmak sikertelen alkalmazkodására a COVID–19-járvány képezte új realitáshoz. A kutatás az első a szakirodalomban, amely az újgenerációs hazai klímamozgalmak COVID–19-válsághoz való viszonyulását komplexen vizsgálja. A tanulmány továbbfejlesztése előtt álló lehetőségek például a kérdéses magyarországi klímamozgalmak külföldiekkel való összehasonlítása, illetve a szerző hazai zöld szférába való beágyazódása végett társszerzők bevonása.

Kulcsszavak: Klímamozgalmak; Fridays For Future; Extinction Rebellion; COVID–19; mobilizáció.

Rákó András Dominik egyetemi hallgató; a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok alapképzési szakján szerzett diplomát, majd 2022 augusztusától a Lundi Egyetem fenntarthatósági tanulmányok mesterképzési szakján folytatta tanulmányait. Amellett, hogy a Széchenyi István Szakkollégium tagja, 2021-ben a Külügyi és Külgazdasági Intézetben végzett gyakorlatot, majd közreműködött a Társadalomtudományi Kutatóközpont munkájában. Fő kutatási területei a kortárs ökológiai aktivizmus, a zöld mozgalmakat érintő kormányzati narratívák és a visegrádi államok klíma- és energiapolitikája.
Email: a.dominik.rakos@gmail.com

András Dominik Rákos*Green strategies during the Covid–19 pandemic**Analysis of the achievement and internal structure of contemporary climate movements between 2020 and 2022*

The COVID–19 pandemic and the crises in its wake have forced a profound strategic and tactical rethinking of the climate activism that was hallmarked by the Fridays For Future and Extinction Rebellion movements. This paper seeks to answer the question of how the internal structure and mobilising power of Hungarian contemporary green movements changed during the pandemic. Following an overview of the emergence of the above-mentioned movements and the history of the 2018–2019 climate protests, the paper conducts a thematic analysis of eight semi-structured interviews involving two-two representatives of Fridays For Future Hungary, Extinction Rebellion Hungary, Fridays For Future Pécs and Greenpeace Hungary. The paper also analyses statistical data on the outreach of the four organisations. As a result, the study emphasises the importance of a diverse range of activities, well-communicated results and a structured operation, and highlights the failure of contemporary climate movements to adapt to the new reality of the COVID–19 pandemic. This research is the first in the literature to examine the response of contemporary climate movements in Hungary to the COVID–19 crisis. Possibilities for further research include the comparison of Hungarian climate movements with their foreign counterparts and the inclusion of co-authors.

Keywords: Climate movement; Fridays For Future; Extinction Rebellion; COVID–19; mobilisation.

András Dominik Rákos is a graduate student of the Corvinus University of Budapest, where he holds a Bachelor's degree in International Studies, and from August 2022 he will continue his studies at the International Master's in Environmental Studies and Sustainability Science at Lund University. In addition to being a member of the Széchenyi István College for Advanced Studies, he completed an internship at the Institute of Foreign Affairs and Trade in 2021 and then contributed to the work of the Centre for Social Sciences. His main field of interest includes contemporary ecological activism, governmental narratives on green movements and the energy and climate policy of the Visegrád countries. Email: a.dominik.rakos@gmail.com123

Havasi Virág*Hatalomnélküliek-e a civilek a magyar illiberális demokráciában?**2010–2022 főbb történéseinek elemzése*

A tanulmányban megvizsgáltuk, hogy a civil társadalom érdekérvényesítő tevékenységét milyen húzó, toló és visszahúzó körülmények, események befolyásolták, melyek voltak a legfontosabb történések, kampányok 2010–2022 között. Megállapítottuk, hogy a kevés ügy, melyben sikert ért el a szektor, vagy mindenkit érintő, egyszerű, partikuláris ügy volt, vagy erőteljes EU-s nyomás hatására következett be fordulat a kormány döntésében, vagy helyi tiltakozó ügyek voltak. A rész sikerek sokakat érintő, komplex ügyekben születtek, de ezek az eredmények szerények, inkább a tiltakozók, nyomást gyakorlók

kifáradásával értek véget. Az elemzett mozgalmak azonban sikeresek voltak külföldi akcióformák adaptálásában, mobilizálásban, szervezet építésben, hozzájárultak önfejlesztéshez, a kollektív identitás alakításához, a részvevők (re)socializálásához, bekerültek a társadalom kollektív emlékezetébe. Ezek a hatások pedig akkor is érvényesülnek, ha az instrumentális célt nem vagy csak részben sikerült elérniük. A magyar társadalom régiós viszonylatban is alacsony aktivitású, a civil társadalom életképessége az illiberális demokrácia időszakában csökkent. A rendszert egy szűk többség támogatja, egyre nagyobb az apátiába süllyedtek és közömbösök aránya, egyelőre a másképpcselekvők és másképpgondolkozók megőrizték, sőt, 2018 óta fokozták aktivitásukat, ami ugyan korlátozott, de lehetséges.

Kulcsszavak: Civil társadalom; civil aktivitás; érdekérvényesítés; társadalmi mozgalmak; illiberális demokrácia..

Havasi Virág 1973-ban született, jogász, közgazdász, szociológus diplomát szerzett, közgazdaságtanból doktorált. A Miskolci Egyetem Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetének oktatója, emellett roma integrációs projektek részvevője. Főbb kutatási témái a közösségfejlesztés, civil társadalom, roma integráció, de voltak érték- és életminőséget, vallásosságot vizsgáló kutatásai is. Email: virinyo@gmail.com

Virág Havasi

Are civilians powerless in illiberal democracy in Hungary?

Analysis of the most important events of 2010–2022

In the study we have examined the pulling, pushing and pulling back circumstances and events that influenced the advocacy activities of civil society, and we have summarised and analysed the most important events and campaigns between 2010–2022. We have established that the few cases in which the sector achieved success were either simple, particular cases affecting everyone, or were a result of a change in the government's decision due to strong EU pressure, or were local protest cases. Partial successes were achieved in complex cases affecting many, but these results were modest, they ended with the exhaustion of the protestors and those who exerted pressure. However, the analyzed movements were successful in adapting foreign forms of action, mobilizing and building organizations, they contributed to self-development, the formation of collective identity, the (re)socialization of the participants. The struggles have become the part of the collective memory of society. These effects prevail even if the instrumental goals of the given movements were not or only partially achieved. The level of activism of the Hungarian society is low even in comparison with the countries of the region, and the viability of civil society decreased during the period of illiberal democracy. The political system is supported by a narrow majority, the proportion of those who have sunk into apathy or are indifferent is increasing. For the time being the people who act differently and think differently have maintained and since 2018 have even increased their activity, which, although limited, is still possible.

Keywords: Civil society; civil activity; advocacy; social movements; illiberal democracy.

Virág Havasi was born in 1973, obtained degrees in law, economics, sociology, and a doctorate in economics. She is an associate professor at the Institute of Applied Social Sciences of the University of Miskolc and also a participant in Roma integration projects. Her main research topics are community development, civil society, Roma integration, but she also conducted research on values, quality of life, and religiosity.

Email: virinyo@gmail.com

Rákóczi Attila—Gaálné Maráci Gabriella

A vidék egészsége

Egy kormányhivatali egészségügyi szűrőprogram eredményei

A Békés Megyei Kormányhivatal 2017-től egy átfogó, társadalmi alapokon nyugvó, területi közigazgatási modell bevezetését kezdte meg. A megyei köztestületekkel, kamarákkal, érdekképviselői szervekkel, civil szervezetekkel történő napi szintű, koordinációs jellegű együttműködésen túl, jelentős szerephez jut az egészségvédelem, megelőző tevékenységek terén is. Utóbbi célok elérése érdekében létrehoztuk a „Közös Érték az Egészség” nevet viselő, célzott egészségügyi szűrőprogramot, mellyel egyfajta társadalmi közfelelősségvállalási tevékenységet is megvalósítunk. Ennek lényege, hogy előre rögzített módszertan alapján kívánunk eljutni a megye településeinek lakosságához szűrőprogramokkal, tanácsadásokkal. Az elmúlt időszak alatt összesen 450 kitelepülésen vettünk részt önálló programmal, a mobilizált kormányablakbuszt kísérve, vagy falunapon, fesztiválon. Eddig több ezer Békés megyei lakos jelentkezett a szűrésekre, számos esetben kerültek kiszűrésre betegségek, majd a kiszűrt személyek háziorvosukhoz történő irányítása. A megelőzésben is sokat léphettünk előre. A programot továbbfejlesztve egy pajzsmirigyszűrő ultrahang készüléket is vásárolt a hivatal, mellyel az ifjú lakosság szűrését hajtjuk végre egy szakorvos közreműködésével. A kapott eredmények folyamatos értékelése zajlik egészségügyi szakemberek és intézmények bevonásával. A szűrőprogram társadalmi létjogosultságát mutatja, hogy a települések és a különféle programszervezők számos esetben visszahívják a „Közös Érték az Egészség” csapatát.

Kulcsszavak: Területi közigazgatás; Békés megye; vidékfejlesztés; egészségügyi-szűrés; közfelelősség.

Rákóczi Attila 1982-ben született Békéscsabán, feleségével és két gyermekével Kétegyházában élnek. Végzettségét tekintve okleveles vidékfejlesztő agrármérnök, 2016-ban summa cum laude eredménnyel doktori (PhD) fokozatot szerzett környezettudományi területen. Főállását tekintve a Békés Megyei Kormányhivatal főigazgatója, mellette a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem adjunktusa. Mind e mellett a Békés Megyei Védelmi Bizottság általános elnökhelyetteseként önkéntes művelési tartalékos honvéd ezredesi beosztásban van. Tagja a Magyar Természettudományi Társulatnak, a Magyar Földrajzi Társaságnak, az MTA köztestületi tagja. Több tudományos folyóirat szerkesztőbizottságának tagja, a Kétegyháza és Térsége Gazdakör elnöke. 2018-ban a Szent István Egyetem Grassalkovich-ösztöndíjasa, 2019-ben Honvédelemért Kitüntető Cím III. fokozatában részesült, 2022-ben Miniszteri Elismerő Oklevelet vehetett át.

Email: rakoczi.attila@bekes.gov.hu

Gaálné Marácz Gabriella 1959-ben született Hódmezővásárhelyen, férjével Békéscsabán élnek. Orvostudományi Egyetemi tanulmányait Leningrádban végezte 1983-ban. Diplomáját a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Általános Orvosi Karán egyenértékűsítették. 1983-tól Békés megyében közegészségügyi-járványügyi területeken dolgozik. 2003-ban élelmiszerbiztonsági felügyelői végzettséget, illetve a Debreceni Egyetem Népegészségügyi Iskolájában egészségfejlesztési szakember képesítést szerzett. 2004-ben jeles eredménnyel megelőző orvostan és népegészségtan szakvizsgát tett. 2011-ben Népegészségügyért Emlékérem, 2012-ben Pro Sanitate díj, 2013-ban Dr. Fenyvessy Béla Emlékérem kitüntetésben részesült. Tagja a Magyar Higiénikusok Társaságának. 2016-tól a Gál Ferenc Egyetem diplomás ápoló szakán (Gyulán) a közegészségtan-járványtan tantárgy oktatója. A 2010–2015 között működő országos Mintamenza program, 2018-tól a Békés megyei „Közös érték az egészség” program kidolgozásában és koordinálásában vesz részt.

Email: maraczi.gabriella@bekes.gov.hu

Attila Rákóczi—Gabriella Marácz Gaálné

'Health' of the rural areas

Results of a health screening programme implemented by the government office

The Government Office of Békés County has started to launch an overall, territorial public administration model based on social principles since 2017. In addition to cooperation with county-level public bodies, chambers, interest representative units and civil organisations, which include collaboration-type of duties on a daily basis, it also plays a significant role in health protection as well as prevention activities. To reach these goals, a targeted screening health programme called 'Health is a Common Value' has been created. Its core point is that we are intending to reach the population of the entire county with screening programmes, consultation activities according to a pre-defined methodology. During the past months, altogether 450 towns and settlements have been visited by the mobilised bus functioning as a 'government window' accompanied with separate programmes at village fairs, festivals. So far, several thousands of people from Békés county have registered for the screening programmes, different illnesses and diseases have been detected in case of a number of patients who were further referred to their GPs. In prevention activities, quite a lot has been done recently, too. As a further development, the office additionally purchased an ultrasound device screening thyroid gland, with which the young population is tested with the assistance of a specialist doctor. The results are continuously analysed and evaluated by medical professionals and institutions. The rationale of the screening programme is justified by the fact that the towns and programme organisers regularly contact and invite the team of 'Health is a Common Value' back.

Keywords: State administration; Békés County; rural development; health-screening; public responsibility.

Attila Rákóczi was born in Békéscsaba in 1982, and now lives in Kétegyháza with his wife and two children. As qualification is concerned, he was educated as a certified agricultural engineer specialised in rural development, additionally he graduated a summa cum laude PhD degree in the field

of environmental sciences in 2016. As a primary job, he holds the position of a director general of the Government Office of Békés County, while he is also an assistant professor of the Hungarian University of Agriculture and Life Sciences. Furthermore, as a general vice-president of the Defence Committee of Békés County, he acts as a soldier of colonel degree in the voluntary operational reserve. He is an active member of the Hungarian Society of Natural Sciences, the Hungarian Geographical Society as well as a board member of the Hungarian Academy of Sciences. He is an editorial committee member of several scientific periodicals and acts as the president of the Farmers' Club of Kétegyháza and its Surrounding Region. In 2018 he was granted the so called 'Grassalkovich' scholarship by Szent István University, and he was awarded a grade 3 level for the Honorary Title for National Defence in 2019, in 2022 he got a Ministerial Honourable Mention.

Email: rakoczi.attila@bekes.gov.hu

Gabriella Maráczai Gaálné born in Hódmezővásárhely in 1959, currently lives in Békéscsaba with her husband. She finished her medical university studies in Leningrad in 1983. Her degree was made equivalent to the Hungarian education system by Semmelweis University of Medicine and Health Sciences, Faculty of Health Sciences. She has been working in the public health and epidemiologic field in Békés county since 1983. She acquired a qualification of a food safety controller in 2003. She also graduated as a health promotion specialist at the University of Debrecen, Faculty of Public Health in 2003. She passed a specialist vocational exam with a result of grade '5' (meaning excellent) in preventive medicine and public health. She received the Medal for Public Health in 2011, the Pro Sanitate Award in 2012 and the Dr. Fenyvessy Béla Medal in 2013. She is a member of the Association of Hungarian Professionals of Hygiene. She has been an associate professor of public health-epidemiology for graduate nurses at the Gál Ferenc University (Gyula) since 2016. She collaborated in developing and coordinating the national so called 'Mintamenza' (school canteen food) programme between 2010–2015 as well as has been managing the health programme 'Health is a Common Value' in Békés county since 2018.

Email: maraczi.gabriella@bekes.gov.hu

Wojciech Mincewicz

Vállalati alapítványok a lengyelországi alapítványi szférában

A tanulmány olyan alapítványokkal foglalkozik, amelyek alapítója vagy egyik alapítója egy vagy több vállalkozás, azaz vállalati alapítványok. Az első részben az alapítvány mint szervezettípus tevékenységével kapcsolatos jogi szabályozás kerül áttekintésre lengyelországi viszonylatban. Ezt követően a szerző makroléptékben tekinti át működésük gyakorlatát, és mutatja be azon alapítványok törvényi feladatait, melyeknek alapító vállalatai a gazdasági kulcsszektorokban működnek. Ez az áttekintés és a téma szakirodalmának tanulmányozása a lengyelországi vállalati alapítvány-alapításokkal kapcsolatos következtetések megfogalmazásához vezet. A tanulmány összehasonlítja a vállalati alapítványok működésének különböző szempontjait más harmadik szektorbeli entitásokkal. Az összehasonlítás arra a kérdésre próbál választ adni, hogy mi a különbség a vállalati alapítványok és a 'normál' alapítványok között.

Kulcsszavak: Vállalati alapítványok; harmadik szektor; nem-kormányzati szervezetek; jótékonyági tevékenységek; vállalati társadalmi felelősségvállalás.

Wojciech Mincewicz politológus, szociológus. Asszisztens és PhD-hallgató a Varsói Egyetem Politikaszociológia és Politikai Marketing Tanszékén. Kitüntetéssel diplomázott a Varsói Egyetem Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karán politikai infobroker szakirányon (2018) és az Alkalmazott Társadalomtudományi és Reszocializációs Karon nem-kormányzati szervezetek, szektorközi együttműködés szakirányon (2019). Számos tudományos publikáció szerzője az internetszociológia, az infobrokering és a politikai részvétel témakörében.

Email: w.mincewicz@uw.edu.pl

Wojciech Mincewicz

Corporate foundations compared to foundations in Poland

The article deals with foundations whose founder or one of the founders is an enterprise or several enterprises, i.e. corporate foundations. In the first part, the legal regulations related to the issues of the foundation's activity in Poland were considered. Then the author looks at the practice of their operation on a macro scale and reviews the statutory missions of selected foundations whose mother companies operate in key economic sectors. This review and the study of the literature of the subjects lead to the formulation of conclusions about corporate foundations in Poland. The summary of the presented study is a comparison of various aspects of the functioning of corporate foundations in relation to other third-sector entities. The presented comparative studies lead to the answer to the question, what are the differences between corporate foundations and ordinary foundations?

Keywords: Corporate foundations; third sector; non-governmental organizations; philanthropic activities; corporate social responsibility.

Wojciech Mincewicz MA in political scientist, sociologist. Assistant and PhD student at the Department of Sociology of Politics and Political Marketing at the University of Warsaw. He graduated with honors from the Faculty of Political Science and International Studies at the University of Warsaw, with a specialization in political infobrokering (2018) and the Faculty of Applied Social Sciences and Resocialization – specialization non-governmental organizations, cross-sector cooperation (2019).

Author of several dozen scientific publications in the field of Internet sociology, infobrokering and political participation.

Email: w.mincewicz@uw.edu.pl

Tóth-Batizán Emese Emőke

A szakmai szervezetek szerepe a turizmuspiac professzionalizációjában
Nemzetközi komparatív elemzés

A tanulmány célja a székelyföldi turizmuspiac professzionalizációs lehetőségeinek feltérképezése. Előzetes kutatási eredményeim azt bizonyítják, hogy a székelyföldi turizmuspiac professzionalizációs lehetősége elsősorban az állami szabályozási szinten múlik. Amennyiben az állam nem vállal szerepet a turisztikai piac professzionalizációjában, azaz

az állami, formális intézmények által kidolgozott regulációs mechanizmusok, szabályrendszerek nem segítik elő ezt a folyamatot, úgy a következő szint, amely jelentős szerepet vállalhat ez irányba, az a nonprofit szakmai szervezetek szintje. A tanulmányban három turisztikai régió szakmai szervezeti szintjének komparatív elemzése a cél: a szakmai szervezetek szerepe Dél-Tirol turisztikai régió, a Balaton turisztikai régió és Székelyföld mint a román állam által hivatalosan el nem ismert ugyan, de a valóságban létező turisztikai régió esetében. A Balaton Székelyföldhöz fizikailag és kulturálisan is közel levő sikeres példa, Dél-Tirol pedig Európa egyik legnépszerűbb turisztikai régiója, amely akárcsak Székelyföld szintén a többség–kisebbség, az etnikai gazdaság dimenziójában alakította ki a maga professzionizált turisztikai piaci környezetét.

Kulcsszavak: Turizmuspiac; professzionizáció; kooperáció; bizalom; szakmai szervezetek.

Tóth-Batizán Emese Emőke szociológus, 1984-ben született Marosvásárhelyen. BA diplomáját a Babes-Bolyai Tudományegyetemen, MA diplomáját a Közép-európai Egyetemen (CEU), doktori minősítést pedig a Budapesti Corvinus Egyetemen szerezte. Jelenleg a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont posztdoktori kutatója, valamint a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem óraadó tanára. Kutatási területei: kisebbségsszociológia (etnicitás és többnyelvűség), gazdaságszociológia, turizmuszociológia és egészségsszociológia.
Email: bmesike@yahoo.com.

Emese Emőke Tóth-Batizán

*The role of organisations in the professionalization of the tourism market
International comparative analysis*

The goal of this article is to map the potential routes that lead to the professionalization of the tourism market in Szeklerland. My preliminary research results show that the possibility of professionalization of the Szeklerland tourism market depends primarily on the state regulatory level. If the state does not play a role in the professionalization of the tourism market, namely the regulatory mechanisms and rules developed by the state and formal institutions do not promote the professionalization of the tourism market, then the next level that can play a significant role, is the level of non-profit professional organizations and bodies. The aim of this study is to make a comparative analysis of the professional organizational levels among three touristic regions: the role of professional organizations in the region of South Tyrol, region of Lake Balaton and Szeklerland as not an officially recognized region by the Romanian state but a real touristic region existing in the reality. Lake Balaton is a successful example, both physically and culturally close to Szeklerland, while South Tyrol is one of the most popular touristic regions in Europe, which, like Szeklerland, has developed its own professionalized tourism market environment in the dimension of majority-minority and ethnic economy.

Keywords: Tourism market; professionalization; cooperation; trust; professional organisations.

Emese Emőke Tóth-Batizán is a sociologist who was born in Targu Mures/Marosvásárhely, Romania in 1984. She has obtained her BA degree at the Babes-Bolyai University, her MA degree at the Central European University and her PhD degree at the Corvinus University of Budapest. Currently she is a postdoctoral research fellow at the University of Public Service, Eötvös József Research Centre and lecturer at the Sapientia Hungarian University of Transylvania. Research area: ethnicity, multilingualism, economic sociology, sociology of tourism and sociology of health.
Email: bmesike@yahoo.com.

Fotó/Csanádi Gábor

CIVIL SZEMLE

LEGYEN 2022-BEN ELŐFIZETŐJE
a negyedévente megjelenő
Civil Szemlének!

RENDELJE MEG A CIVIL SZEMLÉT,
melynek előfizetési díja egy évre
3600 Ft

Előfizetés
Civil Szemle,
Erste Bank: 11600006-00000000-23902934

CIVIL SZEMLE
szerkesztősége

www.civilszemle.hu

Levelezési cím

1137 Budapest, Pozsonyi út 14. II /9.

Kérjük, megrendelését (amely tartalmazza a nevet, postázási címet
és a befizetés igazolását) – a gyorsabb ügyintézés érdekében – küldje be a
civilszemle@gmail.com
email címre

■ „A közös értékteremtés értelmezésükben azt jelenti, hogy a vállalatok figyelik azokat a társadalmi folyamatokat, melyek hatással lehetnek és vannak a működésükre, és ezeken a területeken különböző tevékenységekkel beavatkoznak ezekbe a folyamatokba oly módon, hogy kielégítik a közösségek igényeit is, ezáltal értéket teremtenek mind a társadalom, mind a vállalat számára [...]”

(Reisinger Adrienn–Nárai Márta)

■ „A koronavírus-járvány és a velejáró korlátozó intézkedések a társadalmi mozgalmakat világszerte stratégiájuk teljeskörű újragondolására kényszerítette. A tanulmány célja a kortárs hazai zöld csoportok tapasztalatainak feltárása volt. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy a pandémiás időszakban miként alakult az újgenerációs magyarországi zöld szervezetek mobilizációs ereje.”

(Rákos András Dominik)

■ „Tiltakozásra, másképp cselekvésre van mód, és meg is történik a cselekvés. Igaz, hogy ritkán sikerül a döntéshozók befolyásolása – leginkább a mindenkire érintő egyszerű, partikuláris ügyekben –, de az elemzett mozgalmakban való részvétel, az azokról hallás is módosítja az egyéni és kollektív tapasztalatokat, formálja az értékrendet. A társadalmi mozgalmak nem csak instrumentális célokért küzdenek, hanem mobilizálnak, szervezetet építenek, hozzájárulnak az önfejlesztéshez, kollektív identitást alakítanak ki, a benne résztvevőket (re)szocializálják. Ezek a hatások pedig akkor is érvényesülnek, ha az instrumentális célt nem vagy csak részben sikerült elérniük.”

(Havasi Virág)

■ „A kormányhivatal, mint általános hatáskörű területi államigazgatási szerv, a társadalmi szerepvállalásai során kiemelt hangsúlyt fektet a társadalomszervező funkcióira is, ezen belül a vidéki emberek egészségmegőrzésének, egészségtudatosságuk erősítésének. Szerepvállalása hátteret biztosít ahhoz a tevékenységhez, mely a lakosság egészségi állapotának javítására irányul egyéni és közösségi szinten.”

(Rákóczi Attila–Gádné Marácz Gabriella)

■ „Proper relations of the corporate foundation with the founder should be based on the principles of partnership, cooperation, and open communication. Foundations strive to be supported financially, in kind, and/or otherwise in a regular and planned manner. A corporate foundation is a private foundation sponsored by a company that is nevertheless a separate legal entity but subject to the same rules and regulations as other foundations. Corporate foundations undertake activities of a social nature, based on non-economic motivations.”

(Wojciech Mincewicz)

■ „Különböző érdekvédelmi szervezetek, szakmai egyesületek szerepe akkor kiemelten jelentős, amikor a termék vagy szolgáltatás minősége nem ellenőrizhető vásárlás előtt a fogyasztók részéről (quality-experience). Ebben az esetben a fogyasztók bizalmán múlik, hogy valósnak fogadják-e el a termékhez/ szolgáltatáshoz társított minőségi jellemzést.”

(Tóth-Batizán Emese Emőke)

ISSN 1786334-1

Ára 900 Ft